

Det demokratiska samtalet i en digital tid

En antologi om desinformation,
propaganda och näthat

Det demokratiska samtalet i en digital tid

En antologi om desinformation,
propaganda och näthat

En antologi utgiven av kommittén Nationell satsning på medie- och informationskunnighet och det demokratiska samtalet.

Grafisk design och produktion: Springtime–Intellecta

Tryckproduktion: Elanders, Stockholm 2020

Antologin kan också laddas ner på www.demokratiskasamtalet.se

Innehåll

Förord.....	5
Inledning.....	11
1. Vad innebär digitalisering och autonoma teknologier för individer och samhälle? – <i>Stefan Larsson</i>	15
2. Den stora oenigheten. Om faktaresistens och tillit – <i>Åsa Wikforss</i>	31
3. Sociala medier och det politiska deltagandet – <i>Anders Sundell</i>	43
4. Virtuell lobbyism: att påverka makthavare i den digitala eran – <i>Jessica Giandomenico och Hanna Linderstål</i>	61
5. Nyheter: samhällets svagaste länk? – <i>Paul Rapacioli</i>	81
6. Internet är på riktigt – <i>Ida Östensson</i>	97
7. Ord spelar roll – <i>Open Act</i>	111
8. Demokratiskadliga nätkränkningar: Dags att se över regelverket? – <i>Mårten Schultz</i>	125
9. Obiggreplitheer synliggör makten att förstå – om några initiativ för digital delaktighet – <i>Terese Raymond</i>	141
10. Skolan och biblioteken som aktörer för demokratiska samtal – <i>Olof Sundin</i>	153
11. Strategier för ett samhälle som inte tystnar – erfarenheter från det civila samhället – <i>Marcin de Kaminski</i>	167
12. Källkritik och motståndskraft – en facklig fråga? – <i>Rebecka Prentell</i>	179
13. Digitala angrepp gör ett psykologiskt försvar nödvändigt – <i>Olle Wästberg</i>	193
14. Så gör vi Sverige till bildningens föregångsland – <i>Anette Novak</i>	205
Författarpresentationer.....	219

Det demokratiska samtalet i en digital tid

– en antologi om desinformation, propaganda och näthat

Förord

En stark demokrati förutsätter välinformerade och aktiva medborgare som i ett öppet och inkluderande demokratiskt samtal kan ta del av och utbyta åsikter om samhällets tillstånd och utveckling. Grundläggande byggstenar i det öppna demokratiska samhället är informations- och yttrandefrihet och tillgång till fria och oberoende medier. Demokratiska samtal äger rum i en mängd sammanhang där människor kan göra sina röster hörda, utbyta åsikter och bilda opinion, i både privata och offentliga miljöer.

Digitaliseringen har skapat fantastiska möjligheter för människor att ta del av information och kommunicera uppfattningar, idéer och åsikter med varandra. Internet och sociala medier har i grunden ändrat förutsättningarna för det demokratiska samtalet och bidragit till att sänka trösklarna för demokratiskt deltagande. Digitala verktyg har också i hög grad bidragit till att göra vardagen lättare för oss människor. De är en stark drivkraft för utveckling och innovation på en mängd samhällsområden. Det gäller såväl i skola, vård och omsorg som på arbetsplatser och i hemmet.

Samtidigt har utvecklingen på senare år tydliggjort att det också finns baksidor med digitaliseringen. Samma innovativa teknologier som för människor samman kan användas för att göra intrång i människors privatliv och polarisera samhällsdebatten. De är kraftfulla verktyg för desinformation och propaganda.

Det svenska riksdagsvalet 2018 drabbades enligt ansvariga myndigheter inte av några allvarliga störningar, delvis som en följd av ökad vaksamhet och förstärkt samverkan mellan myndigheter. Men samtidigt vet vi att aktiviteten från så kallade politiska botar inför riksdagsvalet ökade kraftigt¹ och att det förekom informationspåverkan från så olika håll som ryska intressen, amerikansk extremhöger, polska nationalister och från en islamistisk organisation verksam i Sverige². Det visar att aktörer med olika agendor har ett gemensamt intresse av att störa det svenska demokratiska samtalet.

*Politikernas trygghetsundersökning*³ visar att var tredje förtroendevald har utsatts för trakasserier, hot eller våld och att 30 procent av dessa har censurerat sig själva genom att undvika att uttala eller engagera sig i en viss fråga. Flera andra grupper som har nyckelroller för det demokratiska samtalet utsätts också för hot och hat. Det handlar om till exempel journalister, opinionsbildare och konstnärer. Hot och hat får konsekvenser inte bara för den som utsätts utan för det demokratiska samtalet som helhet. Färre vågar säga vad de tycker och därmed tystnar röster som vill påverka samhällsutvecklingen.

Utmaningarna mot det demokratiska samtalet i Sverige är konkreta och allvarliga, även om den svenska demokratin står på stadig grund.

Regeringens Demokratistrategi från 2018, *Strategi för en stark demokrati – främja, förankra, försvara*, tar utgångspunkt just i denna tvetydiga bild. Å ena sidan en i grunden stark och livskraftig demokrati och å andra sidan, förekomsten av allvarliga utmaningar mot demokratin och det demokratiska samtalet, bl.a. i form av desinformation, propaganda och näthat. I strategin listas också ett antal åtgärder för att stärka människors förmåga att hantera dessa utmaningar och att främja, förankra och försvara demokratin.

En av regeringens åtgärder har varit att tillsätta en nationell satsning på medie- och informationskunnighet och det demokratiska samtalet, som jag har i uppdrag att leda. Vårt uppdrag är att värna det demokratiska samtalet och i samverkan med relevanta aktörer bidra till ett arbete som ökar människors motståndskraft mot desinformation, propaganda och näthat, t.ex. genom medie- och informationskunnighet. Det handlar bland annat om att stärka människors kunskaper kring hur dagens informations- och mediesamhälle fungerar, hur vi kan förhålla oss kritiska och vaksamma till innehåll i olika kanaler och hur vi som medborgare kan vara aktiva och bidra till att skapa och dela information med andra på ett tryggt och säkert sätt.

Våra huvudsakliga uppgifter kan sammanfattas så här:

- **Kartlägga** kunskapsläget när det gäller hur desinformation, propaganda och näthat påverkar människors deltagande och delaktighet i demokratin, och vad som görs på området för att öka kunskap och stärka motståndskraft mot dessa utmaningar.

- **Genomföra utåtriktade aktiviteter** i samverkan med relevanta aktörer för att lyfta utmaningarna kring desinformation, propaganda och näthat, sprida goda exempel och metoder på området och inspirera fler aktörer att bidra.
- **Analysera och lämna förslag** på åtgärder som kan stärka förutsättningarna för ett större genomslag för motståndskraftsstärkande insatser brett i befolkningen.

Hur når man ut med kunskaper om dessa frågor brett i samhället, så att vi bidrar till stärkt motståndskraft hos var och en? Vår utgångspunkt är att ett sådant arbete kräver bred medverkan från många olika aktörer i samhället, alla utifrån sina utgångspunkter, men samlade i en gemensam ambition att bidra till ett samtalsklimat som präglas av öppenhet, respekt och saktighet. Vi har sökt samverkan med aktörer som sedan länge arbetar med att stärka medie- och informationskunnigheten som t.ex. skolan och biblioteken. Vi har också en uttalad ambition att nå ut till aktörer som i dag inte arbetar med dessa frågor, men som berörs av dem och som i sin verksamhet når ut brett till människor i vårt land. En sådan bred ansats bygger på direktivets utgångspunkt om att stärkt motståndskraft mot desinformation, propaganda och näthat är en angelägenhet för alla och ett ansvar för en rad olika sektorer och typer av aktörer i vårt samhälle.

Vi har också i hög grad inriktat oss på att lyssna på hur andra uppfattar utmaningarna och dess konsekvenser. Vi har som ett led i den strävan besökt omkring 30 kommuner och regioner. I de flesta fall har vi träffat både representanter från kommunstyrelse och kommunledning, kommunal förvaltning och biblio-

teksverksamhet samt en bredare samling aktörer i lokalsamhället, såsom lokala nyhetsmedier och det lokala civilsamhället.

För att bidra till att sprida kunskap och belysa frågan om det demokratiska samtalet i en digital tid ur olika perspektiv har vi också tagit initiativ till den här antologin.

Till sist, ansvaret för ett respektfullt, inkluderande och öppet demokratiskt samtal bär vi gemensamt. Jag hoppas att den här antologin ska kunna bidra med lärorik och inspirerande läsning och stimulera till många goda samtal.

Carl Heath
Särskild utredare

Slutnoter

- 1 *Automatiserade konton - en studie av botar på Twitter i samband med det svenska riksdagsvalet 2018*, FOI 2018, framtagen på uppdrag av Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB).
- 2 *Smearing Sweden – International Influence Campaigns in the 2018 Swedish Election*, Institute for Strategic Dialogue (ISD) 2018, framtagen på uppdrag av Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB).
- 3 *Politikernas trygghetsundersökning 2019*, Brottsförebyggande rådet.

Inledning

I den här antologin har vi gett utrymme till olika röster att resonera om förutsättningar och utmaningar för det demokratiska samtalet i en digital tid. Vi har också bett några skribenter att dela med sig av erfarenheter från deras arbete för stärkt motståndskraft. Utöver att sprida kunskap vill vi med antologin stimulera till en diskussion om hur desinformation, propaganda och näthat påverkar det demokratiska samtalet.

Antologins format, med ett begränsat antal texter, innebär förstås att det finns perspektiv som inte får plats. Antologin gör inte anspråk på att vara heltäckande. Vår målsättning har varit att, med våra direktiv som utgångspunkt, spegla en mångfald av perspektiv från en bred samling av aktörer på det övergripande temat *det demokratiska samtalet i en digital tid*.

Mer specifikt har vi med hjälp av antologins texter velat lyfta fram olika perspektiv på följande frågor:

- Vilka är utmaningarna för det demokratiska samtalet i en digital tid?
- Hur tar de sig uttryck och vilka blir konsekvenserna?
- Vad behöver vi som medborgare vara uppmärksamma på?
- Vad kan man göra åt utmaningarna och vilka aktörer kan bidra?
- Vilka erfarenheter finns det så här långt?

Antologin inleds med en artikel från Stefan Larsson, docent i teknik och social förändring, som ger några övergripande perspektiv på hur digitaliseringen påverkar samhället och enskilda individer. Filosofiprofessorn Åsa Wikforss visar därefter på hur åsiktsskiljaktigheter i dagens demokratiska samtal inte bara gäller värden utan också fakta, och pekar på riskerna med att tilliten till källor polariseras. Statsvetaren Anders Sundell ringar därefter in vad vi vet om hur sociala medier påverkar det politiska deltagandet.

Därefter följer några texter om desinformation, propaganda och näthat. Jessica Giandomenico och Hanna Linderstål, från säkerhetsföretaget Earhart Business Protection Agency, skriver om hur informationspåverkan kan gå till i praktiken när det demokratiska samtalet i stor utsträckning sker på digitala plattformar. Journalisten och författaren Paul Rapacioli skriver om hur desinformation gradvis äter sig in i nyhetsjournalistiken och lämnar förslag på vad som kan göras för att bidra till sunda och välfungerande nyhetsmedier. Opinionsbildaren och föreläsaren Ida Östensson skriver om hur hennes personliga erfarenheter av att bli utsatt för hot och hat ledde fram till att organisationen Make Equal utvecklade Näthatshjälpen för att både ge verktyg för det förebyggande arbetet och stödja de som utsätts för näthat. Samarbetsinitiativet Open Act berättar om sin studie av förändringar i det politiska språket och understryker att ord spelar roll. Juridikprofessorn Mårten Schultz tecknar en bild av det juridiska systemets förmåga att skydda demokratins funktionärer och värna det demokratiska samtalet och pekar på behovet av att se över lagstiftningen som avser brott mot medborgerlig frihet.

Antologin avslutas med några texter som utgör exempel på initiativ som har tagits eller behöver tas av olika aktörer för att stärka människors kunskaper och förmågor att hantera utmaningarna. Terese Raymond, samordnare för Digidel-nätverket, gör nedslag i några pågående initiativ för ökad digital delaktighet. Professorn och forskaren i medie- och informationskunnighet Olof Sundin skriver om den viktiga roll som bibliotek och skola har som aktörer i det demokratiska samtalet och lyfter fram betydelsen av källtillit. Marcin de Kaminski, programdirektör vid organisationen Civil Rights Defenders, delar med sig av strategier som aktiva i civilsamhället kan använda för att hålla näthatet stången och undvika att tystna. Rebecka Prentell, förbundssekreterare på Vårdförbundet, förklarar varför motståndskraft och källkritik är högst relevanta frågor för fackföreningsrörelsen. Olle Wästberg, tidigare demokratiutredare, argumenterar i sin text för behovet av ett psykologiskt försvar. Antologin avslutas med att Anette Novak, direktör för Statens medieråd, lämnar en appell för ett förnyat bildningsarbete för att stärka befolkningens förmåga att navigera i en allt mer komplex, globaliserad och digitaliserad samtid.

De medverkande författarna svarar själva för innehållet i sina kapitel.

Vad innebär digitalisering och autonoma teknologier för individer och samhälle?

Stefan Larsson

Vad innebär digitalisering och autonoma teknologier för individer och samhälle?

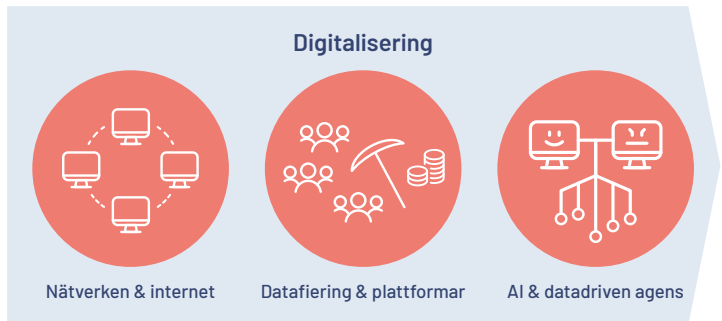
För att blicka framåt kan det ofta vara bra att först blicka bakåt. Genom datorisering, internet och digitala plattformar har vi nu åter hamnat i ett scenario med både farhågor och starka förhoppningar etablerade redan under 1900-talets mitt: den artificiella intelligensen (AI). Nu förstärkt av allt potentare och självständigare algoritmer, framdrivna av både allt kraftfullare processorer och en tämligen allomfattande *datafiering* av vår tillvaro. Jag vill i detta kapitel placera in dagens AI i sin digitala samtidshistoriska kontext – relationen till plattformar och internet som nätverk – för att därefter fördjupa bilden av de mänskliga farhågorna med autonoma teknologier. Jag vill visa på samspillet mellan databeroende AI och samhällets värderingar, för att kunna lyfta fram några av de demokratiska utmaningar som följer i kölvattnet av storskalig men vardaglig automation.

Innan en bedömning görs av vad AI och maskininlärning betyder för individer och samhälle ur ett demokratiskt perspektiv behövs en beskrivning av hur digitaliseringen utvecklats över tid.

Digitalisering som utvecklingssteg

Dagens digitalisering har en förhistoria i flera steg. Grundläggande aspekter som elektrifiering och datorisering är naturligtvis förutsättningar, men jag vill här fokusera på i) nätverken, ii) plattformarnas datafiering och iii) de varianter av maskininlär-

ning som ofta refereras till som AI just nu. AI, och vad man kan kalla *datadriven agens*, behöver – menar jag – förstås i relation till plattformarnas tillväxt, datans roll och internet som nätverk. De samhällsvetenskapliga tänkare och forskare som tidigare fått genomslag för sina analyser av de olika stegen nedan har också beskrivit både internets och plattformarnas samhällsbetydelse, medan kunskapen om den moderna databeroende artificiella intelligensens samhällsbetydelse ännu är i sin linda.

Figur 1. Digitalisering som utvecklingssteg.

Steg 1: Nätverken och internet

Man kan från ett samhällsperspektiv konstatera att det just är nätverken som många inflytelserika digitaliseringstänkare har fokuserat på. Här kan Manuel Castells¹, Yochai Benkler² och Lawrence Lessig nämnas. Sistnämnde hänvisade 2006 till det kollaborativt uppbyggda Wikipedia som "the one surprise that teaches more than everything here".³ Han gjorde det i en tid där begrepp som *crowdsourcing* och *wikinomics* myntades i samklang med idéer om hur "massans vishet" i nätverkets anda betraktades med stor optimism för samhällets och marknadens utveckling. Tecken på avfärden från denna nätverkens era kan skönjas i Lessigs personliga forskargärning. Från hur han under

ett decennium fokuserade på upphovsrättsliga frågor, där det teknikdrivet optimistiska utmanade sekelgamla föreställningar om kontroll och ägande av immateriella uttryck övergick i ett behov av att förstå det politiska systemets låsning till specifika industriernas skyddsbehov. 2000-talets första decenniums digitalt drivna tillförsikt om kulturell och demokratiskt grundad frihet förbyttes därmed gradvis till insikter om samhällets trög-rörliga maktförhållanden. Det tycks ha fått Lessig att tvivla på att det (amerikanska) politiska systemet ens var byggt på demokratisk grund, och nådastöten för den digitala tillförsikten kan ha kommit vid det amerikanska presidentvalet 2016. Ett val som, tillsammans med den brittiska brexitomröstningen och skandalen runt Cambridge Analytica, kom att bli sinnebilderna för den nya tidens desinformation, politisk polarisering och riktad politisk reklam. Ska man förstå dagens förutsättningar för det demokratiska samtalet behöver rimligen kritiska insikter kring de digitala plattformarnas betydelse läggas till insikterna om nätverken och internet som struktur – och vilken roll allas vår data kommit att spela för digitala marknader såväl som för nyhets- och kunskapsförmedling överlag.

Steg 2: Datifiering och plattformar

Om nätverken och internets tidiga tillväxt av många betraktades som en demokratiseringens och det mänskliga samskapandets tid så utmålas de digitala plattformarnas tillväxt av vissa som ett uttryck för en monopoliseringens tid. En betydande forskare inom detta fält är medievetaren José van Dijck som karaktäriserar förändringen som framväxten av ett *plattformssamhälle*.⁴ Flertalet, med van Dijck, ser också en tydlig kommersialisering av det digitala, vilket inte minst syns på topplistan över de globalt högst börsvärderade företagen, med amerikanska teknikjättar som Apple, Microsoft, Alphabet (Google), Amazon och

Facebook i topp, och kinesiska tech-drivna Alibaba och Tencent som klättrare. Ett årtionde tidigare kännetecknades samma lista av olje- och gasföretag, finansiella konglomerat och medicinska bolag.⁵

Kvantifieringen och lagrandet av allt fler aspekter av vår tidigare icke-lagrade och kvalitativt upplevda tillvaro har nu medfört en "datafierad" tillvaro, med central betydelse för hur marknader fungerar och uppluckringen av hur gränser dras mellan privat och offentligt, kommersiellt och icke-kommersiellt. Här har uttryck som *uppmärksamhetsekonomi*,⁶ *övervakningsekonomi*⁷ och *plattformskapitalism*⁸ föreslagits som begrepp att förstå digitaliseringens kommersiella organisering, med insamling och användning av individers data i centrum. Den skalbara tillväxten när det gäller plattformar visade sig också i mycket vara proprietär – dvs. privatägd och kontrollerad⁹ – automatiserad och centraliserad, vilket har haft direkt betydelse för hur det demokratiska samtalet och mediedistribution tar sig uttryck, inte minst i termer av brist på insyn och transparens.

En central mekanism ligger i hur s.k. innehållsmoderering i sociala medier fungerar, dvs. hur man från privatägda plattformar hanterar sortering och distribution av vilka bilder, nyheter och vilken reklam som får spridas och hur. Samtidigt som det hela tiden sker i samspel med en större medieekologi. Hur denna moderering går till har dock konsekvenser för individers förutsättningar att få kunskap kring olika händelser och hur deras samtal går till, vilket även kan ha politiska följder. T.ex. lyfter medieforskare Tarleton Gillespie fram behovet av mer plattformstransparens och argumenterar ytterst för ett ökat ansvarstagande för de som designar plattformar, som under lång tid annars retoriskt själva har tonat ner sitt ansvar och

argumenterat för en neutral position, att de "bara" är en plattform.¹⁰ Man kan konstatera att många av samhällets mest fundamentala frågor – inte minst demokratins förutsättningar i form av både politiska val och hur nyheter förmedlas – har kommit att debatteras och studeras i relation till digitala plattformars betydelse.

Steg 3: AI och datadriven agens

Forskningen kring AI och maskininlärning har ökat kraftigt de senaste åren, och tillämpningar har blivit ett vardagligt inslag i våra smarta telefoner, översättningsapplikationer och musikrekommendationer. En rad avancerade utmaningar har visat sig vara möjliga att övervinna, påvisat av den kraftigt ökade precisionen i bildigenkänning, möjligheten att besegra en av historiens starkaste spelare av det komplexa brädspelet Go, eller att skapa fotorealistiska fejkbilder och fejkvideos genom s.k. generativa adverseriella nätverk (GANs).

Jag gör i rubriken ovan en åtskillnad mellan den artificiella *intelligensen* och en "datadriven agens". Jag gör det för att lyfta fram skillnaden mellan förmågan att lösa komplicerade problem med hjälp av stora mängder data och att vara intelligent i en mer mänsklig mening. Teknikfilosofen Luciano Floridi argumenterar för behovet av att förstå dagens AI som en väldigt potent problemlösardomän snarare än något medvetet, kännande eller på annat sätt kognitivt intelligent. Båda sidor representerar en historik inom AI-forskningen, där den ena sidan har haft en starkare utväxling än den andra.¹¹

Samtidigt har ett forskningsbehov därmed vuxit rörande etiska och sociala utmaningar kopplade till tillämpad AI.¹² Behovet av styrning eller reglering har lyfts fram både på EU-nivå och av stora

plattformaktörer.¹³ Den samhällsvetenskapliga forskningen har ännu inte hunnit ta samma helhetsgrepp kring nätverk och plattformar, men samtidigt sammanfaller många av AI-frågorna med diskussionen om digitala plattformar, som bl.a. av skalbarhets-skäl automatiserar mycket av sin verksamhet, inklusive normativt svåra avvägningar kring innehållsmoderering och vad som bedöms som relevant för vem eller vilken grupp. Det betyder att många av digitaliseringens frågor har kommit att sammanfalla med frågor om AI. Det betyder att en stor del av den digitalisering som träffar vardagens olika delar – handelns förändring, försäkringsbranschen, sjukvårdens utveckling, fordonen vi använder – stimulerar både förhoppningar och farhågor som kopplas till AI. Och, oaktat den inomvetenskapliga utvecklingen, finns det en utmaning i att säkerställa en ansvarsfull användning som kommer mänskligheten till nytta. Det som ibland lyfts fram som en dualitet med både löften och risker.

AI som möjlighet och utmaning: det prometianska löftet

Vid Frankrikes lansering av en nationell AI-strategi i mars 2018 beskrev President Emmanuel Macron AI som "ett prometianskt löfte". Genom att frambringa Prometheus – titanen i grekisk mytologi som gav människorna förmågan att dra nytta av eld, mot Zeus vilja, vars straff han också ådrog sig – lyfte presidenten därmed fram en dualitet av både potential till enorm nytta för mänskligheten, såväl som medföljande risker. Han knöt därmed an till tidigare farhågor för autonoma teknologier som syns i både science-fictionlitteraturens Isaac Asimovs tre robotik-lagar såväl som Mary Shelleys Frankenstein, som ju väcker en varelse till liv. Sistnämnda publicerades under tidigt 1800-tal med undertiteln "a modern Prometheus", och behandlar inte minst en av dåtidens stora innovationer: elektrifieringen.

Potentialen i att se mönster

En förenklad beskrivning av maskininlärningens dynamiska utveckling är att det handlar om mjukvara som kan lära från exempel. Om man på förhand kan konstatera att många träningsbilder innehåller katter så kan en algoritm finna sambandet och sedan ställas inför nya bilder och sortera ut de bilder som innehåller just katter. Översatt till vården kan det betyda tidig identifiering av begynnande prostatacancer; i sociala medier kan det betyda upptäckt och censurering av falska nyheter, trollkonton och oönskat material som halshuggningar och barnpornografi; i bankernas säkerhetsarbete kan det betyda upptäckt av bedrägerier och avvikande kriminellt beteende. Medieflöden blir *individuellt relevanta* även för tjänster med miljarder samtidiga användare; musikrekommendationer tip-sar om musik man aldrig hört men som faller en perfekt i smaken, fotoprogram sorterar upp familjens medlemmar genom en snabb analys av ansikten. Potentialen till skalbarhet, effektivisering och precision tycks oerhörd. Tilltron är, om inte annat, stark. Men, hur ser då utmaningarna ut?

De oavsiktliga konsekvenserna

Det finns en tilltagande insikt i forskningen om oförutsedda och oavsiktliga samhällseffekter av autonoma system och AI. En utmaning har med de stora datamängderna att göra, i kombination med svårigheten att förklara mer exakt hur vissa typer av algoritmer finner mönster i både textmängder och bilddata-baser, och därmed vad ett visst utfall i detalj baseras på. Det kan vara svårt att förklara hur själva lärandet gick till, att utvärdera om något gick fel, och i så fall var eller varför. Härav uttrycket "black box", dvs. en svart låda utan insyn, vilket används för att beskriva en problematisk brist på förklarbarhet eller transparens. Uttrycket används både på algoritm-nivå såväl som på app-

licerad samhällsnivå.¹⁴ I kombination med plattformars kommersiella intressen av att inte visa upp sina innovationer för konkurrenter eller aktörer som vill missbruka en viss applikation, och det faktum att datadrivna marknader blivit komplexa i sig – det är svårt att följa vart individers data reser – lyfts allt oftare behovet av mer transparens. Transparensfrågan är en del av de etiska utmaningar som förs fram om risker med s.k. samhällelig bias och behovet av ansvarsfull och tillförlitlig användning av AI-system.

En studie av kommersiella ansiktsigenkänningstjänster visade att precisionen var avsevärt lägre för mörkhyade kvinnor än för ljus hy och manliga ansikten.

Det har t.ex. uppmärksammats att en av de mer använda bild-databaserna, ImageNet, som innehåller runt 14 miljoner taggade bilder, har flest bilder från ett fåtal länder, som USA och Storbritannien. Detta får konsekvenser för maskininlärning gällande kulturella uttryck, t.ex. klassificeras amerikanska bröllopsbilder med högre precision än etiopiska och pakistanska.¹⁵ Dvs. databasens karaktär kommer att definiera vad som identifieras som en bröllopsklänning, i det här fallet den vita typ som är vanlig i USA, medan färggranna indiska bröllopsklänningar kategoriseras som "performance art" eller "costume".¹⁶ En studie av kommersiella ansiktsigenkänningstjänster visade att precisionen var avsevärt lägre för mörkhyade kvinnor än för ljus hy och manliga ansikten.¹⁷ En annan studie visade att precisionen i några av de bästa systemen för att upptäcka gångtrafikanter var olika för olika hudtoner,¹⁸ vilket ledde till en diskussion om vad

konsekvenserna för autonoma fordons upptäckt av gångtrafikanter kunde bli. Ett problem ligger därmed i att träningsdatan inte är representativ för den mångfacetterade värld vi lever i. En annan studie visade t.ex. hur automatiserade jobbannonser med högre lön oftare skickades till män än kvinnor.¹⁹ Här var troligen inte problemet att datan inte representerade världen på ett korrekt vis, utan snarare att världen innehåller ojämställdhet (och en rad andra strukturella utmaningar). Den automatiserade tjänsten speglade en könsmässigt skev arbetsmarknad. Här blir utmaningen snarare normativ – dvs, hur menar man att världen *borde* se ut – och vilket ansvar som kan krävas av de som designar en tjänst som samspelar med vårt skeva samhälle.²⁰ Det finns rimligen inte alltid en neutral position – man kan inte ”bara” vara en plattform om man reproducerar eller än värre förstärker samhällets sämre sidor.

Och här är det kombinationen av AI-funktionalitet och plattformarnas skalbarhet – vissa applikationer kan ha flera miljarder samtidiga användare – som formar både utmaningar och nyttor. Det finns t.ex. en kritik mot hur den delvis automatiserade innehållsmodereringen går till för de miljarder samtidiga användarna på sociala medieplattformar, för hur medierekommendationer på YouTube riskerar att bidra till sensationalism²¹ och radikalisering²². Det finns farhågor kring hur individuellt relevanta och automatiserade tjänster – s.k. ”personalisering” – kan leda till manipulation snarare än förstärkande av individers medbestämmande, om den dras för långt. Det finns även farhågor kring utfallet av en geopolitiskt motiverad kapprustning runt teknologier som ansiktsgenkänning och autonoma vapensystem. Nätverk av twitterbottar kan bidra till att polarisera politiska diskussioner och riktad politisk reklam kan riskera att manipulera vårt demokratiska medbestämmande. AI-system kan reprodu-

cera och förstärka vår ojämlikhet, vår rasism, vår faktaresistens och vår...kärlek till katter på internet.

Digitalisering och autonoma teknologiers dualitet

AI-system kan, drastiskt uttryckt, vara döden förklädd i kod. Men samtidigt ska vi inte glömma att "döden" redan är förklädd i analoga kläder – i traditionellt styrda bilar och stressade mänskliga läkares felbeslut. AI och maskininlärningens kraftfulla metoder skulle också kunna representera den oförtröttlige mönsterfinnaren som kan finna ovanliga diagnoser där mänskliga experter går bet, eller den datorseende väjningsmjukvaran i ett fordon som undviker kollision. Att upptäcka det analogas skevheter kan rentav leda till ett organisatoriskt lärande, även om det i sig kan vara smärtsamt. En maskininlärningsexpert upptäckte under 2016 att franska asyldomare dömde helt olika, även när de rättsliga förutsättningarna inte skulle ge anledning till det. De var helt enkelt partiska på ett rättsosäkert sätt. Och konsekvenserna blev digra – för insynen. Tre år senare infördes en lag som förbjöd analys av individuella domares dömande.²³

AI-system kan vara – de är redan – den personliga assistenten åt miljarder människor samtidigt, svarar på en ofattbar mängd frågor samtidigt och översätter alla språk, med en historiskt jämförbar hastighet. Idén om individuell relevans är inte på något sätt förfelad i sig, allt hänger på i vilket syfte den s.k. personaliseringen utförs. En utmaning utöver styrning mot ansvarsfullhet och tillförlitlighet²⁴ ligger i behovet av att förstå vår samtida automatiserade digitaliserings betydelse för individ och samhälle. Hur det kommersiella internet, organiserat i digitala plattformar med monopolistiska datainsamlade ambitioner, påverkar samhällets demokratiska förutsättningar. Uppemot 80 år efter Asimovs robotklagar och 200 år efter Shelleys Franken-

Vad innebär digitalisering och autonoma teknologier för individer och samhälle?

stein kan man konstatera att delar av utmaningarna i detta "prometianska löfte" har vi mött förut, medan skalan är ny. Det demokratiska samtalets förutsättningar behöver idag förstås i ljuset av storskalig, plattformsbaserad men vardaglig automation.

Slutnoter

- 1 Se *The Rise of the Network Society* från 1996, som utgjorde första volymen i den tredelade *The Information Age: Economy, Society and Culture*.
- 2 Se *The Wealth of Networks* (2006).
- 3 *Code: And Other Laws of Cyberspace, Version 2*.
- 4 Vilket framförallt utvecklas i boken med samma namn, från 2018: *The Platform Society. Public Values in a Connective World*, författade av van Dijck, Poell & de Waal. För svenskt vidkommande, se också antologin *Plattformssamhället. Den digitala utvecklingens politik, innovation och reglering*, med medievetare Jonas Andersson Schwarz och undertecknad som redaktörer.
- 5 Även om börsintroduktionen av det Saudiarabiska oljeföretaget Saudi Aramco i december 2019 gjort att ett oljeföretag återtagit förstaplatsen.
- 6 Som i Hindmans bok *The Internet Trap: How the Digital Economy Builds Monopolies and Undermines Democracy* från 2018, eller Tim Wus artikel i *Antitrust Law Journal* med titeln "Blind spot: The attention economy and the law" från 2017.
- 7 Ett begrepp som är nära förknippat med Shoshana Zuboff, se exempelvis *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power* (2019).
- 8 Som i Nick Srniceks bok från 2017 med samma namn: *Platform Capitalism*.
- 9 Vilket, intressant nog, motsägs på mjukvaruutvecklingens område, med tillväxt av bl.a. GitHub och hanteringen av öppen mjukvara, som alltfler även av de större privata aktörerna är alltmer beroende av. Å andra sidan köptes just GitHub av Microsoft för 65 miljarder kronor under 2018, och vilken påverkan det har återstår att se.
- 10 Se *Custodians of the Internet: Platforms, Content Moderation, and the Hidden Decisions that Shape Social Media* från 2018. Jag tar inspiration från Gillespie och utvecklar framförallt relationen mellan plattformar och automation/AI i kapitlet "Sju nyanser av transparens: Om artificiell intelligens och ansvaret för digitala plattformars samhällspåverkan", i antologin om *Plattformssamhället*.
- 11 Se "AI i EU: Etiska riktlinjer som styrmedel" (2020).

- 12 Vilket vi visar i en flervetenskaplig genomgång av litteraturen på området för etiska, sociala och rättsliga utmaningar koppade till artificiell intelligens, se Larsson, Anneroth, Felländer, Felländer-Tsai, Heintz, Cedering Ångström, (2019) *HÅLLBAR AI*. Stockholm: AI Sustainability Center.
- 13 Jag analyserar just detta i kapitlet "AI i EU: Etiska riktlinjer som styrmedel" (2020), i Bakardjieva Engelbrekt, Michalski och Oxelheim (red.) *EU och teknologiskiftet*.
- 14 Se här exempelvis Frank Pasquales bok *Black Box Society* från 2015.
- 15 Se Shankar, S., Halpern, Y., Breck, E., Atwood, J., Wilson, J., & Sculley, D. (2017). No classification without representation: Assessing geodiversity issues in open data sets for the developing world. *arXiv preprint arXiv: 1711.08536*.
- 16 Enligt kommentar i *Nature* av Zou & Schiebinger, 2018, "AI can be sexist and racist – it's time to make it fair". <https://www.nature.com/articles/d41586-018-05707-8>
- 17 Buolamwini, J., & Gebru, T. (2018, January). Gender shades: Intersectional accuracy disparities in commercial gender classification. In *Conference on Fairness, Accountability and Transparency* (pp. 77-91).
- 18 Wilson, B., Hoffman, J., & Morgenstern, J. (2019). Predictive Inequity in Object Detection. *arXiv preprint arXiv:1902.11097*.
- 19 Datta, A., Tschantz, M. C., & Datta, A. (2015). Automated Experiments on Ad Privacy Settings. *Proceedings on privacy enhancing technologies, 2015* (1), 92-112.
- 20 För en diskussion om detta, se Larsson, S. (2019). The Socio-Legal Relevance of Artificial Intelligence. *Droit et Societe*, (3), 573-593.
- 21 Se Gillespie (2018).
- 22 Tufekci, Z. (2018). "YouTube, the Great Radicalizer". *The New York Times*, 10.
- 23 Langford, M. & Rask Madsen, M. (22 juni, 2019) "France Criminalises Research on Judges", <https://verfassungsblog.de/france-criminalises-research-on-judges/>
- 24 EU-kommissionen för fram tillit som en av fyra pelare för utvecklingen av AI, och dess AI-expertgrupp (High-Level Expert Group on AI) publicerade i april 2019 etiska riktlinjer för utvecklingen av tillförlitlig AI.

Vad innebär digitalisering och autonoma teknologier för individer och samhälle?

Den stora oenigheten. Om fakta- resistens och tillit.

Åsa Wikforss

Den stora oenigheten. Om faktaresistens och tillit.

Vi lever i "post-sanningens tid" sägs det. Vad som menas då är att vi lever i en tid där den allmänna opinionen i stor utsträckning drivs av känslor och rent tyckande i stället för av fakta och kunskap. Ett särskilt kännetecken för tiden är oenighet – till synes oöverbryggliga åsiktsskiljaktigheter, ofta i linje med politisk eller ideologisk gruppstillhörighet. Vad är det som pågår egentligen? Vilken roll spelar den stora spridningen av desinformation? Och vilken betydelse har tilliten?

Det demokratiska samhället bygger förstås på tanken att det föreligger åsiktsskillnader av olika slag. Våra fri- och rättigheter gör det tillåtet att uttrycka våra åsikter och debattera med dem som tycker annorlunda. Det politiska beslutsfattandet kännetecknas av kompromisser, ett jämkande mellan olika ståndpunkter där ingen kan räkna med att få allt. Åsiktsskiljaktigheter är därför varken något nytt eller något i sig oroväckande. Vad som är oroväckande är när åsiktsskiljaktigheterna blir så svåra, och djupgående, att verklig diskussion och debatt inte längre är möjligt och grupptänkandet tar över.

De klassiska idéerna bakom yttrandefrihet, till exempel hos filosofen John Stuart Mill (*On Liberty*, 1859), är att en "fri marknad" av idéer krävs för att kunskap ska uppstå. Genom öppen debatt och fritt ifrågasättande kan vi upptäcka det falska och gå från det ogrundade till det välgrundade. Tanke- och yttrandefrihet är förutsättningar för kunskapen och, menade Mill, därför förutsättningar för det demokratiska samhället som bygger på

upplysta medborgare. Men det kräver en välfungerande "marknad", där diskussion och debatt leder till att misstag rättas till och att kunskapen kommer fram. I det svårt polariserade samhället riskerar dessa mekanismer att sättas ur spel. När starka "vi-mot-dem"-effekter uppstår blir det viktigare att acceptera gruppens åsikter än att lyssna på argument.

Värdeoenighet

Det är viktigt här att skilja på två typer av åsiktsskiljaktigheter: skillnader i värderingar och skillnader i faktaövertygelser.

Det hör till människans natur att vi skiljer oss åt när det gäller värderingar. Vi har olika idéer om hur man bör leva, vad som är värdefullt och hur det goda samhället ska se ut. Moralfilosofier diskuterar värderingarnas natur och huruvida värdepåståenden som "Jämlikhet är värdefullt" kan sägas vara sanna eller falska. En vanlig invändning mot att det skulle kunna finnas någon typ av sanning här har att göra med moralisk oenighet. Om det funnes objektiva värden, om det gick att få moralisk kunskap, varför råder det då så stor oenighet människor emellan när det gäller just värden? När det gäller fakta brukar ju oenigheten rätta till sig. När Copernicus hävdade att jorden inte befinner sig i universums mitt var det inte många som trodde på honom, och påståendet bestreds hårt av kyrkan, men över tid blev evidensen så överväldigande att det inte längre gick att hålla ifrån sig sanningen. Inom moralen föreligger möjligen en viss typ av konvergens över tid (få skulle tycka att slaveri vore en bra idé i dag), men ingenting som liknar konvergensen när det gäller fakta och det gör det svårt att tro att det finns några moraliska sanningar.

Det pågår en debatt inom moralfilosofin rörande hur pass tungt vägande denna invändning är. Utan att gå in på det kan man

dock konstatera att när det gäller värderingar är det normalt svårare att överbygga åsiktsskiljaktigheter och det är oklart exakt vilken evidens man skulle kunna hänvisa till för att avgöra oenigheten. Det är just därför som det demokratiska samhällets fri- och rättigheter är så centrala. Människor har olika idéer om det goda livet och samhället tillåter dem att i största mån leva på det vis de väljer – givet att deras val inte på ett problematiskt sätt inskränker andra människors frihet eller hotar demokratin.

Demokratin är därför väl anpassad till att hantera åsiktsskiljaktigheter när det gäller värden. Men vad händer med det demokratiska samhället när åsiktsskiljaktigheter vad gäller *fakta* blir oöverbyggliga? Vad händer när faktaövertygelser börjar uppträda som värderingar: när diskussion och evidens inte förmår överbygga oenigheten och denna oenighet dessutom sammanfaller med politiska och ideologiska skiljelinjer? Det är detta vi står inför nu.

Faktaoenighet

Den amerikanske statsvetaren Dan Kahan talar om en pågående "faktapolarisering" och hävdar att människor i dag är mer polariserade i frågor som har med samhällsrelevanta fakta att göra (t.ex. vapenkontroll eller klimatet) än när det gäller klassiska politiska värdefrågor¹. Faktapolarisering kännetecknas av en oenighet i faktafrågor som inte kan överbyggas med hjälp av ytterligare information. En liknande utveckling kan skönjas i Sverige där vissa faktaövertygelser (särskilt vad gäller invandringens konsekvenser) kommit att bli starkt polariserade.

Den svåra frågan är hur faktapolariseringen ska förklaras. Varför reagerar människor olika på samma evidens? En hypotes är att människor är "faktaresistenta", att de vägrar ta till sig evi-

dens som strider mot de faktaövertygelser som blivit viktiga för dem². Detta är också Kahans hypotes. Han talar om "politiskt motiverat tänkande".

Motiverat tänkande är en form av tänkande som drivs av värden, önsksningar, i stället för av evidens. Det är därför en sorts irrationalitet och den kan drabba oss alla. Det handlar inte om att man medvetet avser att inte ta till sig fakta (jag skulle tro att det är ganska sällsynt att vi har den avsikten) utan om omedvetna psykologiska mekanismer som slår till. När detta händer använder vi tänkandet för att till varje pris skydda den hotade övertygelsen, snarare än för att söka sanningen. Vi väger till exempel evidensen för den egna positionen tyngre än evidensen mot den. Det motiverade tänkandet kan triggas av lite olika saker. Det kan handla om intressekonflikter (man vill gärna tro att det är nyttigt att dricka vin), om rädsla (man vill inte sticka en spruta i sitt barn) eller om världsåskådning (klimatförnekare har ofta en konservativ världsåskådning).³

När det gäller politiskt motiverat tänkande, menar Kahan, drivs det av viljan att skydda åsikter som kommit att bli identitetsmarkörer för den egna ideologiska gruppen. I ett experiment visar han till exempel att människor på båda sidor av den politiska skalan, konservativa såväl som liberala, läser tabeller fel för att skydda den egna gruppens övertygelser när det gäller effekterna av vapenkontroll. De konservativa tenderar att räkna fel när tabellen visar att vapenkontroll minskar det dödliga våldet, de liberala tenderar att räkna fel när tabellen visar att vapenkontroll ökar det dödliga våldet. När det gäller faktafrågor som saknar politisk laddning däremot (till exempel huruvida en viss hudkräm motverkar eksem), klarar båda grupperna av att räkna rätt i mycket större utsträckning.

Liknande experiment har utförts i Sverige.⁴ Precis som hos Kahan lät man människor läsa tabeller både angående politiskt laddade faktafrågor och angående en neutral fråga. Den politiskt laddade frågan gällde invandring och kriminalitet. De grupper man urskilde var människor som identifierade sig som "mer av en svensk" eller "mer av en världsmedborgare". Också här kunde man konstatera att politiskt motiverat tänkande förekom, även om det var betydligt mer uttalat bland "svenskarna"⁵.

Det politiskt motiverade tänkandet utgör helt klart en stor utmaning för det demokratiska samhället. När människor accepterar faktaövertygelser på basis av politisk tillhörighet, i stället för på basis av evidens, blir resultatet att faktaövertygelser betes sig som värderingar. Det går inte längre att överbrygga oenighet med hjälp av argumentation och det demokratiska samtalet hotar att bryta samman. Politisk debatt, och möjligheten att hitta kompromisser, måste förankras i en gemensam verklighet. Ju fler faktaövertygelser som blir politiska identitetsmarkörer desto svårare blir detta.

Vi vet dock inte hur vanligt förekommande det politiskt motiverade tänkandet är. En komplikation är att faktapolarisering också kan ha andra orsaker. Hur vi bedömer evidens som kommer till oss beror alltid på vår bakgrundskunskap. En person som vet att vapenkontroll leder till minskat dödligt våld kommer att reagera med skepsis på en tabell som tycks visa att detta inte är fallet. En lika rimlig reaktion i en sådan situation är att misstro källan.

Detta är relaterat till källtillitens roll. Om två personer gör olika bedömningar av en och samma källa, till exempel om den liberale bedömer den som trovärdig och den konservative som

opålitlig, då kan resultatet bli att de reagerar på motsatt sätt på informationen – den liberale med att tro det som sägs och den konservative med att inte tro det. När tilliten blir politiskt polariserad kan därför fakta-polarisering uppstå utan att det politiskt motiverade tänkandet griper in. Det är en rimlig hypotes att en stor del av den fakta-polarisering vi nu kan iaktta är ett resultat just av att tilliten kommit att polariseras.

Tillitens roll

När det gäller de flesta faktafrågor av relevans för samhälle och politik har vi liten möjlighet att avgöra frågan själva, via direkt erfarenhet. Vi är i stället beroende av källor av olika slag. Det betyder att tilliten är helt central för denna typ av faktafrågor – för att få kunskap från andra människor måste jag ju tro på vad de säger. Vad vi tror om världen kommer därför att i stor utsträckning formas av vilka källor vi väljer att lita på. Den nya tekniken har gjort att valet av källor i allt större utsträckning faller på individen. För inte så länge sedan var vi hänvisade till ett begränsat antal källor när det gällde information om vår samtid – dagstidningar, TV och radio. Nu är valet i princip obegränsat, på gott och ont. Möjligheten att hitta kunskap har aldrig varit större, men samtidigt förekommer en omfattande produktion av desinformation och konspirationsteorier sprids för att underminera tilliten till trovärdiga källor.

Problemet belyses väl av olika sorters vetenskapsmotstånd. Det visar sig att förlust av tillit till forskarna spelar en central roll när det gäller klimatförnekelse. Det främsta skälet till varför man inte tror på klimatvetenskapen är att man accepterat en konspirationsteori om forskarna. Faktum är att konspirationsteorier utgör den gemensamma nämnaren för olika typer

av vetenskapsmotstånd, om det så gäller vaccin, klimatet eller genmodifierade grödor⁶.

På motsvarande sätt spelar sjunkande tillit till traditionella medier en central roll när det gäller oenighet om samtidsbilden. I USA syns en tydlig trend sedan 2016, då Trump valdes. Republikanska väljare tappar förtroende för medier medan förtroendet har stärkts hos demokratiska väljare⁷. Detta är utan tvekan ett resultat av den polariserande roll som Trump intar. Han talar om vissa medier som "sina" (till exempel Fox News) och han attackerar regelbundet de medier som varit kritiska mot honom, däribland New York Times och CNN, genom att kalla dem för "fake media" och anklaga dem för att vara "folkets fiender". En effektiv strategi för att underminera människors förtroende och förhindra att de tar till sig misshaglig kunskap.

Även i Sverige pågår en partipolarisering när det gäller medieförtroendet. Sammantaget förblir medieförtroendet stabilt och tämligen högt i Sverige. Hela 56 procent av befolkningen har ett ganska stort förtroende för radio och TV⁸. Men tittar man under ytan visar sig något mer oroväckande: det föreligger mycket stora skillnader mellan de olika partierna. Bland övertygade anhängare av Socialdemokraterna har till exempel de allra flesta (86%) ett högt förtroende för SVT och TV 4, att jämföra med övertygade anhängare av Sverigedemokraterna där en minoritet (24%) har ett högt förtroende för samma källor⁹. Det visar sig också att förtroendet varierar beroende på vilken fråga det gäller. När det gäller invandring har 67 procent av S-väljarna stort eller ganska stort förtroende för public service (SVT och Sveriges Radio) medan enbart 11 procent av SD-väljarna har samma förtroende¹⁰.

När tilltron partipolariseras uppstår lätt faktapolarisering – särskilt om tilliten flyttas från det pålitliga till det opålitliga. Då kommer man inte bara att tappa kunskap man annars kunde haft, genom att man inte tror på den trovärdiga källan, man riskerar också att få en mängd falska övertygelser. I Sverige driver exempelvis tre högerpopulistiska plattformar systematiska desinformationskampanjer och deras genomslag är mycket stort¹¹.

När tilltron partipolariseras uppstår lätt faktapolarisering – särskilt om tilliten flyttas från det pålitliga till det opålitliga.

Vad kan vi göra när tilliten blir politiskt polariserad? Det är viktigt att inse att tillit har både en kognitiv och en emotionell dimension. Vi litar på de källor som vi tror är pålitliga vilket betyder att vår tillit kan undermineras av desinformation, till exempel av konspirationsteorier. Information kan därför hjälpa när det gäller att förebygga förlusten av tillit. En viktig uppgift för forskare och medier är att informera om hur man jobbar för att motverka misstag och bias av olika slag. Men när tilliten väl gått förlorad då kommer information att vara otillräckligt. Då gäller det att skapa ett nytt förtroende och det kräver att man visar respekt och öppenhet för den som tvivlar – särskilt när det är som allra svårast att göra just det. En inflammerad debatt, mättad med starka känslor och förakt, kommer bara att leda till ytterligare faktapolarisering.

Slutnoter

- 1 Kahan, D. (2016). 'The politically motivated reasoning paradigm', *Emerging Trends in Social & Behavioral Sciences*, online 29 november 2016.
- 2 För en diskussion av detta fenomen se Wikforss, Å. (2017). *Alternativa fakta. Om kunskapen och dess fiender* (Fri Tanke förlag).
- 3 Frågor som har med kunskapsmotstånd att göra står i fokus för vårt tvärvetenskapliga forskningsprogram, *Knowledge Resistance: Causes, Consequences and Cures* (Riksbankens jubileumsfond).
- 4 Lind, Thérèse och A. Erlandsson, D. Västfjäll, D., G. Tingshög (2018). *Motivated reasoning when assessing the effects of refugee intake*, *Behavioral Public Policy* (online December 6, 2018).
- 5 Glüer, Kathrin och P. Pagin, Å. Wikforss (2019). *Artikelförfattarna misstolkar sin egen statistik*, *Dagens Nyheter*, 2019-01-07.
- 6 Lewandowsky, S., G.E. Gignac och K. Oberauer (2013). *The Role of Conspiracist Ideation and Worldviews in Predicting Rejection of Science*, *Plos One*, October 2, 2013.
- 7 Newman, N. Fletcher R., Kalogeropoulos A. och R. K. Nielsen Reuters, (2019). *Reuters Institute Digital News Report 2019*, Institute for the Study of Journalism.
- 8 Andersson, U. (2019). *Högt förtroende för nyhetsmedier – men under ytan råder stormvarning*, i *Storm och stiltje* (red. Ulrika Andersson, Björn Rönnerstrand, Patrik Öhberg och Annika Bergström), SOM-institutet.
- 9 Anderson, U. och L. Weibull (2018). *Polariserat medieförtroende*, *Sprickor i fasaden*, Bokserien nr. 72 (red. U. Andersson, A. Carlander, E. Lindgren och M. Oskarson).
- 10 Jylhä, K.M, Rydgren, J. och P. Strimling (2018). *Sverigedemokraternas väljare. Vilka är de, var kommer de ifrån och vart är de på väg?* Forskningsrapport 2018/2, Institutet för Framtidsstudier.
- 11 Becker, J. (2019). *The Global Machine Behind the Rise of Right-Wing Extremism*, *The New York Times*, 2019-08-10 samt Hedman, F. m.fl. (2018). *News and Political Information Consumption in Sweden: Mapping the 2018 Swedish General Election on Twitter*, *COMPROMDATA MEMO 2018.3/ SEPTEMBER 6*, 2018.

Den stora oenigheten.
Om faktaresistens och tillit.

Sociala medier och det politiska deltagandet

Anders Sundell

Sociala medier och det politiska deltagandet

Internet, och särskilt sociala medier, hotar demokratin. Budskapet har de senaste åren upprepats så många gånger, i olika varianter, att det blivit något av en kliché. Annat lät det för tjugo år sedan. I it-propositionen 2000 talades det till exempel om virtuella torg för demokratiska samtal där medborgare och förtroendevalda skulle mötas. Internet skulle därigenom kunna stärka det *politiska deltagandet*.

Med deltagande avses de olika sätt som medborgare är med och påverkar beslutsfattandet. Att rösta i allmänna val är det allra viktigaste, men det kan också handla om att själv gå med i ett parti eller kandidera till ett förtroendeuppdrag, eller att försöka påverka opinionen genom att demonstrera eller skriva en insändare, eller att ta kontakt med en förtroendevald för att få denne att tänka om på något sätt. Utan politiskt deltagande blir demokratin ihålig.

De virtuella torg som faktiskt växte fram – *Twitter*, *Facebook*, *Reddit*, *Instagram* med flera – fick dock allt sämre rykte med tiden. Vissa av dem, som *Flashback*, *4chan*, eller till och med *8chan*, betraktas i offentligheten snarast som virtuella no go-zoner.

Visst var de tidiga förhoppningarna på internets demokratiska potential något naiva, behäftade med överdriven optimism, som är brukligt när det handlar om ny teknik. Med lite perspektiv ser vi nu tydligt att det istället finns stora faror med vissa teknolo-

gier. Källkritiken ställs på hårda prov när artificiell intelligens gör det lätt att förfalska bilder, ljud och video; tilliten mellan människor prövas när sociala medier uppmuntrar till elakhet och snabba poänger.

Men vi bör inte heller fela åt andra hållet, med överdriven pessimism. Den empiriska forskningen om sociala mediers effekter på deltagande, polarisering, nyhetskonsumtion och kunskap är i många fall mindre dyster än vad man skulle kunna tro. Till viss del beror det kanske på att det är ett svårt område att forska om, eftersom målet är så rörligt. Sociala nätverk kan växa fram oerhört fort, och likaså snabbt köras om av nästa grej. Systematisk forskning hamnar lätt på efterkälken.

I det här kapitlet ska jag ge en snabb överblick över den samhällsvetenskapliga forskningen kring sociala mediers effekter på det politiska deltagandet, alltså det sätt på vilket medborgare är med och påverkar i demokratin. Men vi börjar med en avgränsning.

Sociala medier utmanar status quo

Sociala medier, i vid mening, är en ny sorts kommunikationsteknologi, och sådana utmanar alltid status quo. TV och radio gjorde det möjligt att nå miljontals människor med samma budskap. Och långt före det öppnade tryckpressen upp möjligheter för fler att sprida sina tankar. De tekniska kraven för att sända radio och tv gjorde dock att de var förbehållna grupper med större resurser, vilket i viss mening även gällde för tryckpressen. Sociala medier är på så sätt den mest radikala kommunikationsteknologin hittills: Vem som helst kan, åtminstone i teorin, nu nå ut till en enorm publik. Under en period var till exempel det mest retweetade meddelandet någonsin skrivet av

en dittills okänd tonåring som försökte samla ihop 18 miljoner retweets för att få gratis kycklingnuggets under ett år (det blev bara 3,4 miljoner).¹

Ur ett maktperspektiv missgynnar ökade möjligheter att sprida budskap naturligtvis den som tidigare haft monopol. I auktoritära stater utmanas regimens propaganda av demokratiaktivister och oppositionella som lättare kan nå ut och organisera sig. Den arabiska vårens revolutioner utgör det tydligaste exemplet, även om efterspelet i många fall blev en besvikelse.

I stater som redan har en lång tradition av demokrati innebär kullkastandet av status quo istället att det är populistiska och antidemokratiska grupperingar som gynnas, eftersom de generellt sett inte ges tillträde till traditionella media i samma utsträckning som etablerade politiska partier. Vi kan alltså inte tala om en *universell* effekt av sociala medier. Det beror på hur utgångsläget ser ut. I det följande kommer jag därför att fokusera på effekterna inom etablerade demokratier såsom Sverige.

Hur påverkar sociala medier det politiska deltagandet?

Även om de tidiga visionerna om internets demokratiska potential var väl rosaskimrande byggde de på goda teoretiska grunder. Inom statsvetenskapen antas det vanligen att politiskt deltagande kostar. Den som vill engagera sig måste först skaffa sig information om verkligheten, därefter komma fram till en egen ståndpunkt, och slutligen försöka omsätta detta i handlande på något sätt. Alla delar kräver tid, energi, och i slutskedet kanske också pengar.

I detta ligger förklaringen till att politiskt deltagande är ojämnt fördelat i befolkningen.² Högutbildade, rika och politiskt intres-

serade (det hänger ofta ihop) deltar i större utsträckning än andra. Kanske är det också därför det är deras röster som politikerna verkar lyssna mest på – undersökningar från en rad länder visar att den förda politiken stämmer bättre överens med de rikastes preferenser.³

Sociala medier tar i teorin bort många av hindren för deltagande. För att kontakta en politiker krävs nuförtiden inga särskilda nätverk; det räcker med att registrera ett Twitterkonto. Om man förut behövde få in en debattartikel i tidningen för att uttrycka sin åsikt kan man nu starta en blogg eller en Youtubekanal. Och att dra igång en demonstration är nu inte mycket svårare än att organisera en after work med jobbet – det räcker i princip med att skapa ett "event" på Facebook. Deltagandet demokratiseras.

Å andra sidan gör lättheten med vilken vi nu kan uttrycka våra åsikter att det går inflation i dem. Förtroendevalda översköljs av intryck. Alla kan tala fritt, men det betyder inte att någon lyssnar.

Alla kan tala fritt, men det betyder inte att någon lyssnar.

Det hjälper att redan ha stort inflytande. Sociala medier blir då snarare en ytterligare kanal genom vilken makthavare kan påverka, snarare än en demokratiserande kraft. Faktum är att den okända mannen med det extremt retweetade meddelandet utgör ett undantag på topplistan. Nästan alla andra är popstjärnor, idrottsstjärnor, influencers eller redan kända på andra sätt. Tre av de tjugo mest spridda twittermeddelandena är från Barack Obama, antagligen en av planetens mest kända personer (och tidigare också den mäktigaste). Förstaplatsen inne-

has av en japansk miljardär som i sin tweet lovade att lotta ut pengar bland de som retweetade. Tydligare än så blir det inte att resurser offline kan omsättas till uppmärksamhet online. Svensk forskning har också visat att det i mångt och mycket är samma typer av medborgare som engagerar sig offline som gör det online.⁴ Att vara insatt i politiska processer och kunna uttrycka sig väl är lika värdefullt oavsett om man skriver till tidningen eller på sin blogg.

Sett över tid i Sverige står vissa former av deltagande sig starkt, som valdeltagandet. I riksdagsvalet 2018 var det en större andel av väljarkåren som röstade än i något annat riksdagsval sedan 1985. Andra former minskar. Jämfört med 1980-talet är det till exempel en mindre andel som är medlem i något politiskt parti idag. Andelen som uppger att de deltagit i en demonstration har varit konstant de senaste tjugo åren, medan det självrapporterade politiska intresset ökat.⁵ Ingen uppenbar deltagandekris alltså.

Bidrar sociala media till att öka engagemanget? Viss data tyder på det. Metastudier av samhällsvetenskaplig forskning visar att de som oftast använder sociala medier tenderar att vara mer politiskt engagerade och intresserade.⁶ Men det är från den sortens undersökningar svårt att avgöra vad som är hönan och ägget – blir man intresserad av att vara på sociala medier, eller är det de intresserade som söker sig dit? Mycket talar för det senare. Ens intressen avgör naturligtvis om man väljer att till exempel skaffa konto på Instagram (nöje), Twitter (politik och samhälle) eller LinkedIn (karriär) – eller inte alls.

Forskning som försöker identifiera experimentliknande förhållanden för att komma runt den här problematiken uppvisar

istället nedslående resultat när det gäller den traditionellt viktigaste formen av politiskt deltagande, nämligen röstning. Studier från både Tyskland och Storbritannien har på ett trovärdigt sätt visat att utbyggnaden av internet hänger ihop med en nedgång i valdeltagande och engagemang. Distraction är den föreslagna förklaringen; när internetanvändande ersätter TV-tittande exponeras vi mindre för politiska nyheter, vilket minskar både kunskapen om och intresset för politik.⁷

Å andra sidan är det också sedan länge välkänt att vi påverkas politiskt av andra, vilket kan användas för att öka engagemanget. I experiment där individer blivit uppmanade att gå och rösta kan man se att familjemedlemmar (som alltså inte ingick i själva experimentet) till experimentdeltagarna också fått högre valdeltagande, vilket tyder på att politiskt deltagande kan skapa ett socialt tryck på andra att delta.⁸ Och sådant tryck verkar också fungera på nätet. I två gigantiska experiment visade Facebook i samband med de amerikanska valen 2010 och 2012 att användare som i sitt flöde fick upp bilder på vänner som hade röstat var mer benägna att själva gå och rösta än de som bara fick information om att det pågick ett val.⁹

Vi måste dock komma ihåg att dessa experiment utformats för att öka det sociala trycket åt ett visst håll, i riktning mot politiskt deltagande. Att det gick att se en positiv effekt där säger egentligen inget annat än att vi människor påverkas av vår sociala omgivning. Om det växte fram en norm mot politiskt deltagande i det sociala nätverket är det mycket möjligt att det skulle ge motsvarande effekt, åt andra hållet (det vore dock oetiskt att utforma ett experiment på det viset). Forskningen kan alltså visa att sociala medier verkar kunna spela roll, utan att för den skull kunna avgöra vad nettoeffekten är, ute i verkligheten.

Däremot bekräftar forskningen intuitionen att sociala medier gör det lättare att organisera demonstrationer och andra protester.¹⁰ Men det finns också tydliga begränsningar: ett starkt engagemang *mot* något låter sig inte nödvändigtvis omsättas i ett politiskt program *för* något annat. Att miljontals människor, koordinerade via sociala medier, demonstrerar för klimatet innebär inte att de lätt skulle kunna enas om konkreta åtgärder, för att ta ett aktuellt exempel. För att samla ihop, jämföra och artikulera alla motstridiga intressen i en politisk rörelse krävs fortfarande politiska partier.

Hur påverkar sociala medier det politiska deltagandets kvalitet?

Vi måste också fråga oss på vilket sätt sociala medier påverkar det politiska deltagandets kvalitet. Att människor engagerar sig i demokratin kan ses som ett värde i sig; deltagande gör oss till fullvärdiga *medborgare*. Alternativt tänker vi att medborgerligt deltagande syftar till att få fram bättre beslut; deltagande har inte nödvändigtvis ett värde i sig själv. Och då blir det viktigt att studera om vi agerar mer eller mindre rationellt när vi deltar via sociala medier. Blir vi bättre eller sämre på att ta till oss relevant information? Blir samtalet mer eller mindre konstruktivt?

Filterbubblor

En utbredd farhåga är att sociala medier gör att vi får bristfälligt information. Plattformarnas algoritmer är anpassade för att servera oss innehåll som matchar med sådant vi redan uttryckt intresse för, vilket i värsta fall kan leda till att vi fastnar i så kallade filterbubblor, och får en ensidig verklighetsuppfattning.

Tesen är rimlig, men enligt forskningen kan farhågorna vara överdrivna. En nyligen publicerad forskningsgenomgång visade

visserligen att vi generellt sett tenderar att ha en något ensidig nyhetsdiet när vi konsumerar nyheter via sociala media. De så ofta baktalade algoritmerna är dock inte den huvudsakliga förklaringen, utan snarare vår tendens att umgås med människor som liknar oss själva.¹¹ På samma sätt måste vi också fråga oss om nyhetskonsumention verkligen hade varit mer allsidig i en värld utan sociala medier. Konfirmeringsbias, det vill säga viljan att ta in information som överensstämmer med våra förutfattade meningar, är inget nytt utan en grundläggande psykologisk mekanism.¹²

En svensk översikt visar också att det är mycket få människor som uteslutande får sina nyheter via sociala medier – de flesta fortsätter att ta del av nyheter från massmedier, också genom att gå till mediernas förstasidor (där de kan förväntas ta del av samma nyheter som alla andra). Slutsatsen är att filterbubblornas betydelse är överdriven.¹³

Falska nyheter

Propaganda och ryktesspridning har varit en del av krigföring i århundraden. Napoleon var till exempel bara något kortare än genomsnittet för sin tid. Den seglivade myten om den lille arge mannen med komplex för sin längd var ett resultat av fientlig propaganda, kanske inspirerat av en sammanblandning av brittiska och franska måttenheter.¹⁴ Med sociala medier kan felaktigheter dock spridas långt snabbare än på 1800-talet. Forskning tyder också på att falska nyheter på grund av sina överdrivna påståenden sprids snabbare än riktiga nyheter.¹⁵ När nyheterna dessutom delas av vänner och bekanta finns det också en risk att de källkritiska glasögonen inte åker på.

Rent filosofiskt kan man tänka att det för varje givet händelseförlopp bara finns en korrekt beskrivning, men ett oändligt antal falska. Sanningen har därför ett underläge. Ett tydligt exempel såg vi i samband med giftattacken på en rysk dubbelagent i engelska Salisbury 2018, med största sannolikhet beställd av den ryska regimen. En kartläggning visar att de ryska regimtrogna nyhetssajterna RT och Sputnik tillsammans förde fram 130 olika berättelser om incidenten, ofta motstridiga.¹⁶ Syftet är uppenbarligen inte att övertyga allmänheten om en alternativ beskrivning, utan att få folk att ifrågasätta den riktiga.¹⁷

Många nyhetsorganisationer har försökt att svara upp mot denna utmaning genom att faktakolla påståenden. Psykologisk forskning visar dock att det inte nödvändigtvis hjälper. Deltagare i experiment som först fått höra falska uppgifter och sedan omedelbart blivit informerade om att uppgifterna var falska fortsätter ändå att agera utifrån de felaktiga uppgifterna.¹⁸ Andra experiment visar också att väljare som fått höra överdrifter och felaktigheter från politiker tar till sig kunskap från faktakollare, men utan att justera sin uppfattning om politikerna som spred dem.¹⁹

För att faktakoll ska fungera räcker det inte med att peka på att ett påstående är fel, utan en alternativ förklaring till den falska informationen måste också till, visar ytterligare forskning. Psykologen Stephan Lewandowsky menar därför att den mest effektiva "vaccinationen" mot falsk information är att se till att felaktiga påståenden inte fastnar, till exempel genom att göra folk vaksamma på att det är falsk information i omlopp.²⁰

Likväl ställer den accelererande teknikutvecklingen vår källkritiska förmåga inför helt nya utmaningar. Vi har sedan länge

vant oss vid att bilder snabbt och enkelt kan manipuleras. En bild med okänd avsändare har i princip inget bevisvärde. Men bara de senaste åren har ljud och rörlig bild gått samma öde till mötes, med hjälp av maskininlärning och artificiell intelligens. Man kan nu relativt lätt byta ut personer i filmer, vilket blev uppmärksammat när kända skådespelares ansikten redigerades in i porrfilmer. Kända personsers ansiktsrörelser kan också automatiskt anpassas till existerande ljud, så att man till exempel får en video av Barack Obama som läser upp ett meddelande som man skapat själv. Eller så skriver man in egen text, och får den uppläst med en annan persons röst. På Youtube kan man bland annat höra hur Donald Trump, John F. Kennedy eller Martin Luther King "läser upp" en välkänd och mycket arg kommentar från ett internetforum. Effekten av att höra internettrollets "What did you fucking say to me you fucking bitch" framfört med Luther Kings röst, tonfall och rytm är komisk, men skrattet fastnar i halsen.^{21 22}

En stor risk är att många inte orkar, ger upp och drar slutsatsen att man inte kan lita på någon alls, med katastrofala följder för det politiska deltagandet.

När sådan teknik nu i princip är tillgänglig för gemene man kan vi inte längre ta filminspelningar eller ljud som intäkt för att någon verkligen sagt eller gjort något. För att vara säker måste man göra ett större jobb genom att undersöka informationens avsändare, och dennes trovärdighet. Det kräver ansträngning. En stor risk är att många inte orkar, ger upp och drar slutsatsen att man inte kan lita på någon alls, med katastrofala följder för

det politiska deltagandet. Teknikens själva existens gör dessutom att den som framöver blir ertappad med att säga något olämpligt alltid kan skylla på att inspelningen är fejkad. Då har desinformatörerna vunnit.

Samtalsklimat och affektiv polarisering

Alla som försökt diskutera politik i sociala medier vet att det snabbt kan spåra ur. Det korta formatet i kombination med fysisk avlägsenhet sänker trösklarna för råhet. Enligt en svensk undersökning från 2018 var det en dryg fjärdedel av de svarande som av rädsla för hot eller hat avstått från att uttrycka sin politiska åsikt på internet det senaste året.²³ Studier visar också att förtroendevalda numera får ta emot fler hot på sociala media än i något annat forum; antalet som blivit utsatta är dubbelt så stort som de som fått ta emot hot öga mot öga.²⁴

Hot har ingenting att göra i det demokratiska samtalet. Beroende på hur man drar gränsen för "näthat" kan man dock fråga sig om det är rimligt att anta att andelen som avstår från att uttrycka politiska åsikter någonsin skulle kunna gå mot noll. Politik är ett känsligt ämne. Andelen som av rädsla för konflikter avstått från att diskutera politik på släktmiddagar är antagligen inte heller oansenlig. Likaså behöver inte den stora förekomsten av hot mot förtroendevalda på sociala medier betyda att teknologin orsakar hatet; det kan lika gärna avspegla att det är en allt vanligare kommunikationskanal. Mängden positiva interaktioner på sociala media har med största sannolikhet också växt med tiden.

Men vi kommer inte runt att det är en sak att stå öga mot öga med en livs levande person, och en annan att skriva meddelanden till en avatar. När vi i allt fler sammanhang byter det förra

mot det senare försvinner nyanser i tonfall och kroppsspråk, och det är lättare hänt att man framför skärmen skriver något man aldrig skulle våga säga högt. Förflugna ord kan också få extremt snabb spridning, till skada för både mottagare och avsändare. Insatserna höjs på ett sätt som saknar motstycke i offlinevärlden. Det inverkar negativt på det demokratiska samtalets kvalitet, där ödmjukhet, eftertanke och välvilja bör vara ledord.

I USA har man också sett hur den affektiva polariseringen i politiken – det vill säga hur mycket olika partiets anhängare ogillar varandra – ökat över tid. Det ligger nära till hands att skylla på sociala medier. Forskningen ger dock inte särskilt starkt stöd för denna hypotes. Polarisationen ökade redan före internetns genombrott, och den har framförallt ökat i de grupper som är minst benägna att använda internet, till exempel äldre.²⁵ Sociala medier är knappast den enda polariserande faktorn i samhället. Amerikanska TV-nyhetskanaler har till exempel en mycket tydligare politisk vinkling än de svenska.

I Sverige har den affektiva polariseringen inte ökat de senaste 40 åren, enligt Valforskningsprogrammets mätningar. Undantaget är Sverigedemokraterna, som är unikt impopulära hos de andra partiernas anhängare (trenden vände dock 2018, och Sverigedemokraterna blev mindre illa sedda bland moderater och kristdemokrater). Om sociala medier bidragit till att öka antipatierna i stort borde det rimligen ha syns också mellan andra partier som står långt ifrån varandra.

Till sist

Kontrasten mellan det höga tonläget i den offentliga diskussionen om sociala mediers demokratiska betydelse och den empiriska forskningens dämpade slutsatser är slående. I mångt och

mycket verkar det vara ungefär samma personer som deltar; det politiska engagemanget påverkas inte på något entydigt sätt; filterbubblornas betydelse verkar ha överdrivits; sociala media ligger inte bakom ökande polarisering; och så vidare. Undantaget gäller organisationsmöjligheterna, som klart har stärkts av sociala mediers framväxt.

Mindre nytt under solen än man skulle kunna tro, alltså. Många av de demokratiska brister som manifesteras online hade vi antagligen ändå fått dras med i en värld utan internet. Samtidigt är det som nämndes i inledningen ett svårt område att forska om. Att det inte finns bevis för ett påstående är inte samma sak som bevis för att påståendet inte stämmer.

Sociala medier och internet i allmänhet är en kommunikationsteknologi, som ger nya möjligheter för människor att meddela sig, med alla de irrationaliteter, obalanser och brister som hör till. Liknande problem har uppstått tidigare genom historien. Internets extrema effektivitet är dock ny, med möjlighet till ögonblicklig spridning till miljonpublik, och möjligheterna till anonymitet. En flod av desinformation riskerar att urholka sanningen och leda till apati.

Svårigheten att demokratiskt reglera de gränsöverskridande företag som kontrollerar de viktigaste plattformarna är en ytterligare försvårande omständighet. Privata vinstdrivande företag har många viktiga funktioner i samhället och demokratin, till exempel som förmedlare av nyheter och infrastruktur. Emellertid har det aldrig tidigare varit så få aktörer som betjänat så stora delar av jordens befolkning, på samma gång. Enskilda länder får svårt att utöva något betydande inflytande på giganter som Facebook eller Google. EU har med viss framgång utövat

påtryckningar på it-jättarna, men trenden den senaste tiden har gått mot mindre internationellt samarbete, tydligast symboliserat av Brexit, vilket försvagar politikens hand.

Mycket står på spel, och det finns anledning till vaksamhet. Samtidigt bör man i sin analys inte heller – just som är vanligt på sociala medier – fokusera alltför mycket på det sensationella. Valdeltagandet och det politiska intresset är fortfarande mycket högt i Sverige, och konfliktnivån är långt ifrån amerikanska nivåer, trots att svenskarna är ett av världens mest digitaliserade folk. Internet ledde inte till den demokratiska pånyttfödelse som många hoppades på. Men det kommer förhoppningsvis inte leda till undergången heller.

Slutnoter

- 1 Wikipedia: "List of most retweeted tweets". URL: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_most-retweeted_tweets
- 2 Schlozman, Kay Lehman, Sidney Verba och Henry E. Brady (2012). *The Unevenly Chorus: Unequal Political Voice and the Broken Promise of American Democracy*. Princeton University Press.
- 3 Gilens, Martin (2012). *Affluence and Influence. Economic Inequality and Political Power in America*. Princeton University Press.
- 4 Gustafsson, Nils (2013). *Leetocracy. Political Participation, Social Network Sites and Inequality*. Lunds universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- 5 Martinsson, Johan och Ulrika Andersson (red)(2018). *Svenska trender 1986-2018*. SOM-institutet. https://som.gu.se/digitalAssets/1724/1724407_6.-svenska-trender-1986-2018.pdf
- 6 Skoric, Marco, Qinfeng Zhy, Debbie Goh och Natalie Pang (2015). "Social media and citizen engagement: A meta-analytic review." *New Media and Society* 18(9): 1817-1839.
Boulianne, Shelley (2015). "Social media use and participation: a meta-analysis of current research." *Information, Communication & Society* 18(5): 524-538.
- 7 Zhuravskaya, Ekaterina, Maria Petrova och Ruben Enikolopov (2019). "Political Effects of the Internet and Social Media." *Annual Review of Economics*. URL: <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-081919-050239>
- 8 Nickerson, David (2008). "Is Voting Contagious? Evidence from Two Field Experiments." *American Political Science Review* 102(1): 49-57.
- 9 Jones, Jason, Robert M. Bond, Eytan Bakshy, Dean Eckles, och James H. Fowler (2017). "Social influence and political mobilization: Further evidence from a randomized experiment in the 2012 US presidential election." *PloS one* 12(4).
- 10 Zhuravskaya m.fl. (2019).
- 11 Zhuravskaya m.fl. (2019).
- 12 Jonathan Swift sa till exempel redan 1711 att "It is the folly of too many, to mistake the Echo of a London Coffee-House for the Voice of the Kingdom."
- 13 Dahlgren, Peter (2018). "Filterbubblor – ett hotfullt och vilseledande begrepp." i Truedsson, Lars (red.) *Fejk, filter och faktaresistens – hotar sociala medier demokratin?* Institutet för mediastudier.

- 14 Bell, David (2018). *Napoleon: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- 15 Zhuravskaya m.fl. (2019).
- 16 Ramsay, Gordon och Sam Robertshaw (2019). *Weaponising news. RT, Sputnik and targeted disinformation*. King's College London: The Policy Institute.
- 17 Visserligen bör vi komma ihåg att även om det finns mycket falsk information i omlopp så utsätts de flesta för många olika typer av information, och det är svårt att avgöra i vilken utsträckning just den falska informationen påverkar oss. I en amerikansk studie uppgav nästan var tionde att de sett en falsk nyhet under valkampanjen 2016 och dessutom trott på den. Men lika många uppgav också att de sett och trott på falska nyheter som aldrig publicerats, utan bara förts in i enkäten för att kontrollera hur trovärdigt folks minne är. Studier som bygger på folks hågkomster dras alltså med metodproblem.
- 18 Wikforss, Åsa (2017). *Alternativa fakta: om kunskapen och dess fiender*. Fri tanke förlag.
- 19 Barrera, Oscar, Sergei Guriev, Emeric Henry och Ekaterina Zhuravskaya (2018). "Facts, Alternative Facts, and Fact Checking in Times of Post-Truth Politics."
- 20 Lewandowsky, Stephan (2019). *Countering Fake News? Learn from Cognitive Science!* Peacelab. <https://peacelab.blog/2019/11/countering-fake-news-learn-from-cognitive-science>
- 21 Youtube: "Martin Luther King reads the Navy Seals Copypasta (Speech Synthesis)" <https://www.youtube.com/watch?v=P7umhCkklIOU>
- 22 Youtube: JFK reads the Navy Seals Copypasta <https://www.youtube.com/watch?v=zBUDyntqcUY>
- 23 Internetstiftelsen i Sverige (2018). *Mrna och internet – valspecial 2018*.
- 24 Håkansson, Sandra (kommande). "Do women pay a higher price for power? Gender bias in political violence in Sweden." *Journal of Politics*.
- 25 Boxell, Levi, Matthew Gentzkow och Jesse Shapiro (2018). "Greater Internet use is not associated with faster growth in political polarization among US demographic groups." *Proceedings of the National Academy of Sciences* 114(40): 10612-10617.

Virtuell lobbyism: att påverka makthavare i den digitala eran

Jessica Giandomenico
och Hanna Linderstål

Virtuell lobbyism: att påverka makthavare i den digitala eran

Tänk en välregisserad artikelserie i en av Sveriges större tidningar. En artikelserie som avslöjar till synes märkliga prioriteringar inom det svenska biståndet till ett specifikt land. Artiklarna visar hur utländska biståndsorganisationer med kopplingar till globala affärsimperier fått pengar för att genomföra "demokratistärkande åtgärder", medan åtgärderna i en lekmanns ögon verkar vara mest luftslopp och slöseri med pengar. Artikelserien visar hur chefer på Sida och UD har haft längre samarbeten med dessa organisationer, att det verkar som om de åtnjuter fördelar, och att det kanske även finns gemensamma affärsintressen mellan de globala affärsimperierna och självaste ansvarige ministern. Artikelserien insinuerar att Sida inte vet var pengarna går eller vilken effekt som programmen verkligen har. Var hamnar våra skattepengar egentligen?

Regeringen är ny, och den nye ansvarige ministern samlar de ansvariga på både UD och Sida för överläggningar. Kanske måste biståndet till landet, och regionen, ändras? Vad är demokrati-bistånd, egentligen? Det hela går fort. Våldigt fort. Inom 24 timmar sitter cheferna till bords och diskuterar nya prioriteringar. Men samtidigt har personer lite utanför stormens öga börjat lägga ihop ett och ett. Storyn känns igen från tidigare. Namnen som är inblandade i granskningen likaså. Jodå. Både någon intervjuad expert och till och med en journalist har florerat i liknande granskningar som sedan visat sig vara mer skrämselfpropaganda än kritik med djup. Cheferna får informationen på

sittande möte och den diskuterade nedskärningen och förändringen av biståndet bordläggs.

Det här är ett inte helt osannolikt scenario i det moderna Sverige. Men vad var det egentligen som hände? Var detta en legitim granskning av bistånd eller ett försök att få en nyutträdminister att ändra inriktning på biståndet?¹

I exemplet ovan är det politiker och myndighetschefer som agerar utifrån information som kommer till dem via media. Men även traditionella medier agerar utifrån tips och annan information som kommer in till redaktionerna. Tänk en slöjbeklädd riksdagspolitiker som i en debattartikel argumenterar för att sharialagar ska kunna tillämpas i vissa områden i Sverige. Debattartikeln skickas med en trovärdig hälsning till flera redaktioner och en tidning publicerar den. Den publicerade debattartikeln plockas upp av andra nyhetsredaktioner och slås upp stort. Politikern kontaktas för ytterligare kommentarer, men denne står helt ovetande om någon debattartikel. Debattartikeln är nämligen falsk, skickad från en falsk mejladress. Chefredaktören för tidningen som publicerade artikeln måste förklara för den samlade presskåren att det begåtts ett internt misstag och att artikeln enligt gällande rutiner aldrig skulle ha publicerats, men att något nu gått hemskt fel.

Målet med artikeln verkar ha varit att sätta igång en smutskastningskampanj mot sagda politiker, och hennes parti, i kommentatorsfält och i sociala medier. Det har fått effekt: politikern utsätts för allehanda kommentarer i sociala medier, mottar dödshot och hennes parti förlöjligas i näst intill samtliga kommentatorsfält som berör artiklar i ämnet. Men eftersom ingen givit sig till känna som ursprungsskribent, så är det omöjligt att

med säkerhet säga varför artikeln skickades till redaktioner över Sverige. Tidningen som publicerade debattartikeln får även de sig en förtroendetörn: hur kunde en seriös redaktion göra ett sådant misstag? Tid och energi läggs på att förklara istället för att göra ett bra journalistiskt arbete.

Det här två exemplen visar dels hur svårt det kan vara att värdera information och vad som händer, dels hur försök att försöka få ut vilseledande information genom legitima kanaler kan se ut. Allt i syfte att påverka opinion, eller makthavare direkt.

Makthavare och opinionsbildare har alltid varit utsatta för påverkan. Lobbyverksamhet och PR-kampanjer som engagerar och inspirerar till intresse för vissa frågor eller som gynnar specifika aktörer är typiska exempel. Men de utsätts även för mer dold påverkan i form av desinformation, smutskastningskampanjer och liknande, allt i syfte att påverka förtroendet för dem eller för att få dem att (re-)agera på olika sätt. Dagens digitala medialandskap har dessutom ökat möjligheterna att skapa intresse för en fråga eller konstruera en falsk opinion: det är många fler röster i etern, det går mycket fortare, och mängden information att ta ställning till har ökat explosionsartat.

Vi ställer oss frågan: *hur ser informationspåverkan mot makthavare ut idag, och kan man värja sig mot informationspåverkan?*

Målgrupp: makthavare

Mycket av den forskning och kunskap som finns om informationspåverkan fokuserar på den bredare allmänheten på ett eller annat sätt: hur olika typer av aktörer strategiskt använder sociala medier och andra digitala plattformar för att påverka oss, våra åsikter och vårt gemensamma samtal; spridningen av

strategiska narrativ, målgruppskartläggning i sociala medier, och hur algoritmer som baseras på våra intressen och tidigare val snävar in vår konsumtion av nyheter och information. Datadriven propaganda, med andra ord. Genom att försöka forma den allmänna opinionen i olika frågor påverkar man indirekt det demokratiska samhället: det är medborgarna som röstar, och politiker behöver lyssna på sina väljare. Men det kan vara ett trubbigt verktyg i frågor som är strategiskt viktiga för ett land (till exempel handelsavtal) eller i frågor som allmänheten har litet direkt intresse av (t.ex. biståndspolitik). Här finns det ett tydligt intresse av att rikta in sig mot beslutsfattarna direkt. Det kan även finnas intresse av att smutskasta personer, partier eller organisationer. Allt för att underminera förtroendet för dem.

Välrenommerade experter hävdar att informationspåverkan, särskilt vad som brukar benämnas "datogenererad propaganda" på olika digitala plattformar, är så pass vanligt att det bör anses som ett normaltillstånd.² Däremot finns det dåligt med samlad statistik. Dels är det oerhört svårt att avgöra vad som faktiskt är informationspåverkan, dels går det väldigt fort. EU:s utrikes-tjänst EEAS har en avdelning som fokuserar på att identifiera desinformation från specifikt ryska källor, och de hade i augusti 2019 identifierat över 6 000 fall av desinformation sedan starten i november 2015, och då över 1 000 fall enbart mellan april och augusti 2019.³ De har av naturliga skäl ett smalt fokus och analyserar inte vad som produceras i andra länder, eller inhemskt inom EU:s medlemsstater. Få har den organisatoriska kapaciteten att göra denna typ av analys i realtid, och de som har det (till exempel underrättelseorganisationer) är sällan intresserade av att dela den informationen med en större publik. Det råder dock inga som helst tveksamheter om att det pågår, att det är

vanligt, och att det även riktas direkt mot svenska makthavare, inklusive riksdagsledamöter.⁴

Jämfört med informationspåverkan gentemot en bred allmänhet vet vi dock väldigt lite om kampanjer mot makthavare. Det vi vet bygger på vad vi kan kalla "traditionell informationspåverkan", som sedan får överföras till den digitala kontext vi lever i idag. Det står dock klart att aktörer som genomför dessa kampanjer som regel gör en grundläggande studie för att upptäcka svagheter (så kallad social engineering), vilka personer eller grupper som kan tänkas utnyttjas för att sprida budskapet (målgruppsidentifiering), och hur det bör paketeras för att få avsedd effekt (målgruppsoptimering). Vill man till exempel påverka ett svenskt beslut i en politisk fråga (bistånd till en region, medlemskap i en internationell organisation, lagstiftning om hemvändande legosoldater) letar man upp en vinkel på frågan som kan verka besvärande, identifierar ett väl valt ögonblick, och riktar kampanjen mot nyckelpersoner. Det kan kläs i form av en journalistisk granskning, avslöjande av något graverande, eller en våg av protester, ett s.k. "drev". Oftast är mottagaren helt omedveten om att denne är utsatt för en organiserad kampanj och reagerar såsom avsändaren tänkt sig.

En förändrad kontext: informationsinhämtning och diskussion i en digital era

Varför har det då blivit så vanligt med informationspåverkan? Den största förklaringen ligger i den enorma explosionen av möjligheter. Plattformarna för hur vi kommunicerar, diskuterar och inhämtar information har förändrats tämligen dramatiskt de senaste 20 åren⁵. Vår diet av information, nyheter och nya impulser var fram till för ett drygt decennium sedan tämligen strängt reglerad av tidningsredaktörer, nyhetsbyråer och

mediehus. Men med den explosionsartade utvecklingen av sociala medier har vi alla fått möjlighet att sprida våra åsikter, tankar och funderingar långt bortom den privata kretsen. Vi har blivit "medieborgare", där var och en är en redaktör som kommunicerar via sociala medier. Vi läser nyheter via Twitter och Facebook, har sociala kontakter via plattformar som Instagram och Snapchat och bygger våra yrkesnätverk via LinkedIn. Användandet av sociala medier har dessutom gjort att vi kan nå långt med bara några knapptryckningar. De sociala medieplattformarna

Vi har blivit "medieborgare", där var och en är en redaktör som kommunicerar via sociala medier.

ger oss möjligheten att nå utvalda mottagare, med de budskap vi vill sprida. På så sätt har det demokratiska samtalet breddats med fler röster och fler impulser. Det är på det hela taget en bra utveckling.

Men samtidigt har dessa digitala plattformar givit plats åt de som vill störa detta demokratiska samtal. Att förvrida verklighetsuppfattningen hos oss, att styra oss i en fålla vi inte märker att vi styrs in i.

I den gamla medieekologin var avsändaren tydlig: en tidning, en TV-kanal, en nyhetsredaktion. Tidningen kom ut en gång om dagen och TV-nyheterna sändes två gånger på kvällstid. I dagens digitala värld går det väldigt mycket fortare, och det är inte längre nödvändigtvis transparent vem som ligger bakom ett budskap som delas via en intressegrupp eller via en humorsida på Facebook, ett konto på Instagram eller en Youtube-kanal.

Opinionsbildare har egna bloggar eller hemsidor som finansieras via donationer från läsarna och marknadsförs via sociala medier. Vems ärenden dessa opinionsbildare går är inte alltid helt tydligt. Samtidigt har kommunikatörer, PR-människor, marknadsförare och andra som vill påverka oss nya och effektiva medel att ta till. Sociala medier och sökmotorer samlar in en mängd information om användare i syfte att kunna skräddarsy reklam och betalda informationskampanjer, inklusive att kunna nå specifika målgrupper med anpassad information. Marknadsföring, även politisk sådan, har blivit mycket mer träffsäker och finkalibrerad.

Det här leder till utmaningar som vi inte ännu är helt vana att hantera. I dagens digitala medieklimat är det alltså lättare att få sin röst hörd, men samtidigt är det mycket mindre transparent än tidigare. Det är svårare att veta vem som ligger bakom ett visst budskap när anonyma eller falska konton upprört delar sina budskap. Det här får givetvis effekter som påverkar oss på olika sätt, inklusive våra politiker och våra makthavare, när vi blir översköjda med falska påståenden om en händelse eller ett fenomen.

Det här medieklimatet är perfekt grogrund för desinformation och informationspåverkan. Kanalerna erbjuder en möjlighet att agera under fiktiva namn, driva intresse med automatiserade konton, så kallade botar, som kommenterar eller delar inlägg så att de ser mer populära ut än de är. Avsändaren kan vara en främmande makt med politisk agenda, intressegrupper som till exempel politiska rörelser som vill utmana vår uppfattning om samhället, skapa engagemang i frågor som splittrar samhället, eller påverka vårt förtroende för institutioner eller staten. Mycket av deras strategiska kommunikation går ut på att

påverka den allmänna opinionen, men en inte obetydlig del riktar in sig på makthavare och opinionsbildare av olika slag. Målet är att påverka beslut eller få (omedvetna) sympatisörer som förstärker och legitimerar deras budskap. De har då på olika sätt blivit manipulerade att gå någon annans ärenden. Det öppna demokratiska samtalet utmanas av avsiktligt vilseledande och störande budskap med syfte att så misstro och instabilitet.

Informationspåverkan: dolda försök till åsiktsmanipulering

Informationspåverkan kan definieras på flera olika sätt, men gemensamt för alla beskrivningar är att det är *strategiska kommunikativa* försök att påverka opinion och agerande hos antingen den breda allmänheten eller beslutsfattare. Utmärkande är att det sker i det fördolda: mottagaren inser inte att ens världsbild eller uppfattning blir förvrängd av falska eller vilseledande påståenden. På så sätt är informationspåverkan en form av dold maktutövning.

Informationspåverkan bygger på samma tekniker som används inom journalistik, lobbyverksamhet, PR och även offentlig diplomati. Dessa metoder är erkänt effektiva, och gör dessutom att kampanjen ser ut som en legitim granskning, lobbyverksamhet eller diplomatisk kommunikation. Skillnaden mellan legitim och illegitim kommunikation i syfte att påverka uppfattningar ligger i hurvida den sprids med öppenhet och transparens, eller genom manipulering, dolda incitament, eller olika typer av tvång. Detta gäller även inom PR, journalistik och annan legitim strategisk kommunikation.⁶

MSB skriver i sin *Handbok för kommunikatörer*⁷ att informationspåverkan är:

- **Vilseledande:** Falska eller vinklade påståenden, falska identiteter och falska debattartiklar är bara några av de tekniker som används. Oftast finns det en kärna av sanning för trovärdighetens skull, men tolkningen av fakta är vinklad för att passa in i ett narrativ.
- **Avsiktlig:** Informationspåverkan har som avsikt att underminera det konstruktiva samtalet och den öppna debatten. Känslor och humor används gärna, och det är förvånansvärt effektivt⁸: inlägg syftar till att göra dig arg och tvivlande, eller skratta för att sedan vifta bort det som ett skämt. Samtalet förs avsiktligt bort från saklighet och rationella argument.
- **Störande:** Informationspåverkan stör och försvagar samhällets funktionalitet och vårt demokratiska samtal. Detta kan göras både direkt och indirekt, genom allt från öppen desinformation till dold finansiering av grupper i civilsamhället som mer eller mindre medvetet går främmande makts ärenden. Genom att störa offentlig debatt kan vår bild av opinionsläge eller tankeströmningar förändras och därmed påverka beslutsfattande.

Det är oerhört svårt att belägga, eller ens att upptäcka, att till exempel en artikelserie eller en våg av kommentarer i sociala medier kring ett ämne är avsiktligt vilseledande och störande, särskilt när debatten är som mest intensiv. Därför är det viktigt att känna till metoder för vilseledning och informationspåverkan: kunskap är det bästa försvaret.

Hur kan det gå till?

Skillnaden mellan "informationspåverkan" och legitim strategisk kommunikation (PR, informationskampanjer, mm) är på ett sätt hårfin, men på ett annat avgrunds djup. Lobbyister, till exempel, har en agenda när de försöker påverka uppfattningen hos makthavare. Men lobbyismen är öppen på det sätt att mottagaren (oftast) vet vem som är avsändaren, och vad den vill. Informationspåverkan verkar i det fördolda, där vare sig syfte eller den verkliga avsändaren är kända. Informationspåverkan bedrivs genom dolda kanaler för att undvika att röjas som en samlad aktion, till exempel med falska identiteter, alternativa nyhetskanaler och med opinion som drivs av falska identiteter, bot-konton och människor som drivs med av den skapade opinionen kring ett visst ämne eller nyhet. Det krävs ingen djupare analys för att inse att dagens digitala medieklimat är som upplagt för att påverka både den allmänna opinionen och specifika nyckelpersoner. Det går fort, och det är väldigt många röster som hörs samtidigt.

Astro turf: att skapa falska anhängare

Tätt förknippat med lobbyism är att kunna visa upp en gräsrotsrörelse eller att "vanliga medborgare" håller med i en viss fråga. Givetvis har både lobbygrupper och marknadsförare insett värdet av att skapa en falsk anhängarkår eller gräsrotsrörelse. Konstgräsföretaget AstroTurf har fått ge namn åt denna företeelse: en syntetisk gräsrotsrörelse skapad för manipulativa syften. Den här typen av falska folkstormar är alls inte ny, men många har hittills varit omedvetna om fenomenet, journalister och makthavare inkluderat.⁹ En lyckad kampanj innebär att avsändaren av budskapet förblir dold och mottagaren förleds att tro att det finns en bredare folklig förankring, medan det i själva verken är en påverkanskampanj.¹⁰ Ett typiskt exempel ur var-

dagslivet är att en restaurang köper sig falska positiva omdömen i en bokningsapp.

Det finns många olika tekniker för att uppnå känslan av en bred uppslutning. Parallellt med mer traditionella åtgärder såsom att skicka en stor mängd insändare i ett ämne till tidningar eller brev till politiker kan man idag utnyttja tidningarnas kommentatorsfält, inlägg i sociala medier, eller mer traditionella e-postkampanjer för att amplifiera ett budskap. Sociala medier, med verkliga eller falska användare, kan skapa drev eller falska "opinionsvågor". Och det behöver inte vara verkliga personer som ligger bakom. Det är långt ifrån ovanligt att en aktör har flera sociala mediekonton som kommenterar och svarar sig själv. Ofta har aktörerna ett antal botar som kommenterar och driver upp intresse hos allmänheten. Botar kan med hjälp av artificiell intelligens programmeras att efterlikna mänskligt beteende, med lunchpaus, nattsömn mm, för att bedra system som söker efter botkonton på sociala medier.

Det är alltså väldigt lätt att skapa uppfattningen om att en stor mängd människor har en viss åsikt i en fråga eller är anhängare av till exempel ett parti eller en organisation, trots att så egentligen inte är fallet.

Reflexiv kontroll: att manipulera beteende

Reflexiv kontroll är ett begrepp som härrör ur sovjetiska påverkansoperationer, och skulle kunna beskrivas som: "Jag påverkar motståndarens beslutsprocess så att motståndaren fattar beslut som är gynnsamma för min sak".¹¹ Det handlar alltså om att manipulera och underminera beslutsfattandeprocesser i ett samhälle. En del aktioner är specifikt inriktade, till exempel genom att studera en eller flera makthavare för att förstå

vad som skulle kunna få dem att agera i en viss riktning eller anamma en viss åsikt. Kanske just före en större partikongress där ett nytt partiprogram ska antas. Eller en viktigare omröstning i riksdagen. Exemplet med biståndspolitiken i inledningen visar på hur specifikt inriktad reflexiv kontroll skulle kunna gå till: en aktör vill försöka provocera fram ett visst beslut och analyserar hur man kan manipulera befintliga makthavare att fatta beslut i linje med aktörens intressen. Genom att skapa lite förvirring och uppståndelse under stress kan man få personer i beslutsfattande positioner att säga, lova eller till och med besluta saker, om än överilat.

Men samma teknik används även på bredare samhälls nivå. Ett typiskt exempel som diskuteras i litteraturen är fallet med "Lisa" i Tyskland: en ryskfödd 13-årig flicka som försvann och påstods ha våldtagits av "män från Mellanöstern". Flickan existerar, men allt annat visade sig vara uppdiktad. Denna historia publicerades efter den stora migrationsvågen genom Europa, och när den tyska opinionen börjat svänga märkbart i frågan om invandring. Samtidigt hade även Angela Merkels popularitet börjat dala. Frågan slogs upp stort, och det tog ett tag innan sanningen uppdagades, men då var redan opinionen skapad. Den redan allt mer invandringskritiska tyska opinionen späddes på och förtroendet för Angela Merkel sjönk ytterligare.¹²

Reflexiv kontroll kan alltså utövas genom olika tekniker, där desinformation eller förvrängning av fakta bara är en. Andra typiska tekniker är läckor eller förfalskningar.

Läckor

Läckor har en stark symbolisk betydelse eftersom de kan avslöja orättvisor och mörkläggningar som annars inte kommit till all-

mänhetens kännedom. Inom informationspåverkan tas dock läckt information ofta ur sitt sammanhang och används för att systematiskt undergräva en aktörs trovärdighet och förvränga informationsmiljön. Den läckta informationen kan ha erhållits exempelvis genom datorintrång eller stöld.

Ett intressant fall som har flera drag av informationspåverkan är då den moderate riksdagspolitikern Hanif Bali publicerade en mejlväxling mellan UD och journalisten Patrik Oksanen i mars 2018.¹³ Oksanen hade önskat att få intervjua ukrainska människorättsexperter på besök i Sverige, och kontaktat UD som arrangerade besöket. Mindre än 24 timmar efter att han skrivit till UD begärde Nyheter Idag ut mejlkonversationen, och när intervjun sedan publicerades tog det bara några timmar innan Bali publicerade mejlen. Hur han fick tag i dem, direkt från Nyheter Idag eller i något av sina sociala medie-flöden, är oklart. UD misstänker att deras mejlkonversationer har blivit avlyssnade, vilket skulle kunna indikera att just dessa mejl (med information om Kreml-kritiska besökare) har läckts till Kreml-vänliga Nyheter Idag. Därifrån har de sedan på ett eller annat vis hamnat hos Bali, som publicerat dem. Han raderade sina tweets med mejlen så fort han uppmärksammats på den komplicerade politiska situationen kring besöket och intervjuerna, men han blev så hårt kritiserad för sitt agerande att han avgick från Moderaternas partistyrelse.

Syftet med att läcka den här typen av information, först till en tidning och sedan till en politiker, är givetvis omöjlig att fastställa. Det är dock högst troligt att målet var att misskreditera Oksanen, en journalist och säkerhetspolitisk expert som ofta skrivit om ryska påverkanskampanjer i Sverige. Att få en stark profil som Bali, en riksdagsledamot, att utan att förstå den bre-

dare kontexten sprida misstankar mot Oksanen kan ses som en lyckoträff.

Förfalskningar

Förfalskningar är en klassisk del av påverkansoperationer och inte alls ovanliga. Forskarna Martin Kragh och Sebastian Åsberg hittade inte mindre än tio under perioden december 2014 och juli 2016, och det enbart när de undersökte den svenskspråkiga versionen av Kreml-vänliga nyhetstjänsten Sputnik.¹⁴ De hittade bland annat uppdiktade brev som påstods vara skrivna av en svensk åklagare och ett annat som påstods komma från försvarsministern. Alla de förfalskningar de hittade passade in i kända ryska narrativ om Ukraina, NATO och terrorism i västvärlden.

Men som exemplet med debattartikeln i inledningen och hänvisningen till EEAS ovan visar så förekommer det även en mängd andra falska inlagor, både i form av uppdiktade eller starkt förvridna nyheter, eller som falska debattartiklar som skickas av falska eller anonyma konton i förhoppningen om att en legitim plattform tar upp dem och sprider dem vidare. Ett typiskt exempel på detta är den falska uppgiften från januari 2016 att Carl Bildt skulle vara aktuell som premiärminister i Ukraina.¹⁵ Det kom ursprungligen från en ukrainsk webbsida, och plockades upp av flera ryska medier, inklusive statsägda. Därifrån tog nyheten steget in på svenska nyhetsredaktioner, inklusive stora mediehus såsom DN och Expressen. Syftet med ryktet är givetvis omöjligt att belägga, men högst troligt att smutskasta Carl Bildt, en person som gärna framställs i pro-ryska narrativ som ryss-fientlig och en lakej åt NATO med flera.

En ny och tämligen oroväckande utveckling när det gäller förfalskningar är s.k. "deep fakes", dvs. videoklipp med vad som verkar vara verkliga personer, till exempel politiker som håller ett tal, men som i själva verket är rena förfalskningar. I filmindustrin är det bekvämt att kunna använda den här tekniken för att återskapa avlidna skådespelare, men använt för att förfälska uttalanden av politiker och andra makthavare är det ett oerhört starkt och övertygande verktyg. De mest kända deep fakes är tydliga med att de inte är äkta, men det finns exempel på att tekniken använts för att klippa in kända kvinnor, skådespelerskor och journalister, i pornografiska klipp.¹⁶ Den här typen av förfalskningar kommer att bli allt mer sofistikerade och svåra att urskilja från originalet, och kommer högst sannolikt användas i syfte att smutskasta och påverka den offentliga debatten.

Kunskap är bästa försvar

Informationspåverkan mot makthavare kan som vi ser här ta en mängd olika former, och är utformad så att mottagaren inte riktigt förstår vad som händer innan det är försent. Men man kan förbereda sig genom att lära sig om tekniker, om vilka sårbarheter som utnyttjas och vilka narrativ som kan tänkas anspelas på.

Kunskapen om informationsoperationer, brett definierat, är generellt sett låg idag, både bland allmänheten, beslutsfattare, opinionsbildare och andra som kan tänkas bli direkt utsatta. Det finns ofta en diffus medvetenhet, men den omvandlas sällan till konkreta kunskaper om tillvägagångssätt, tekniker och hur man kan skydda sig. Svenska myndigheter såsom MSB arbetar på att höja medvetenheten och kunskapen om detta. I Finland har det visat sig att en tydlig satsning på källkritik och mediekunskap i skolan, i kombination med att utbilda statstjänstemän i hur man

identifierar och motverkar medveten desinformation och propaganda, verkar ha haft god effekt.

I dagens medielandskap är det viktigt att den bredare allmänheten blir medveten om hur desinformation och åsiktsmanipulering kan gå till, allt för att undvika att bli påverkad. Detta arbete görs kanske bäst i skolan, såsom i det finska fallet. Arbetet är långsiktigt med förhoppningen att medborgarna över lag blir mer medvetna medie- och informationskonsumenter.

Men även specifika grupper i samhället behöver mer och djupare kunskaper: journalister, kommunikatörer, politiker och andra beslutsfattare är självklara. Men även det bredare näringslivet behöver öka kunskaperna: det handlar inte bara om att skydda varumärket utan även att inte låta sig manipuleras in i affärer eller nätverk som inte är vad de verkade vid första anblicken.

Det är alltså klokt att investera i utbildningar av olika slag, både från samhällets sida och näringslivets. I bästa fall behöver kunskapen inte användas mot informationspåverkan, men man har ändå blivit en mer medveten medborgare och deltagare i det demokratiska samtalet.

Slutnoter

- 1 Frågan är inte så okontroversiell som den kan te sig vid första anblick. Bistånd är en politisk fråga som visat sig särskilt känslig för just medieuppmärksamhet. För den svenska kontexten, se till exempel studentuppsatsen Blixt, A.; Isaksson A.; Hafström, C., (2014) "Vem får bistånd? En undersökning av medias roll i svensk biståndsfördelning", Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet
<http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=4447244&fileId=4460898>
- 2 Samantha Bradshaw & Philip N. Howard. (2019) *The Global Disinformation Disorder: 2019 Global Inventory of Organised Social Media Manipulation*. Working Paper 2019.2. Oxford, UK: Project on Computational Propaganda
<https://comprop.oii.ox.ac.uk/research/cybertroops2019/>
- 3 EUvsDisinfo, 6 augusti 2019 "Figure of the Week: 6000+" <https://euvsdisinfo.eu/figure-of-the-week-6000/?highlight=figure%20of%20the%20week>
- 4 Säkerhetspolisens Årsbok 2018 <https://www.sakerhetspolisen.se/download/18.6af3d1c916687131f1fae5/1552543607309/Arsbok-2018.pdf>
Ny Teknik, 20 augusti 2018 "Nu ökar risken för utländsk påverkan på valet", <https://www.nyteknik.se/sakerhet/nu-okar-risken-for-utlandsk-paverkan-pa-valet-6926643>
DN 18 augusti 2018 "Riksdagsledamöter misstänks ha utsatts för påverkansoperationer", <https://www.dn.se/nyheter/politik/riksdagsledamoter-misstanks-ha-utsatts-for-paverkansoperationer/>
- 5 Chadwick, Andrew (2017) *The Hybrid Media System: Politics and Power* (Andra upplagan), Oxford: Oxford University Press
- 6 Bakir, V.; Herring, E.; Miller, D.; Robinson, P. (2019) "Organized Persuasive Communication: A new conceptual framework for research on public relations, propaganda and promotional culture", *Critical Sociology* Vol. 45(3), sid: 311-328
- 7 MSB Att möta informationspåverkan: Handbok för kommunikatörer Stockholm, dec 2018, <https://rib.msb.se/filer/pdf/28778.pdf>
- 8 Davis, J.; Love, T.; Killen, G.; (2018) "Seriously funny: The political work of humor on social media", *New Media & Society*, Vol. 20(10), sid 3898-3916
Kramer, A.; Guillory, J.; Hancock, J.; (2014) "Experimental evidence of massive-scale emotional contagion through social networks", *PNAS* Vol 111(24), sid 8788-8790 <https://doi.org/10.1073/pnas.1320040111>

- 9 Expressen 18 oktober 2010 *Dold lobbying bakom fejkad folkstorm*, av Andreas Nordström, läst 15 november 2019 <https://www.expressen.se/nyheter/inloggad/dold-lobbying-bakom-fejkad-folkstorm/>
- 10 Dagens Nyheter 28 juni 2015 *Ewa Stenberg: Sverige naivt inför riskerna med lobbying*, <https://www.dn.se/nyheter/almedalen/ewa-stenberg-sverige-naivt-infor-riskerna-med-lobbying/>
- 11 Keir, G.; Sherr, J.; Seaboyer, A. (2018) *Russian Reflexive Control*, Royal Military College of Canada, https://cradpdf.drcd-rddc.gc.ca/PDFS/unc323/p807769_A1b.pdf
Holmqvist, L., (2015) "Varför svenska media borde vara intresserade av begreppet "Reflexiv kontroll"", Kungliga Krigsvetenskapsakademiens blogg "Försvar och Säkerhet", <https://kkrva.se/varfor-svenska-media-borde-vara-intresserade-av-begreppet-reflexiv-kontroll/>
- 12 Meister, Stefan, "The "Lisa case": Germany as a target of Russian disinformation", 25 juli 2016, NATO Review <https://www.nato.int/docu/review/articles/2016/07/25/the-lisa-case-germany-as-a-target-of-russian-disinformation/index.html>
- 13 DN 16 mars 2018 "UD misstänker hemlig avlyssning efter försök att misskreditera journalist", <https://www.dn.se/nyheter/sverige/ud-misstanker-hemlig-avlyssning-efter-forsok-att-misskreditera-journalist/>
Hadley-Kamptz, Isobel, "Bland Balis försvarare finns desinformatörerna", Medievärlden 19 mars 2018 <https://www.medievarlden.se/isobel-hadley-kamptz/2018/03/19/balis-overtramp-viktig-laxa-infor-valet/>
- 14 Kragh, M.; Åsberg, S., (2017): Russia's strategy for influence through public diplomacy and active measures: the Swedish case, *Journal of Strategic Studies*, DOI: 10.1080/01402390.2016.1273830
- 15 DN 26 januari 2016 "Ryska medier: Bildt kan bli minister i Ukraina", <https://www.dn.se/nyheter/varlden/ryska-medier-bildt-kan-bli-minister-i-ukraina/>
- 16 Engler, Alex, "Fighting deepfakes when detection fails", 14 november 2019, Brookings Institution, <https://www.brookings.edu/research/figh-ting-deepfakes-when-detection-fails/>

the 1990s, the number of people in the world who are illiterate has increased from 1.2 billion to 1.5 billion.

There are many reasons for this. One is that the population of the world is growing so fast that the number of children who are illiterate is increasing. Another reason is that the number of people who are illiterate is increasing in many countries, especially in the developing world. This is because many of these countries do not have enough schools or teachers to teach all the children who are of school age.

There are also many people who are illiterate because they do not have enough money to go to school. In many countries, the cost of education is very high, and many families cannot afford to pay for their children's education. This is especially true in the developing world, where many people live in poverty.

There are also many people who are illiterate because they do not have enough time to go to school. In many countries, people have to work long hours to support their families, and they do not have time to go to school. This is especially true in the developing world, where many people are poor and have to work hard to make a living.

There are also many people who are illiterate because they do not have enough interest in learning. In many countries, people do not value education as much as they should. They do not see the benefits of learning, and they do not want to spend time and money on it. This is especially true in the developing world, where many people are poor and do not have the resources to invest in education.

There are many ways to reduce the number of illiterate people in the world. One way is to build more schools and hire more teachers. Another way is to provide financial support for people who cannot afford to go to school. A third way is to encourage people to value education and to invest in it. These are all things that we can do to help reduce the number of illiterate people in the world.

There are many ways to help illiterate people. One way is to teach them to read and write. This can be done in many ways, such as through community centers or adult education classes.

Another way is to provide them with the resources they need to learn, such as books and materials. This can be done through libraries or book drives. A third way is to help them find jobs that require literacy skills. This can be done through job training programs or job placement services.

There are many other ways to help illiterate people, and it is important to find the right way for each person. The goal is to help them become literate and to improve their lives. This is a challenge, but it is one that we can and must meet.

There are many reasons why people are illiterate. One is that they do not have enough time to go to school. Another reason is that they do not have enough money to pay for their education. A third reason is that they do not have enough interest in learning.

There are many ways to help illiterate people. One way is to teach them to read and write. Another way is to provide them with the resources they need to learn. A third way is to help them find jobs that require literacy skills.

There are many other ways to help illiterate people, and it is important to find the right way for each person. The goal is to help them become literate and to improve their lives. This is a challenge, but it is one that we can and must meet.

Nyheter: samhällets svagaste länk?

Paul Rapacioli

Nyheter: samhällets svagaste länk?

Tidigt i september 2019 började idén att vi skulle äta varandra – som svar på klimatkrisen – spridas via nyhetskanaler och sociala medier. Budskapet mottogs inte helt positivt. De flesta nyhetsrapporter behandlade idén med chock och avsky, och den svenska forskaren som föreslog idén blev hånad.

Vissa nyhetssajter grävde lite djupare in i riskerna med en sådan plan, till exempel Londons Evening Standard som hjälpsamt varnade sina läsare att "kannibalism har många komplikationer för människor som kan leda till dödliga sjukdomar".¹ En rysk källa försökte att sätta förslaget i något slags sammanhang och påpekade att det härstammade från landet som avvisade kön och introducerade sexundervisningslektioner i skolorna.² Den "skandalösa svensken", enligt en annan rapport, "förbluffade världen med en uppmaning att börja äta mänskligt kött".³

Startskottet för historien var en intervju som en svensk professor som heter Magnus Söderlund gav till TV4-programmet "Efter Fem" efter sitt seminarium på en konferens om matens framtid. Dagen därpå publicerade den amerikanska nyhetssajten Epoch Times en artikel med rubriken "Swedish Behavioral Scientist Introduces Eating Human Flesh At Food Conference As Emergency Measure For Climate Change".⁴ Sedan rapporterade den ryska nyhetskanalen Sputnik⁵ att TV4 hade förvånat sina tittare genom att "på allvar diskutera idén om att äta andra människor "för att rädda klimatet". Därifrån hoppade berättelsen tillbaka till USA, där den populistiska nyhetssajten Breitbart

beskrev den med rubriken "Swedish scientist proposes cannibalism to fight climate change" och skrev om Söderlunds "uppmaning att avvisa kannibalismens tabu". Det var anmärkningsvärt – eller kanske inte – att Breitbarts artikel retweetades av Donald Trump till sina 67,6 miljoner följare, vilket förstärkte dess räckvidd enormt. Tre dagar senare rapporterade Fox News om Söderlunds "argument för mänsklig kannibalism" med hänvisning till både Epoch Times och Evening Standard. Samma dag använde Storbritanniens MailOnline – en av de mest populära nyhetssajterna i världen – Epoch Times-artikeln som grund för sin egen artikel i ämnet, där den hävdade att den svenska professorn hade sagt att "människor borde bli kannibaler för att bekämpa klimatförändringar".⁶

Bara inom några dagar efter en kort intervju på ett svenskt eftermiddagstv-program, så hade nyhetssajter, tv-program och sociala mediekonton som når tiotals miljoner människor i Ryssland, USA, Europa, Sydamerika och Afrika rapporterat om den senaste idén från Sverige. Det är en övertygande berättelse, men det finns ett problem med den: den är inte sann. Forskaren själv, Magnus Söderlund från Stockholms Handelshögskola, föreslog inte kannibalism. Söderlund är faktiskt inte ens en klimatforskare eller en nutritionist – han arbetar på avdelningen för marknadsföring och strategi och studerar konsumentbeteende.

Han förklarade i den ursprungliga intervjun att han forskade på attityder till "alla möjliga saker som folk väljer att inte göra" och att han var intresserad "bara för att se var gränsen ligger". Senare, när berättelsen började spridas, klargjorde han sin ståndpunkt: "Jag vill inte äta mänskligt kött, jag vill inte ätas, jag tror inte att äta människor påverkar klimatet."

Denna berättelse är ett klassiskt exempel på hur relativt obetydliga nyhetsberättelser kan mutera och sprida desinformation långt bortom deras avsedda publik. En lokal nyhetsrapport avsedd för en lokal publik ges en makeover av en partisk nyhetsorganisation med en vinkel som återspeglar dess redaktionella mål (att diskreditera klimatvetenskap, till exempel, eller att undergräva progressiva värden). Kontexten är borttagen från historien, vilket gör att det verkar ännu tokigare eller mer chockerande. Sedan, när denna nya version av berättelsen sprids i sociala medier så plockas den upp av en stor nationell eller internationell nyhetsorganisation som förstärker den ytterligare.

Under 2017 muterade en nyhetsberättelse från Expressen om Nordstan i Göteborg på ett anmärkningsvärt liknande sätt. Från en balanserad artikel om hur brottslighet bland ungdomar i köpcentret var utbredd men minskande hade berättelsen inom 48 timmar muterats till artiklar i Russia Today och Mail Online om hur Nordstan hade blivit en "no go-zon" på grund av invandrarungdomar.⁷ Senare samma år spreds en berättelse om hur "Sverige hade förbjudit julbelysning för att undvika att kränka muslimer" på exakt samma sätt.⁸

Det som alla dessa berättelser har gemensamt är att även om de inte var sanna så var de inte heller helt osanna, det vill säga påhittade från början till slut. Det var en svensk forskare som pratade om hur vi, som svar på klimatförändringarna, måste tänka annorlunda om vad vi äter. Han nämnde att kannibalism var i slutet av spektrumet av mänsklig avsky, men han rekommenderade det inte. Det fanns problem med ungdomsgrupper i Nordstan, men köpcentret hade inte blivit en no go-zon på grund av invandring. Vissa kommuner slutade faktiskt att hänga

julbelysning ovanför huvudgatorna, men av trafiksäkerhetsskäl, inte för att undvika att kränka invandrare.

Det är denna "sannolika verifierbarhet" – där en kedja med referenser från artikel till artikel leder tillbaka till en originalkälla, oavsett hur mycket historien har muterat längs vägen – som gör denna typ av information så skadlig. Det är chockerande, det är lockande och det är övertygande. Titta! Det finns många olika vinklar i den här berättelsen – vem ska säga vilken av dem som är sann?

Det är svårt att mäta antalet nyhetsberättelser som muterat på detta sätt, precis som det är svårt att spåra falska nyheter i dess olika former överhuvudtaget. Men resultaten från många nyligen genomförda studier visar att det är kombinationen av desinformation i form av nyheter och sociala medier som är så potent. I en forskningsrapport som publicerades 2018 analyserade forskare på Massachusetts Institute of Technology ett decennium av Twitter-data och drog slutsatsen att "osanningen spridit sig betydligt längre, snabbare, djupare och bredare än sanningen i alla kategorier av information och effekterna var mer uttalade för falska politiska nyheter".⁹ Forskning utförd av Reuters Institute och University of Oxford 2018 jämförde aktiviteten på populära europeiska nyhetssajter och sajter som är kända källor för falska nyheter. Den senare gruppen hade mycket färre direktläsare än de vanliga nyhetssajterna, men "nivån på Facebook-interaktion (definierat som det totala antalet kommentarer, delningar och reaktioner) som genererats av ett litet antal falska nyhetssajter matchade eller överskred det som producerats av de mest populära nyhetsvarumärkena"¹⁰.

Sverige har varit huvudämnet i en oproportionerlig mängd av den typ av desinformation som redogjorts för ovan eftersom landets rykte vad gäller extrema progressiva värden gör det till ett mål för dem som motsätter sig dessa värden.¹¹ Svenska institutet, som bevakar internationella nyheter om landet, har observerat en stadig ökning av migrationsrelaterade artiklar om Sverige.¹²

Sverige och svenskar är naturligtvis inte de enda målen för desinformation och, som alla som läser detta vet, är desinformation lika gammal som informationen själv. Men under de senaste femton åren har nyheter blivit en av de stora sårbarheterna i vårt samhälle och ska man förstå de utmaningar som det offentliga samtalet och demokratin står inför idag så är det viktigt att förstå vad som har hänt med branschen.

Under de senaste två decennierna har nyhetsbranschen, inte bara i Sverige utan över hela västvärlden, dramatiskt försvagats. Siffrorna visar en dyster bild. År 2008 tog de journalistiska medierna i Sverige in reklamintäkter till ett värde av 11,8 miljarder kronor. År 2018 hade det sjunkit till 6,4 miljarder kronor¹³, en minskning med 540 miljoner kronor per år. Utanför Sverige ser bilden lika dyster ut. I t.ex. USA toppade nyhetsbranschens intäkter på drygt 60 miljarder dollar 2005 men 2018 hade de sjunkit till 25 miljarder dollar.¹⁴ Och när intäkterna försvann var nedskärningarna brutala. Sedan 2008 har antalet personer som arbetar i redaktioner i USA nästan halverats, från 72 000 till färre än 38 000 förra året. Här i Sverige har antalet journalister som arbetar på dagstidningar sjunkit med 24 procent sedan 2013.¹⁵

Olika branscher går upp och ned när smak och teknik förändras, men nyheter är mer än bara en del av underhållningsbranschen.

Nyheter – det vill säga pålitliga, faktabaserade, verifierade och verifierbara nyheter – är de järnvägsspår som vårt demokratiska samhälle kör på. Vi kanske alla är på olika resor men genom att bearbeta information om händelser till ett format som vi kan förstå, diskutera och debattera, håller nyheter oss samman när vi reser. De ger oss en gemensam grund för de små beslut vi tar varje dag, om karriärer, investeringar, konsumtion och beteende och även för de stora beslut vi fattar mer sällan, om vilken typ av hot vi står inför och vem vi sätter vid makten. Då fungerar nyheter som en kontroll av den makt dessa personer har. Eller så bör det vara.

Nyheter – det vill säga pålitliga, faktabaserade, verifierade och verifierbara nyheter – är de järnvägsspår som vårt demokratiska samhälle kör på.

Men när pengarna började försvinna från nyhetsföretagen och de brutala nedskärningarna var ett faktum så ersatte nyhetsföretagen sina dyra grävande reportrar med billigare opinions-skribenter och krönikörer. Och betalar man en krönikör för att producera debattartiklar så förväntar man sig att de är mer alarmerande, mer kontroversiella och mer provokativa än konkurrenternas. Konkurrenterna kommer naturligtvis att göra samma sak och man hamnar i en polariserande kapplöpning till debattens yttersta gräns. Samtidigt är de reportrar som kvarstår under press att producera ännu mer innehåll för att fylla sina sajter så det blir mer och mer vanligt att skriva om nyheter från andra nyhetssajter – ofta utan att ha tid att kontrollera källorna. Under tiden har verbala attacker på journalister blivit en daglig

företeelse och det känns som om fysiska attacker aldrig är långt borta. Statliga nyhetsorganisationer som vågar ifrågasätta sina överordnade hotas med minskad finansiering.

Politiker och de som strävar efter makten har förstått hur sårbar nyhetsbranschen är och de fruktar inte längre att bli avslöjade för att ha ljugit för allmänheten eller för något annat dåligt uppförande. Ja, människor har alltid ljugit. Ja, myter har alltid fångat allmänhetens intresse. Ja, de som har makten eller söker makten har alltid spridit desinformation. Men det vakuum som skapades av den katastrofala minskningen av nyhetsmedia har gjort det möjligt för en vilda västern-attityd mot fakta och rapportering att slå rot och frodas. Så till den grad att begreppet sanning nu är uppe för diskussion. När detta kombineras med den hastighet som desinformation sprids genom vårt högteknologiska samhälle är det ingen överdrift att säga att hotet mot demokratin är existentiellt.

Det är viktigt att notera att det inte har varit någon minskning av den sammanlagda annonseringen sedan 2005. Tvärtom, reklamindustrin har fortsatt att öka, år efter år. Men de annonsintäkter som en gång finansierade journalistiken finansierar idag Google och Facebook. Pengarna har gått från att stödja något som är positivt och viktigt för samhället till att finansiera något vars nettobidrag till samhället, särskilt när det gäller sociala medier, ifrågasätts i allt högre grad.

Idag får vi våra nyheter från hundratals nyhetssajter, tusentals kommentatorer och miljontals användare av sociala medier. Tack vare sociala medier är vi alla en del av mekanismen för distribution av nyheter. Det är inte längre redaktörer som sitter på sina redaktioner som bestämmer vad som blir dagens stora

nyhet; det är kemikalierna i våra hjärnor som får oss att dela vissa typer av nyheter. Och alla som någonsin har jobbat med nyheter vet att dåliga nyheter sprider sig snabbare. Chockerande nyheter blir mer delade och nyheter som gör oss arga delas mest av allt eftersom vi gör det utan att tänka.

De som vill sprida desinformation har många verktyg. De har fabriker med innehållsskapare, de har artificiell intelligens för att skapa otroligt realistiska "deep fake"-videos, de har bots som sprider det innehåll som de skapar och de har kändiskommentatorer som gärna håller bensin på elden. Men det mest effektiva verktyget de har är oss. Våra känslor, vår ilska, vår psykologi – alla de komponenter som gör att vi delar nyheter.

Men det betyder också att vi är det bästa försvaret. Vår demokrati bygger på vår förmåga att tänka rationellt och ta vårt ansvar för att dela med omsorg på allvar. Men det gör vi inte. En studie från 2016 fann att 59 procent av länkar som delats i sociala medier är "oklickade". Med andra ord, sex av tio gånger delar sociala medieanvändare information som de själva inte ens har läst.¹⁶

Kanske är vi bara överväldigade av det informationsflöde som är mycket större än våra hjärnor utvecklats för att hantera. I denna miljö är nyheter för många människor bara en del av underhållningsbranschen. För dem kommer frågan om de ska läsa nyheterna på sin telefon eller titta på Netflix eller bläddra igenom roliga videor på Facebook eller Snapchat eller TikTok att avgöras av en algoritm (vilket innebär att det kommer bli pengar som avgör, vilket vanligtvis betyder att nyheter inte kommer att prioriteras).

I Sverige säger majoriteten av människor fortfarande att nyheter är viktiga och att de litar på sina nyhetskällor.¹⁷ Men folk som stödjer populistiska politiker och partier har mycket lägre förtroende för nyheterna – och denna grupp växer. Så vi måste fortsätta vara förkämpar för nyheter och fundera över vad som kan göras för att säkerställa att de återfår och behåller sin avgörande roll som "den tredje statsmakten" i samhället, vilken granskar regeringen och riksdagen – för att inte nämna näringsliv och externa makter.

Här är fem förslag.

1. Det ska vara socialt oacceptabelt att dela nyheter som man inte har kontrollerat

Vi är vana vid tanken att vi har vissa nivåer av personlig hygien för att förhindra spridning av sjukdomar. Vi tvättar händerna efter att vi besökt toaletten, till exempel, och vi nyser i armvecket på bussen istället för i ansiktet på den som sitter mitt emot oss. Nu måste vi vänja oss vid att även utöva "nyhetsygien" eller "informationshygien". Vi kan inte realistiskt förvänta oss att folk ska kolla upp källorna till varje nyhet de läser men vi kan uppmuntra människor att inte dela nyheter som de inte har läst. Att dela nyheter bara baserat på rubrikerna, utan att faktiskt först ha läst dem, borde vara lika socialt oacceptabelt som att nysa på någon i bussen eller inte tvätta händerna. Det kommer inte att hindra människor från att skapa dessa virus av desinformation, men det kommer att bromsa deras spridning – vilket är avgörande.

2. Uppmuntra folk att konsumera mer lokala nyheter

Inget segment av nyhetsbranschen har lidit mer än lokala nyheter. År 2019 var det 46 kommuner i Sverige som inte hade någon

redaktionell närvaro¹⁸ – ingen lokal tidning och inga reportrar från nationella eller regionala nyhetsorganisationer. I de flesta andra länder i västvärlden har mängden lokala nyheter minskat dramatiskt under de senaste tio åren. I USA uppskattas det att 1 800 lokala tidningar har lagts ned sedan 2004.¹⁹ Vad händer när det inte finns några lokala nyheter? Lokala politiker utmanas inte. Väljare utan lokal nyhetsrepresentation har mindre inflytande. Folk vänder sig till riksnyheter istället, som är mer allmänna och mindre nyanserade. Skvaller ersätter rapporteringen. Samhällen blir mer polariserade och desinformation kan blomstra. Vi måste ta fram en riksomfattande plan för att se till att lokala nyheter återuppstår i hjärtat av mindre samhällen. Detta handlar delvis om utbildning. Om folk förstår vikten av lokala nyheter kanske de kan uppmuntras att minska sin konsumtion av de skadliga, ”sockerhaltiga” nyheterna – som ofta är irrelevanta – och istället vända sig mot en mer hälsosam och hållbar nyhetsdiet med mer nyheter som faktiskt påverkar deras dagliga liv.

3. Erkänn att vissa former av annonsering gynnar samhället och andra är skadliga för samhället

Varje krona som spenderas på reklam som finansierar journalistik stödjer en sund och hållbar demokrati. Varje krona som spenderas på reklam på sociala medier bidrar till fragmenteringen av vårt samhälle. Det är i demokratins intresse att uppmuntra företag att välja att spendera sina annonspengar på nyheter. Vecka efter vecka ser jag samma annonsörer i min lokala tidning. Dessa företag ger ett viktigt bidrag till sitt lokalsamhälle och bör uppmärksammas för det. Oavsett om detta görs genom skatteincitament, subventioner eller något annat system, bör deras affärsbeslut på något sätt kopplas ihop med de gynnsamma effekter detta får för samhället. Dela in annon-

sering i två kategorier, nyhetsreklam och icke-nyhetsreklam, och belöna de företag som investerar i det förra.

4. Ta bort moms på nyhetsprenumerationer

Något som är positivt är att affärsmodellen för nyheter håller på att förändras. Vi är långt ifrån att få tillbaka intäkterna som har förlorats i nyhetsbranschen, men fler och fler betalar för digitala nyhetsprenumerationer, särskilt här i Skandinavien. Och här ser man något intressant: när folk betalar för sina nyheter så förändras det de läser. De läser nyheter som är mycket mer relevanta för deras liv. De betalar för de längre, mer detaljerade artiklarna – de som inkluderar en mer balanserad analys. Alltså de nyheter som gör det möjligt för människor att fatta välgrundade beslut om sina liv. Men för alla nyhetsföretag är det en lång och dyr kamp att få folk att prenumerera. Att helt och hållet ta bort moms på nyhetsabonnemang skulle skicka en signal om att nyheter är viktiga för oss alla, viktiga på samma sätt som t.ex. polisen och sjukvården.

5. Visa en "näringsdeklaration" för nyhetsinnehåll

Naturligtvis leder de två föregående förslagen till frågan, vad är nyheter? När propaganda utger sig för att vara nyheter och när populistiska mediekanaler snedvrider aktuella nyhetsberättelser för att stödja sin egen agenda blir det extremt viktigt att definiera vilken typ av nyheter som bidrar till den demokratiska diskussionen – istället för att undergräva den. Det är inte lätt, men det är långt ifrån omöjligt och vi kan titta på livsmedelsindustrin för inspiration. Det är svårt att definiera en viss mat som "hälsosam" eller "inte hälsosam" men hälsosammare mat har vissa egenskaper som kan visas i en näringsdeklaration. Om varje matförpackning som säljs i Sverige kan ha en näringsdeklaration, varför inte göra detsamma för nyhetsinnehåll?

Nyhetsinnehåll som är pålitligt, faktabaserat, verifierat och verifierbart kommer att ha vissa egenskaper. Innehållet kommer att ha originalrapportering – det vill säga inte bara en omskrivning av någon annans artikel. Innehållet kommer att ha flera källor och dessa källor kommer att namnges. Om de inte namnges kommer detta att förklaras. Innehållet kommer att ha länkar till webbplatser som citeras och rubriken kommer inte att vara sensationell eller chockerande. Författaren till artikeln kommer att namnges och kunna kontaktas.

En deklaration som innehåller denna information, samt kanske data om annonseringen som presenteras vid sidan av innehållet, skulle kunna bli rutin att ta fram varje gång en nyhetsartikel skapas. Informationen kan skickas direkt till en central, offentligt tillgänglig databas, där den kan granskas av en betrodd branschorganisation, och användas som ett mått på vad som är nyheter och vad som inte är det.

— —

I en digital tid blir svaga nyhetsmedier samhällets svagaste länk. Men alltför länge har alldeles för många av oss tagit nyheter för givna och tagit del av nyheter utan att förstå den kritiska roll de spelar i vårt samhälle. Konsekvensen av detta är uppkomsten av en kultur som värderar andra saker högre än sanningen. Det som människor känner värderas högre än sanningen. Att säga det osägbara värderas högre än sanningen. Att uttala sig mot "etablissemangen" värderas högre än sanningen.

Om vi kan lära oss en sak från vad som hänt i USA och Storbritannien de senaste åren, så är det inte att politiker som vinner val har blivit avslöjade som lögnare. Det är att folket inte verkar

bry sig. Att lära barn om källkritik är en sak, men vi måste också se till att de förstår varför just detta är viktigt. De måste förstå att ett samhälle som byggs på osanningar är lika bräckligt och kortvarigt som ett pyramidspel. Endast sunda och välfungerande nyhetsmedier kan skydda oss från det.

Slutnoter

- 1 Evening Standard, 2019-09-06 (<https://www.standard.co.uk/news/world/scientist-suggests-eating-human-meat-to-tackle-climate-change-a4230561.html>)
- 2 Tsargrad, 2019-09-10 (https://tsargrad.tv/news/hotel-by-hotja-by-popprobovat-shvedskij-uchenyj-prizval-est-umershih-ljudej_216350)
- 3 VZ.ru, 2019-09-11 (<https://vz.ru/world/2019/9/11/997029.html>)
- 4 Epoch Times, 2019-09-04 (https://www.theepochtimes.com/swedish-researcher-pushes-human-flesh-eating-as-answer-to-future-climate-change-food-shortages_3068833.html)
- 5 Sputnik, 2019-09-05 (<https://sputniknews.com/environment/201909051076726484-swedish-tv-raises-eyebrows-by-discussing-cannibalism-for-the-sake-of-climate/>)
- 6 Mail Online, 2019-09-09 (<https://www.dailymail.co.uk/news/article-7443707/Swedish-scientist-says-humans-cannibals-fight-climate-change.html>)
- 7 Paul Rapacioli: Good Sweden Bad Sweden (Volante, 2018)
- 8 Paul Rapacioli: Good Sweden Bad Sweden (Volante, 2018)

- 9 Soroush Vosoughi, Deb Roy, Sinan Aral: The spread of true and false news online (Science, March 2018)(<https://science.sciencemag.org/content/359/6380/1146>)
- 10 Richard Fletcher, Alessio Cornia, Lucas Graves, and Rasmus Kleis Nielsen: Measuring the reach of fake news and online disinformation in Europe (Reuters Institute, February 2018)
- 11 Paul Rapacioli: Good Sweden Bad Sweden (Volante, 2018)
- 12 Sverige i ett nytt ljus (Svenska institutet, 2018)(https://si.se/app/uploads/2018/06/si_sverige_i_ett_nytt_ljus_2018_1.pdf)
- 13 Tobias Egge, Camilla Minnhagen och Madeleine Thor: Mediestudiers årsbok 2018/19 (Institutet för Reklam- och Mediestatistik/Institutet för mediestudier)
- 14 News Media Alliance, formerly Newspaper Association of America (through 2012); Pew Research Center analysis of year-end SEC filings of publicly traded newspaper companies (2013-2018)
- 15 Gunnar Nygren och Karolina Olga Nord: Mediestudiers årsbok 2018/19 (Institutet för mediestudier)
- 16 New Study Highlights Power of Crowd to Transmit News on Twitter (<http://datascience.columbia.edu/new-study-highlights-power-crowd-transmit-news-twitter>)
- 17 News Media and Political Attitudes in Sweden (Pew Research Center, 2018)
- 18 Katarina Lind och Leonard Wallentin: Mediestudiers årsbok 2018/19 (Institutet för mediestudier)
- 19 Penelope Muse Abernathy: The Expanding News Desert (Hussman School of Journalism and Media, 2018)(<https://www.usnewsdeserts.com/reports/expanding-news-desert/>)

Internet är på riktigt

Ida Östensson

Internet är på riktigt

Under våren 2016 bad jag mina kollegor att ta över mina sociala medie-kanaler. Jag bad mina vänner om hjälp med praktiska saker i mitt liv. Jag gjorde mina annars offentliga konton privata. Jag bad mina följare om hjälp att kolla igenom alla som följde mig och skicka mig listor på äggkonton och andra suspekta konton där en inte kunde identifiera en person bakom. När det var klart la jag mig ner och grät och sov ett dygn.

Mitt i stormen av hot och hat blir en inte alltid särskilt rationell. Jag satt uppe en hel natt och dolde bild för bild på min Facebook-sida. Hatade mig själv för att jag under de tidigaste Facebook-åren tydligen postat bilder på allt jag gjorde och alla jag kände. Jag hade den kvällen fått se saker som gjorde att jag blev rädd för att nazisterna hade börjat kartlägga min familj. Jag ville allt annat än att mina nära och kära skulle bli rädda. Därför gjorde det extra ont att säga åt min bonusdotter att vi måste se till att dörren alltid är låst, att hon inte får röra posten den närmaste tiden och att vi kommer följa henne till skolan de kommande dagarna.

Jag heter Ida Östensson och är grundare och ordförande för jämlikhetsstiftelsen Make Equal. Vi är lösningsfokuserade jämlikhetsexperter och har i tio års tid arbetat för att hitta lösningar på olika jämlikhetsproblem. Vi startade bland annat Fatta-kampanjen som kämpade för att Sverige skulle få en samtyckeslag. Vi startade #killmiddag och "Allt vi inte pratar om" för att engagera killar och män i jämställdhetsarbetet genom att börja med

sig själva. Och vi vill vara en aktiv och lösningsfokuserad röst i samhällsdebatten.

Jag har upplevt hat online så länge jag kan minnas, men det har sett olika ut. Det började inom skateboardkulturen där jag var en av frontpersonerna för jämställdhet. När vi la upp bilder eller filmer från våra skateboardläger med enbart tjejer så fick vi ofta vidriga kommentarer om att vi var horor, slampor och omdömen om vi var liggbara eller inte. När jag sedan började driva feministiska frågor i nationell media fick jag "jämställdister" och kvinnohatare på mig. Vissa var kreativa och gjorde långa seriestrip-par av printscreens från mina tv-framträdanden medan andra skickade hotfulla meddelanden på Facebook. Jag hade fram till början på 2016 aldrig blivit allvarligt rädd eller tagit till några åtgärder. Jag hade aldrig tystats.

Men en dag i januari 2016 när jag landade i Sverige efter en välbehövd semester slog jag på telefonen och hade missade telefonsamtal från alla stora medier. En debatt om sexuella övergrepp i Köln och på en svensk ungdomsfestival vid namn We Are Sthlm hade dragit igång. Jag blev en av de mediala rösterna i en högaktuell fråga och använde min röst för att flytta fokus från rasistiska generaliseringar till att lyfta att den gemensamma faktorn är män. Vid ett tillfälle var jag med i nationell TV tillsammans med en man som var evenemangsansvarig på en stor ungdomsfestival. Han sa exakt samma sak som jag. Reaktionerna?

Inte samma. Han fick två samtal och två mail som var relativt trevliga. Jag försökte hålla räkningen: 11 hotfulla telefonsamtal, nya trådar på Flashback, 30 arga mail och oräkneliga tweets.

Bara någon vecka senare dök en ny debatt upp. Soldiers of Odin, ett svenskt, nazistiskt medborgargarde, hade startat ett upprop för alla svenska män att skydda "sina" svenska kvinnor mot de muslimska männen. De skulle ut på gatorna och ta lagen i egna händer. Jag skrev snabbt en statusuppdatering om att jag inte är deras kvinna och att det är dem som jag är rädd för. Jag la till hashtaggen #inteerkvinna. Therese Svensson, doktorand i litteraturvetenskap vid Göteborgs universitet, gick under samma tid ut med en uppmaning till alla hennes vita allierade att visa motstånd - under samma hashtag. Ovetande om varandra blev våra meddelanden väldigt delade. Vi gick ihop och drog med oss fler.

Snart blev #inteerkvinna delad av tiotusentals personer, och tusentals kvinnor lade upp bilder på sig själva under hashtaggen. Jag satt på ett möte sent på kvällen och fick meddelande om att jag var uthängd på den nazistiska sajten nordfront.se.

Jag var så trött redan innan, men när detta kom så bröt jag ihop. Jag tog en taxi hem till min då 14-åriga bonusdotter som var ensam hemma. Jag inväntade min sambo, hennes pappa, och sedan satte vi oss runt bordet och informerade henne om vad som hände. Jag såg att hon blev rädd, så jag sa inte mer än vad som behövdes.

Det var den kvällen som jag satt och stängde ner alla delar av mina konton på internet som var öppna, dolde bild för bild, tog bort alla attendings på kommande events och försökte skydda mig så gott jag kunde. Jag hade ingen aning om var jag skulle börja eller vad som behövde göras, och samtidigt fick jag alltså informationen om att nazister börjat kartlägga min familj, att jag borde bo någon annanstans en period, att jag måste fixa polis-skydd till mina kommande föreläsningar och så vidare.

Jag hade fantastiska människor som rensade mina sociala medier från det värsta och hotbilden mot just mig varade bara i cirka en vecka, men jag lärde mig en hel del av upplevelsen och fick upp ögonen för hur rättslös en kan vara i den här situationen.

Jag hade ingen aning om var jag skulle börja eller vad som behövde göras, och samtidigt fick jag alltså informationen om att nazister börjat kartlägga min familj.

Hat och hot tas tyvärr inte på särskilt stort allvar, varken av människor i allmänhet eller av rättsväsendet, speciellt inte om det sker via internet. Det här är relativt välkänt och resulterar också i att få polisanmäler. När min kollega Kristina Wicksell Bukhari fick ett drev mot sig, som startade genom uthängningar på internet, men där hon lyckades spela in ett långt telefonsamtal med en person som uttryckte tydliga nazistsympatier och som ringde och hotade henne tänkte vi att det här äntligen är något som borde gå att utreda och bevisa. Vi gjorde en polisanmälan och blev väl bemötta. Utredaren ställde många frågor och Kristina berättade att vi hade telefonsamtalet inspelat och kunde ta reda på vilket nummer han ringt från. Två veckor senare fick hon ett brev med informationen att ärendet lagts ned utan att utredas. När hon kollade på tidpunkten för när det lades ner så hade det skett samma dag som hon gjorde anmälan. Förmodligen direkt när hon lagt på luren. De bad henne inte ens att skicka inspelningen.

Denna anmälan resulterade i ett reportage i en tidning där de intervjuade en förundersökningsledare på polisen¹. *“Den som framför åsikter måste vara förberedd på att det här är en möjlig reaktion. Därför behövs det fler som ställer sig upp för sina åsik-*

ter, för till slut har de här dårarna inte möjlighet att ge sig på alla". Hans lösning är alltså att tipsa oss opinionsbildare att trötta ut dem. Att låta oss utsättas för så mycket hat att hatarna tröttnar. Det är inte rimligt.

Ojämlighet finns även på nätet

Vi på Make Equal jobbade fram till dess med jämlikhet i olika former och på en mängd platser. På arbetsplatsen, i skolan, i föreningen, på fritidsgården, i hemmet och i det fysiska offentliga rummet. Men vi hade glömt bort nätet. Vi började kolla upp forskning och såg att kvinnor², personer som rasifieras som icke-vita³ och personer som arbetar med opinionsbildning⁴ kring frågor som rör mänskliga rättigheter är några av de grupper som utsätts extra hårt för hot och hat på internet. Vårt intryck var att näthat slår hårdast mot grupper som redan får mindre utrymme i samhället och ger ökat utrymme åt grupper som gör sig högljudda på andras bekostnad. Att få stopp på näthatet handlar därför om demokrati, yttrandefrihet och jämlikhet.

När vi numera använder oss av ordet näthat gör vi det som ett paraplybegrepp för olika nätföreteelser: till exempel hot, hat, kränkningar, trakasserier och sexuella trakasserier på internet. Vissa saker som faller under begreppet näthat är brottsliga och andra inte. Några fakta:

- Mer än var fjärde internetanvändare i Sverige uppger⁵ att de undviker att uttrycka sina politiska åsikter av rädsla för näthat.
- 7 av 10 kvinnliga chefredaktörer, ledarskribenter, krönikörer och kommentatorer vid landets dagstidningar har utsatts för hot eller trakasserier under det senaste året⁶.

- Var tredje ung person uppger att de utsätts för näthat⁷. Och när unga anmäler näthat så gör de det hellre direkt i den sociala medietjänst där regelöverträdelsen skett än till polisen. Endast 12 procent av de unga som anmält har vänt sig till polisen. Rapportens författare menar att en förklaring kan vara att det rent praktiskt är betydligt enklare att anmäla något direkt på den plattform man befinner sig, än att behöva lämna denna och ta kontakt med polisen på annat sätt.

Näthatet begränsar människors möjligheter att uttrycka sig fritt, och är för många en realitet som skadar och präglar livet även utanför internet. Personer och åsikter tystas och det demokratiska samtalet begränsas. Upprepade rapporter, vittnesmål och fördjupande reportage vittnar om ett omfattande problem. Internet inbjuder till en råare jargong i den mellanmänskliga kontakten än vad samhällets normer i övrigt tillåter. Bristfällig information om hur lagstiftningen fungerar och vad den som blir utsatt, eller ser någon annan bli utsatt, kan göra. Och än mer bristfälliga resurser och kompetens om hat och hot på nätet inom polis och rättsväsende gör att det är relativt riskfritt att näthata och hota online. Problemet är välkänt. Det som saknas är lösningar.

Vi på Make Equal valde därför att jobba på tre olika sätt för att hitta lösningar på näthatet och för att skapa ett inkluderande nät klimat.

- **Hur kan du se till att inte bli en av de som utsätter andra på nätet?** Vi tror alltid på ingången att allt måste börja med en själv - även detta. Vi vill inte bara nå de som initierar egna ämnen/trådar på nätet utan även de som hakar på, lajkar,

delar och kommenterar. Det kanske känns okej att skriva att man tycker att en person är en jävla idiot, samtidigt som tusentals andra skriver samma sak, men skulle en kunna säga det om alla dessa samlades och sa det framför personens ansikte? Inte? Nä, men gör det inte heller på nätet då.

- **Hur kan du vara allierad på nätet med de som utsätts?**
När jag varit utsatt för de värsta dreven så kunde jag själv se hur mycket fel en kan göra när en vill vara ett stöd. Till exempel ville jag inte att folk skulle tagga in mig i trådar där hatet flödade, jag ville inte ha prints på mordhot skickat till mig och så vidare. Jag hade gärna sett att personer, på ett icke-konfrontativt sätt tog mitt parti och avslöjade lögnen som spreds. Därför valde vi att även ta fram tips på hur en kan vara en allierad på nätet.
- **Men givetvis ville vi även ge direkt stöd till personer som utsätts...** Vilket är anledningen till att vi tog fram Näthats-hjälpen.

Nathatshjälpen.se

Utifrån våra lärdomar har vi byggt ett digitalt stödverktyg i syfte att färre människor ska behöva gå igenom allt det vi gjort för att skapa trygghet för sig själva, sina medarbetare och/eller sin organisation/företag.

Det finns mycket stöd att få men vi upptäckte att mycket av det var utspritt på olika ställen och att det saknades något som är väldigt hands on. När vi började fråga runt var det få som hade rutiner, och framför allt ett förebyggande tänk, kring hur de kan agera själva eller stötta kollegor/anställda/elever. Många har väldigt stor erfarenhet av drev, hot, hat och utsatthet – men

alldeles för många tänker att det är något en bara får stå ut med. Vi vill att arbetsgivare och utbildningsanordnare ser detta som ett arbetsmiljöproblem och därmed jobbar förebyggande, främjande och åtgärdande med nätet.

Näthatshjälpen ger stöd i alla de bitar som behövs i den sortens situation. De tekniska: som hur du samlar digitala bevis eller skyddar dina egna sociala medier, vad du gör om din ekonomiska information läckt ut, hur du tar bort dina personuppgifter på nätet eller hur du använder säker uppkoppling mot webbservern för att surfa säkert – men också hur du kan förhålla dig mentalt till en hotbild och var du kan få stöd och hjälp om du blir utsatt.

Vi har också tips kring hur du själv kan agera under och efter du blir utsatt för drev, hot eller hat. Som till exempel att aldrig försöka debattera med de som skriver hot och hat till dig, vikten av att kontakta administratörerna för en sida eller plattform och/eller anmäla kommentaren, att vara transparent och hålla sig till tydliga, enkla och korrekta svar, att vara personlig men inte klä sig i offerkofta, att inte mästra. Vi tar upp vad du kan göra om det är någon du känner som utsatt dig och vad du kan göra om du blir utsatt för sexuella trakasserier, sexuellt ofredande och stalkning.

Vi delar guider för hur du får bort bilder, filmer eller annan känslig information och hur du tar bort din adress och telefonnummer online. Och vi lär ut hur du spårar en dickpic.

Vi går även igenom skolans, arbetsgivarnas och föreningarnas ansvar för det som sker online. Detta ligger oss särskilt varmt om hjärtat då vi sett att väldigt få har kompetens eller verktyg

för att ta detta ansvar. Vi har därför tagit fram en särskild handlingsplan som verksamheten själv kan anpassa till sina egna förutsättningar och behov.

Självklart går vi även igenom ifall hatet kan vara diskriminering eller ett hatbrott. Samma lagar som gäller utanför nätet gäller på nätet. På hemsidan kan du läsa om det intersektionella perspektivet på näthat, det vill säga just hur vi drabbas olika beroende på vilka vi är, hur vi ser ut och vad vi representerar.

Det finns sammanställda tips kring hur du källkritiskt granskar texter, bilder, nyheter, sponsrade inlägg, länkinformation och hur du tar reda på vem som äger adressen till hemsidor/nyhets sajter innan du sprider vidare, hur du hittar källor till texter och hur du kan ifrågasätta på vilka grunder någon tar sig friheten att bestämma över ordet och hur du kan ifrågasätta skildringar som är exkluderande eller diskriminerande.

Och sist men inte minst så har vi även byggt en digital funktion för polisanmälan för att underlätta och försöka bidra till att synliggöra åtminstone en del av mörkertalet då väldigt få anmäler hat och hot på nätet⁸. Idag måste näthat anmälas via telefon eller genom att gå till en polisstation, vilket blir ett stort hinder för många. Det tar tid och är en psykologisk tröskel. Men om en anmälan skickas till polisens registrator-mail tvingas de diarieföra och hantera anmälan som ett riktigt ärende, så vi har helt enkelt byggt en funktion som ställer rätt frågor och gör en riktig anmälan som skickas direkt från nathatshjälpen.se till polisen.

Våra erfarenheter och lärdomar

När detta skrivs är det närmare nio månader sedan Näthatshjälpen släpptes. Vi har haft stor trafik dagligen. Det är många som

googlar på saker som rör näthat och hamnar på Näthatshjälpen. Vi får många mail från allt från privatpersoner som fått info om hur man tar bort sitt facebook-konto till hur man som lärare kan stötta en elev som fått nakenbilder spridda på nätet. Vi får även många förfrågningar från föreningar och organisationer om det förebyggande arbetet där vi kunnat hjälpa med saker som krisplan, handlingsplan, modereringstips, kommentarspolicys och så vidare. Den största utmaningen med denna typ av sida är att allt det tekniska förändras och att utvecklingen i sociala medier är så snabb. Det som gällde för ett halvår sedan gäller inte alltid idag. Näthatshjälpen var ett projekt som Make Equal hade projektstöd för att ta fram, vilket gör det svårt för oss att se till att den alltid är uppdaterad. En sådan här sida borde drivas av en statlig myndighet som kan hålla den uppdaterad så fort någonting förändras.

Problemet med hat och hot på nätet är i första hand en fråga för polisen att hantera, men som läget ser ut nu är det en fråga som är relevant för alla – och framför allt för organisationer och arbetsgivare vars ideella och anställda har internet som arbetsplats. Vi hoppas att Näthatshjälpen och allt vårt kunskapshöjande arbete bidragit och fortsätter att bidra till att arbetsgivare, skola och organisationer ser nätet som ett arbetsmiljöansvar. Att rättsväsendet tillsätter resurser för att öka kompetensen om hot och hat online och för att börja prioritera brott som sker på nätet. Vi hoppas att vi inspirerat privatpersoner till att se över sitt eget beteende och att riksdag och regering fortsätter att skapa lagar och direktiv som hjälper alla andra att skapa ett inkluderande nätklimat där människor kan känna sig trygga. För att internet är på riktigt!

Slutnoter

- 1 Hudiksvalls tidning, 2 mars 2016
- 2 Hat och hot på nätet 2017 (NIKK)
- 3 Hatbrott 2012 (Brottsförebyggande rådet)
- 4 Hot mot kvinnliga opinionsbildare 2017 (Tidningsutgivarna)
- 5 Svenskarna och internet 2018 (Internetstiftelsen)
- 6 Hatets anatomi 2017 (TU-Medier i Sverige)
- 7 Ungar & medier 2019 (Statens Medieråd)
- 8 Ungas anmälningar av hat och hot på sociala medier 2019 (Statens medieråd)

Ord spelar roll

Open Act

Ord spelar roll

Open Act är en ideell och politiskt oberoende organisation som granskar och analyserar hur politiska makthavare gestaltar olika samhällsgrupper med fokus på "invandrare" som gruppen ofta benämns i den offentliga debatten. Vårt arbete satte igång ordentligt våren 2018 då vi som formar kärnan av Open Act, kommunikatörer från civilsamhället, upplevde att negativa gestaltningar av "invandrare" präglade det politiska samtalet. Vi upplevde också att en splittringsretorik, dvs. en retorik som ställer grupper emot varandra, blivit framträdande. Denna typ av retorik användes som ett verktyg för att gruppera "svenskar" och "icke-svenskar" i ett allt tydligare polariserat debattklimat. Då inledde Open Act en granskning av partiledares retorik under bl.a. partiledardebatterna i programmet Agenda i Sveriges television 2008–2018. Vi gjorde detta för att se om en förändring skett i hur partiledarna gestaltat gruppen "invandrare" i Sverige det senaste decenniet, hur gestaltningen i så fall ser ut och vilka konsekvenser detta kan få.

Att ordets makt är stor vet vi, inte bara genom vittnesmål, utan även med stöd från studier på ämnet. Exempelvis har South Asian Americans Leading Together (SAALT) funnit en tydlig koppling mellan gestaltningar av olika grupper i Donald Trumps presidentkampanj, Trump-administrationens retorik och ökningen av hatbrott i USA, framför allt mot muslimer¹. Även en forskningsartikel från University of Warwick antyder att Donald Trumps islam-relaterade tweets kan vara direkt kopplade till en ökning av islamofobiska hatbrott i USA de senaste åren². Nyligen kritiserades den amerikanska presidenten även

för att genom sin retorik indirekt ha inspirerat till terrorattacken i El Paso, där en 21-årig man sköt ihjäl 22 personer och skadade ytterligare 24 på stormarknaden Walmart. Kopplingen sägs vara att Trump tidigare bland annat beskrivit mexikanska migranter som en "invasion". I en rapport från 2017 påvisade även All Party Parliamentary Group i Storbritannien en markant ökning av hatbrott mot både nya och permanent bosatta migranter i samband med politikernas retorik för ett utträde ur EU³. Enligt den brittiska sociologen Diane Frost är det inte bara uttalat främlingsfientliga politiker som påverkar samtalsklimatet – när de exempelvis pekar ut asylsökande som ett hot – utan även politiker inom mer etablerade partier. Frosts studier i Storbritannien visar hur den politiska retoriken främst påverkar personer som är negativt drabbade av socioekonomiska förändringar i samhället. Det finns också ett tydligt samband mellan samhällsdebatten och ett syndabockstänk hos vissa förövare av hatbrott, menar Frost⁴.

De senaste åren har fler röster varnat för konsekvenserna av en polariserande, splittrande och avhumaniserande retorik. Fokus har ofta lagts på hur ledare i andra länder uttrycker sig, men vad vi kan se är att Sverige också är på väg mot en liknande utveckling. BRÅs rapport om självrapporterad utsatthet för hatbrott från 2018 visar att antalet hatbrott med religiös eller främlingsfientlig karaktär ökade under åren 2014 till 2016⁵. Även BRÅs hatbrottstatistik visar att antalet hatbrott med islamofobisk och antisemitisk karaktär ökade under åren 2016 till 2018 även om det inte går att säga att ökningen verkligen beror på det förändrade debattklimatet. I våra granskningar kan vi även se att fientliga uttalanden om "invandrare" och religiösa grupper normaliseras på ett sätt som vi känner igen från historien. Inte minst genom användandet av avhumaniserande beskriv-

ningar där människor beskrivs som anonyma massor i form av volymer och siffror eller genom splittringsretorik där människor ställs emot varandra i generaliseringar av vilka som är "som oss" och vilka som inte är "som oss" för att skapa syndabockar. I den splittringsretorik som vi sett förekomma i den allmänna debatten går det att känna igen ett antal olika teman som argumentationen grundas i. Ett vanligt förekommande tema handlar om värderingsfrågor och det potentiella hot som främmande värderingar kan utgöra mot "våra" rådande värderingar. Splittringsretorik handlar på många sätt om att betona skillnader mellan det som varit och det som är nu. Man påstår att det homogena och harmoniska samhället faller sönder till följd av immigration och integration, och allt vad det för med sig. Invandring ses ofta som en direkt orsak till det påstådda sönderfallet och lösningen är således att kraftigt minska invandringen. Ett annat vanligt förekommande tema inom splittringsretorik är betoningen att invandring är en svår belastning på välfärden. Sådana uttalanden kan handla om att vi helt enkelt inte har råd med invandring, att det är för dyrt att ta emot exempelvis flyktingar och att pengarna istället borde gå till svensk välfärd. Liknande förklaringar förekommer också i det tema inom splittringsretorik som handlar om arbetsmarknaden och hur den påverkas negativt av invandring. Det är vanligt med påståenden som betonar att invandring och integration gör att arbetstillfällena försvinner från de som redan bor i landet.

Den granskning som vi genomförde 2018 utgick ifrån den så kallade gestaltningsteorin, en teori som baseras på att människor ser verkligheten och skapar sin verklighetsbild utifrån olika ramar. Inspiration hämtades från tidigare svenska rapporter som tittat på gestaltningar av "invandrare" och "invandring" inom media, så som "Invandring i medierna – Hur rapporterade

svenska tidningar åren 2010–2015?”⁶. Totalt gick vi igenom 18 debatter, huvudsakligen från Agenda, men även från Expressen och Aftonbladet. För att utvidga analysen valde vi att också undersöka partiledarutfrågningar från 2018 i Agenda i SVT och Sveriges Radio, totalt 32, genom samma metodik.

Den mest framträdande slutsatsen från vår analys är att det blir allt vanligare att politiker ramar in gruppen ”invandrare” i en negativ kontext.

Den mest framträdande slutsatsen från vår analys är att det blir allt vanligare att politiker ramar in gruppen ”invandrare” i en negativ kontext. Fram till 2015 ramades denna grupp i stor utsträckning in i positiv bemärkelse, där andelen positiv inramning låg på 50% år 2010, 73% år 2011, 46% år 2012, 63% år 2013 samt 61% år 2014. Politikerna pratade under den här perioden om att invandrare bidrar till den svenska välfärden och bygger Sverige genom utbildning, jobb och kompetens. Utan denna grupp hade Sverige inte kunnat utvecklas som det gjort. Totalt identifierade vi fyra teman, eller gestaltningar, för hur ”invandrare” positivt ramas in: ”Driver Sverige framåt”, ”Bidrar/är en tillgång på arbetsmarknaden”, ”Vill bidra till samhället, jobba och betala skatt” samt ”Solidaritet, medmänsklighet/humanism”.

Med ett stort antal människor på flykt 2015 förändrades tonläget. Tyngdpunkten började läggas på en allt mer negativ gestaltning och framför allt avhumanisering där människor på flykt i allt större utsträckning beskrevs som en våg, kris och en ohållbar situation. Efter brytpunkten 2015 håller det förändrade tonläget i sig. Andelen negativ gestaltning 2016 ligger på 80 procent och

2018 på 77 procent (2017 saknar data). Nu ändrar gestaltningen karaktär och handlar mer om att invandrare, asylsökande och ensamkommande utmanar de svenska värderingarna, bidrar till ökad brottslighet och i synnerhet sexualbrott, samt till att välfärden håller på att kollapsa. Totalt kunde vi identifiera sex teman, eller gestaltningar, för hur "invandrare" negativt ramas in "I konflikt med svenska/ rådande värderingar och kultur", "Kriminalitet och brottslighet", "Segregation och integrationsproblem", "Belastning för svensk ekonomi och välfärd", "Okontrollerbar invandring och ohållbar migrationspolitik" samt "Farliga personer/fara för samhället".

Anmärkningsvärt är att de negativa gestaltningarna kommer från en allt större andel av partierna. Exempelvis är Socialdemokraternas uttalanden till 66 procent kopplade till negativa inramningar och Moderaterna ligger på 97 procent. Det tycks som om det har blivit en tävling i att stärka sin politiska position genom att skruva upp tonläget och bygga rädsla.

Vad får då denna politiska diskurs för konsekvenser? Normalisering av retorik som bygger fördomar, förakt och hat kommer smygande över tid och får fler konsekvenser än ett hårdare debattklimat. Att skapa tydliga grupper som definierar ett vi och dem, tillskriva den utomstående gruppen vissa negativa karaktärsdrag och använda sig av avhumaniserande retorik kan leda till att människor får mer negativa attityder gentemot "invandrare", att fördomar ökar över tid och att uppfattningen av migration som mer problematisk i relation till andra politiska problem ökar⁷. Det kan också leda till ett ökat stöd för en restriktiv migrationspolicy, negativa attityder mot politiska åtgärder som stärker "invandrares" position i samhället⁸, ökat stöd för främlingsfientliga och högerextrema partier⁹. Det är också tänkbart

att det finns en koppling mellan denna retorik och hatbrott och enskilda terrordåd. Terrorattacker såsom de i El Paso i USA och Bærum i Norge i augusti 2019 är fruktansvärda påminnelser om detta.

De politiska makthavarna

Trots att partiledares ord spelar stor roll bär de knappast hela ansvaret för hur det politiska samtalet formas, eller utvecklingen av hur människor porträtteras i debatten. I fortsatta analyser av den mediala debatten identifierade vi även hur frågorna som politikerna får från journalister och programledare ytterligare riskerar att bidra till ett polariserat debattklimat. Partiledare bär givetvis ett stort ansvar för hur de benämner människor i debatten, men det är också viktigt att journalister ställer frågor och formar ett format för partiledardebatten som inte bygger på generaliseringar eller som ytterligare bidrar till en polarisering.

Forskning visar tydligt att medierna kan ha avsevärt inflytande över hur människor uppfattar verkligheten och de aspekter av verkligheten som nyheterna handlar om. Ett exempel på detta är att det finns samband mellan hur stor uppmärksamhet medierna ägnar åt olika frågor och vilka frågor människor anser vara viktiga samhällsfrågor, enligt den så kallade dagordningsteorin¹⁰.

Mer allmänt visar forskningen även att medierna påverkar vilka tankar människor har närmast tillgängliga i minnet, och därmed hur människor tänker kring olika frågor, händelser, processer eller aktörer, enligt den så kallade priming-teorin¹¹.

Delegationen för migrationsstudier, Delmis, rapport "Invandring i medierna – Hur rapporterade svenska tidningar åren 2010-2015" visar att användandet av negativ inramning av

invandrare är mer förekommande än en positiv inramning i de största medierna i Sverige¹².

Vårt gemensamma retoriska ansvar

Vi som format Open Act kommer från civilsamhället där majoriteten av oss är verksamma inom kommunikation. På många sätt är det även vi makthavare som påverkar det politiska samtalet. Vi vet att ord har betydelse och att de har en oerhörd makt att forma både opinion och beteenden. De inledande stegen med Open Act och våra granskningar har inneburit en utmanande och lärorik process där även vi själva har behövt och kommer att behöva utmanas i de ordval vi själva väljer att använda.

Då denna typ av granskningar inte har genomförts på samma sätt i Sverige tidigare, har vi upptäckt ett stort behov av djupare granskningar av inramningar av samhällsgrupper i debatten. Något som inneburit ett stort ansvar för en ideell organisation, och på oss individer från civilsamhället som utformar den. Vi hoppas nu att vår inledande rapport ska innebära startskottet för mer omfattande och långsiktiga granskningar av det politiska samtalet. Det skulle kunna innebära en möjlighet att både uppmärksamma och potentiellt förhindra förskjutningar av gestaltningar som ställer människor mot varandra och bidrar till en ökad hotbild mot grupper. Här bör även nämnas att granskningar inte betyder något särskilt om de stannar med några insikter i punktform. Det kommer bli lika viktigt att forma och realisera åtgärder som agerar på dessa insikter.

Makthavare inom kommunikation har makten, och ansvaret, att använda ett språk på ett sätt som skapar det samhälle som vi vill se. Men vissa har ett extra stort ansvar, som politiker och media.

Politiska makthavare ska kunna få framföra problemställningar och tala om både positiva och negativa aspekter av en politisk fråga såsom invandring, det ligger i deras funktion. En öppen debatt är en del av det demokratiska samtalet, men det blir problematiskt när ord används alldeles för slentrianmässigt och en alltför onyanserad, oreflektad och icke faktabaserad bild byggs upp. I Delmis rapport fastslogs det att medierna pratade om invandring i en mer negativ betydelse än vad som stämde överens med verkligheten¹³. Den negativa bild som nu även målas upp av våra politiker kan därför misstänkas inte riktigt ligga i linje med hur verkligheten faktiskt ser ut enligt den forskning som finns tillgänglig.

En öppen debatt är en del av det demokratiska samtalet, men det blir problematiskt när ord används alldeles för slentrianmässigt och en alltför onyanserad, oreflektad och icke faktabaserad bild byggs upp.

Vi ser tre återkommande teman som eldar på ett polariserat samtalsklimat. För att värna om det demokratiska samtalet bör vi alla gemensamt fundera över hur vi kan lyfta, påminna och hjälpa varandra för att undvika dem.

1. Avhumanisering

Ofta beskrivs heterogena grupper som en anonym avhumaniserad massa så som i siffror. Med anonymisering och avhumanisering följer allt för enkelt tanken om att sortera människor i fack som tillgångar och kostnader. Det kan i sin tur legitimeras tanken om att vissa människor är värda mer än andra.

Vi menar att detta är en grogrund för ökad främlingsfientlighet. Avhumanisering av "de andra" har historiskt varit ett centralt verktyg i främlingsfientlig politik. Genom att konsekvent upprepa skillnader mellan "vi" och "de andra", och betona att man tar till åtgärder mot "de andra" för att gynna "oss", uppstår ofta identifikation och gemenskap inom gruppen. Denna teknik har använts flitigt för att slita människor isär i många auktoritära regimer.

2. Det ena eller det andra

Det handlar inte bara om att konsekvent koppla ihop en grupp med tydliga och ensidiga beskrivningar utan också om resone-mang som antyder ett "antingen/eller-förhållande", ytterligheter, för att skapa effekt hos mottagaren. Förenklingar och generaliseringar gällande gruppen "invandrare" är vanliga i dagens politiska samtalsklimat, både när det gäller positiva och negativa generaliseringar. Även partiledare som tillskriver gruppen positiva egenskaper kan bidra till generaliseringar. Genom generaliserade beskrivningar blir även alla som inte definierar sig som en del av gruppen inkluderade i beskrivningen. Att låta saker vara outtalade, ta det för en självklarhet, lämnas ansvaret på mottagaren att fylla i luckorna efter den egna verklighets-bilden. Att välja eller inte välja att använda ett specifikt ord får konsekvenser och det blir framförallt problematiskt när vi ständigt kopplar ihop negativa gestaltningar med heterogena grupper av människor.

3. Ställa grupper mot varandra

Att ställa grupper mot varandra kanske vinner några poängar i debatten och ett polariserande politiskt samtal kanske både ökar antalet tittare till debattinslaget eller klickningar till webbartikeln. Men vad blir de långsiktiga konsekvenserna av att använda splittringsretorik eller av ett hårt polariserat debatt-

klimat? Enligt rapporterna ovan från både SAALT¹⁴ och All-Party Parliamentary Group¹⁵ kan dessa både öka hotbilden mot människor som kontinuerligt utmålas som syndabockar i debatten, öka segregering och splittra samhällen.

För att citera Amnesty International Sveriges generalsekreterare Anna Lindenfors: "Retorik som ställer olika grupper mot varandra är oerhört farlig. Det eroderar det system om alla människors lika värde som byggts upp sedan andra världskriget. Vi är väldigt rädda för den utveckling som kan följa."

För ord kan långsiktigt bidra till ett samhälle som håller ihop eller ett samhälle som slits isär.

För ord spelar roll.

Slutnoter

- 1 SAALT (2018) Communities on Fire: Confronting Hate Violence and Xenophobic Political Rhetoric
- 2 Müller & Schwarz (2018) Making America Hate Again? Twitter and Hate Crime Under Trump
- 3 INTEGRATION NOT DEMONISATION – The final report of the All-Party Parliamentary Group on Social Integration's inquiry into the integration of immigrants (2018)
- 4 Frost, D. (2007) The "enemy within"? Asylum, racial violence and "race hate" in Britain today. *Twenty-First Century Society*, vol. 2, no. 3
- 5 BRÅ (2018) Självrapporterad utsatthet för hatbrott
- 6 Strömbäck, Andersson & Nedlund (2017) Rapport 2017_6 Invandring i medierna – Hur rapporterar svenska tidningar åren 2010-2015
- 7 McLaren, L., Boomgaarden, H., & Vliegenthart, R. (2017) News Coverage and Public Concern About Immigration in Britain
- 8 Costello & Hodson (2011), se Strömbäck, Eberla, Meltzer, Heidenreicha, Herrero, Theorind, Linda, Berganhaz, Boomgaarden & Schemer (2018) sid 213.
- 9 Burscher, van Spanje & de Vreese (2015) Owning the Issues of Crime and Immigration: The relation between immigration and crime news and anti-immigrant voting in 11 countries
- 10 Strömbäck, J. (2014) Makt, medier och samhälle. En introduktion till politisk kommunikation. Studentlitteratur, Lund.
- 11 Fiske, S. T., & Taylor, S. E. (1991). *Social Cognition*
- 12 Strömbäck, Andersson & Nedlund (2017) Rapport 2017_6 Invandring i medierna – Hur rapporterar svenska tidningar åren 2010-2015
- 13 Strömbäck, Andersson & Nedlund (2017) Rapport 2017_6 Invandring i medierna – Hur rapporterar svenska tidningar åren 2010-2015
- 14 SAALT (2018) Communities on Fire: Confronting Hate Violence and Xenophobic Political Rhetoric
- 15 INTEGRATION NOT DEMONISATION – The final report of the All-Party Parliamentary Group on Social Integration's inquiry into the integration of immigrants (2018)

Demokrati- skadliga nät- kränkningar: Dags att se över regel- verket?

Mårten Schultz

Demokratiskadliga nätkränkningar: Dags att se över regelverket?

Demokrati och yttrandefrihet

”Demokratin är stark i Sverige, men vi kan aldrig ta den för given. Den måste ständigt försvaras, generation för generation, mandatperiod för mandatperiod.” När statsminister Stefan Löfven läste regeringsförklaringen 2019 fick försvaret för demokratin en viktig roll. Men hur fungerar det då?

Hur försvaras, i praktiken, demokratin? Det är en stor fråga. Men en viktig del av frågan är hur väl det juridiska systemet skyddar personer med demokratiskt betydelsefulla funktioner från att utsättas för brott. Det är genom juridiken som politiken går från idéstadiet till maktutövning. Så följdfrågan blir: Hur skyddar juridiken demokratins funktionärer, som politiker, journalister, opinionsbildare, domare eller forskare? Svaret är: Ganska dåligt.

Jag har läst tre tingsrättsdomar som rör brottsliga kränkningar mot några av Sveriges mest inflytelserika personer. Avgörandena utgör illustrationer på hur svagt det straffrättsliga skyddet är när det gäller brott som har som syfte att påverka det demokratiska samtalet. Jag kommer tillbaka till dessa domar längre fram. Innan det behöver jag göra några nedslag i det juridiska systemet, men först behöver jag säga något om en skenbar motsägelse.

Regler som skyddar demokratins funktionärer från angrepp för att de utnyttjat sina demokratiska fri- och rättigheter begränsar samtidigt friheten för den som vill angripa dem. Det här kan framstå som paradoxalt. Yttrandefriheten skyddas genom att begränsa andra människors yttrandefrihet. Men det finns egentligen ingen motsägelse här. Skyddet för demokratin förutsätter inskränkningar i grundläggande friheter. Alla fri- och rättigheter balanseras mot andra fri- och rättigheter. Yttrandefriheten balanseras mot privatlivsskydd och skydd för personlig säkerhet. I ett samhälle utan begränsningar i yttrandefriheten kan den starka tysta den svaga. Detta kapitelns fokus ligger således på det straffrättsliga regelverket om yttrandefrihetens begränsningar.¹

Kapitlet inleds med en taxonomi och en summarisk beskrivning av hur rättssystemet är uppbyggt. Därefter följer några korta reflektioner kring hur yttrandefriheten skyddas i grundlag vilket därefter följs av en beskrivning av de viktigaste straffrättsliga reglerna. Sedan redogör jag för de domar som ovan har nämnts som illustrationer på hur svagt det straffrättsliga skyddet för demokratiskadliga hot och kränkningar i verkligheten är. Slutligen skisserar jag hur skyddet skulle kunna stärkas, utan att några dramatiska förändringar av regelverket egentligen behövs.

Yttrandefrihetsreglering i olika lager

Den konstitutionella basen

Yttrandefriheten och dess gränser regleras i olika lager. Basen för regleringen finns i våra fyra grundlagar, regeringsformen, tryckfrihetsförordningen, yttrandefrihetsgrundlagen och successionsordningen. Regeringsformen väger tyngst och grundlagens rättighetskapitel inleds med en regel om opinionsfrihe-

ter, som innehåller ett skydd för yttrandefriheten. Konkret är det dock de två särskilda yttrandefrihetsgrundlagarna som har betydelse i detta sammanhang.

Yttrandefrihetsgrundlagarna

Den särskilda grundlagsregleringen av yttrandefriheten fordrar en utvikning. Yttrandefrihetsgrundlagarna har mycket gamla anor. Den första yttrandefrihetslagstiftningen var 1766 års tryckfrihetsförordning (TF) som innehöll flera av den svenska yttrandefrihetslagstiftningens grundläggande bestämmelser. TF kompletterades 1991 med yttrandefrihetsgrundlagen (YGL) som bygger på TF:s systematik men utsträcker den till mer sentida medier som radio och tv. Tillsammans kallas TF och YGL för yttrandefrihetsgrundlagarna. Yttrandefrihetsgrundlagarna gäller för yttranden i traditionella medier (tidningar, tidskrifter, tv och radio) samt böcker. Det har varit och är delvis fortfarande svårare att säga hur regelverket ska användas i digitala sammanhang. Om innehavaren av t.ex. en hemsida är ett massmedieföretag (t.ex. en tidningsredaktion) eller har sökt och fått s.k. utgivningsbevis från Myndigheten för press, radio och tv, gäller YGL. Detta innebär bl.a. att det precis som för papperstidningar finns en *ansvarig utgivare*, som är ensamt ansvarig för webbplatsens innehåll.

Yttrandefrihetsgrundlagarna utgår från ett antal *grundbultar*. Vissa av dessa är välkända – som att det enbart är den ansvariga utgivaren som kan hållas ansvarig för brott, t.ex. förtal som har skett i en tidning. I förevarande sammanhang är det en annan grundbult som har mest intresse, den s.k. exklusivitetsprincipen. Exklusivitetsprincipen innebär att det bara går att åtala någon för yttrande som är förbjudet i de speciella reglerna om brott som finns yttrandefrihetsgrundlagarna.

Många regler i brottsbalken speglas i yttrandefrihetsgrundlagarna, som förtal, hets mot folkgrupp och olaga hot. Men ett nytt brott i brottsbalken som tar sikte på yttranden får alltså ingen betydelse för webb-tv-sändningar eller podcasts som omfattas av det särskilda grundlagsskyddet om inte lagstiftaren också ändrar i dessa grundlagar. Ett exempel på det från senare tid är att det nyligen införda brottet olaga integritetsinfrång, som kriminaliserar t.ex. spridandet av sexfilmer, inte finns med i yttrandefrihetsgrundlagarna.

När det gäller det slag av hot mot demokratin som står i centrum här förknippas det nog i första hand med information som spridits på andra sätt än genom grundlagsskyddade medier. Men det förekommer. Det kan t.ex. noteras att vissa nazistiska eller högerextrema webbpublikationer frivilligt har inordnat sig i det yttrandefrihetsrättsliga systemet genom att skaffa sig utgivningsbevis.

Europeisk rätt

Utöver grundlagarna har Sverige som land förpliktelser till följd av internationella överenskommelser att på olika sätt skydda yttrandefriheten men även att motverka att yttrandefriheten används på olika sätt som kan skada eller kränka andra. Viktigast ur praktisk synvinkel är här det regelverk som Sverige har underkastat sig genom medlemskapet i EU och Europakonventionssamarbetet.

Vanlig lag: straffrätt

I "vanlig" svensk lag, d.v.s. lag som inte har grundlagsstatus, finns regler om yttrandefrihetens gränser i brottsbalken och andra straffrättsliga regler. Genom förbud mot t.ex. olaga hot,

uppvigling eller hets mot folkgrupp inskränks yttrandefriheten och överträdelse beivras genom straff.

De straffrättsliga reglerna gäller även på internet. Det är alltså lika mycket olaga hot att hota någon på Facebook eller Twitter som att göra det genom brev eller telefonsamtal. Det kan få betydelse att ett brott som innefattar kommunikation skett på internet och inte genom någon annan form av kommunikation. Vissa brott påverkas av hur stor spridning en uppgift har fått. Vid bedömningen av om ett förtalsbrott ska anses som grovt eller inte har spridningen av uppgiften betydelse och när en uppgift kommuniceras över internet får den ofta stor spridning. Det finns dessutom vissa straffrättsliga regler som tar speciellt sikte på digital kommunikation och som innehåller mer långtgående regler än vad som gäller i övrigt.

I sammanhanget är det viktigaste dock att lagstiftningen inte är mer tillåtande mot uttalanden på internet än uttalanden som görs i den fysiska världen.

Annan lag

Utöver de normer som berör yttrandefriheten i grundlagarna, som följer av internationella åtaganden eller av straffrättens regelverk aktualiseras yttrandefrihetsfrågor även på många andra rättsområden. I skadeståndsrätten finns regler om när någon kan bli ersättningskyldig för att hennes yttranden skadat någon annan, diskrimineringsrätten innefattar begränsningar av möjligheten att behandla personer olika som kan aktualiseras genom yttranden som t.ex. en arbetsgivare gjort och arbetsrätten innehåller regler om hur arbetstgares yttrandefrihet kan begränsas av lojalitetsplikten mot arbetsgivaren.

Inskränkningar i yttrandefriheten i vanlig lag

Det ur praktisk synvinkel viktigaste skyddet mot demokratifarligen yttranden finns i vanlig lag, närmare bestämt i brottsbalken. Brottsbalken innehåller ett antal förbud och åtskilliga av dessa kriminaliserar olika former av yttranden.

Av central vikt för vårt vidkommande är regeln om *olaga hot*. Olaga hot är vad man kallar för ett fridsbrott. Ett hot måste uppfylla vissa krav för att det ska vara ett olaga hot. För det första krävs att man hotar med ett annat brott. För det andra krävs att hotet är av sådan karaktär att det normalt är tillräckligt för att framkalla rädsla för egen eller annans säkerhet till person eller egendom.² Det kan alltså vara ett olaga hot att säga till en journalist som skrivit något som upprört känslor att hon ska bli miss-handlad eller, troligen vanligare, våldtagen.

I mer kvalificerade fall kan brottet *olaga tvång* aktualiseras. Olaga tvång föreligger när någon genom våld eller hot om brottslig gärning "tvingar någon att göra, tåla eller underlåta något". Om någon genom hot försöker förhindra en forskare från att skriva något eller en opinionsbildare från att hålla tal på ett torg så kan det vara fråga om olaga tvång.

Det finns flera andra regler som kan användas vid angrepp på personer med demokratiska funktioner. Återkommande kränkningar, t.ex. när någon vid många tillfällen hotar en politiker eller en opinionsbildare, kan hamna under en särskild regel med strängare straff än reglerna om olaga hot och olaga tvång nämligen *olaga förföljelse* (stalking). Andra regler förbjuder att använda sig av annans identitetsuppgifter (olovlig identitetsanvändning), att sprida bilder på någon i integritetskänsliga situationer, t.ex. sexbilder (olaga identitetsintrång), och att

skicka bilder eller filmer av sexuell karaktär i syfte att kränka mottagaren kan utgöra brottet sexuellt ofredande.

Tre domar

Greta

2019 avslutades med att Greta Thunberg, den tonåriga klimataktivisterna, prydde tidningsomslag och toppade listor. Tidskriften Nature hade "Greta" med i sin uppställning "Ten people who mattered in science in 2019" och framhöll hur forskare i decennier varnat för klimatförändringar men att ingen av dem har kunnat dra till sig uppmärksamhet på det sätt Greta Thunberg har gjort. Time Magazine utsåg henne till Person of the Year och i Sverige var det enbart statsministern som var mer omskriven under året.

Uppmärksamheten har en baksida. Greta Thunberg och hennes familj utsätts för hån och hat på internet, från personer som hör till etablissemang (t.ex. USA:s president Donald Trump) och anonyma trollkonton. Hatet har också fått förgreningar i den fysiska världen. Under våren 2019 skickades flera brev hem till medlemmarna i Greta Thunbergs familj. Brevens innehöll detaljer om familjemedlemmarna och döds- och våldtäktshot, riktade mot Greta och hennes lillasyster. Hoten medförde oro och rädsla.

Mannen, JP, som skickade breven erkände att han skrivit dem. JP hade samlat på sig informationen på internet och hans syfte var att skrämmas. Tingsrätten dömde honom för grovt olaga hot med följande motivering.

"I detta fall har JP anonymt, i brev som skickats till målsägandens hemadress, hotat med brottsliga gärningar riktade främst

mot en minderårig person som befann sig i en skyddslös ställning, i syfte att förmå henne att avstå från sin kamp för klimatet. Han har därmed även försökt förmå henne att ändra sin ståndpunkt i den offentliga debatten och begränsa hennes yttrandefrihet. Det var vid den aktuella tiden allmänt känt att minderåriga Greta varje fredag befann sig på en viss allmän plats, där den som så önskade hade möjlighet att gå fram till henne. Det har från JP:s sida inte varit fråga om en spontan handling i tillfällig affekt, utan brevet har föregåtts av att JP omsorgsfullt har sökt efter uppgifter om familjen och deras hund på internet. Vissa hot har också varit riktade mot hela familjen.” Straffet blev villkorlig dom med samhällstjänst 220 timmar.³

Jocke & Jonna

Sverige har producerat världens största individuella Youtube-stjärna, PewdiePie. På svenskspråkiga Youtube är det emellertid Joakim Lundell – tidigare Jockiboi – som tillsammans med sin hustru Jonna Lundell är störst. Deras Youtube-kanal Jocke & Jonna har när detta skrivs över 900 000 prenumeranter.

Som många andra influencers utsätts ”Jocke & Jonna” för brott på internet. Stockholms tingsrätt bedömde ett flertal brottspåståenden i en dom från oktober 2019.⁴ En ung man, VÅ, hade i olika sammanhang och vid ett flertal tillfällen uttalat hot riktade mot båda makarna Lundell men även mot deras barn (som vid tiden ännu inte fyllt ett år). Hoten framställdes i videoklipp i sociala medier och var skrämmande. VÅ hade dessutom tillgång till privat information om målsägandena, som han också publicerade på internet. VÅ dömdes för olaga hot och olaga förföljelse till skyddstillsyn.

Tobias Hübinette

Tobias Hübinette är docent i interkulturell pedagogik och lektor vid Karlstads universitet. Han beskriver själv sin forskningsprofil som inriktad mot "kritisk ras- och vithetsforskning, visuella studier och postkolonial teori, kulturstudier och kritisk teori, adoptions- och migrationsforskning, koreanologi och asienforskning".⁵ Hübinette har som forskare deltagit i det offentliga samtalet, inte minst genom sin blogg och genom ett aktivt deltagande i diskussioner i universitets- och högskolefrågor i sociala medier.

En man född 1950 åtalades vid Värmlands tingsrätt för att 2017 ha hotat Hübinette. Åklagarens gärningspåstående: "RW har hotat Tobias Hübinette genom att tala in meddelanden på Tobias Hübinettes telefonsvarare med innebörden att han ska skada eller döda honom. I samband med hoten har RW uttryckt sig nedsättande med anspelning på ras, hudfärg eller nationalitet [...]"

Domstolen fällde RW till ansvar i enlighet med gärningspåståendet. Domen är mycket kortfattad. I påföljdsdelen skriver domstolen att brottet "förtjänar ett måttligt bötesstraff" och att den som försvårande omständighet "i skäligen omfattning" beaktat att det fanns ett hatbrottsmotiv. Straffet blev 60 dagsböter.

Iakttagelser

Dessa tre domar kom under en period av några månader och rör alla brott som utgör det som jag ovan kort har benämnt som demokratifarliga angrepp. Det finns i dessa fall mer eller mindre tydliga syften att begränsa de angripna personernas lagliga utövande av yttrandefriheten. I samtliga fall rör det sig om hot. Det finns några iakttagelser som kan göras rörande dessa fall.

Inget av brottsoffren i dessa fall hör till de kategorier som man kanske i första hand associerar till angrepp på demokratiska funktioner, såsom politiker med förtroendeuppdrag, journalister och vissa tjänstemannagrupper. Dessa domar rör istället en aktivist, två influencers och en utåtriktad forskare. Det finns dock ingen anledning att ur demokratisynvinkeln se annorlunda på offentliga personer i dessa kategorier än på politiker och journalister. Världen har förändrats. Det är inte bara riksdagsledamöters och ledarskribenters åsiktsfrihet som fordrar ett skydd. Vår tids demokratiska samtal förs i stor utsträckning på internet av personer som inte hör till tidigare generationers maktpositioner.

Världen har förändrats. Det är inte bara riksdagsledamöters och ledarskribenters åsiktsfrihet som fordrar ett skydd.

En annan iakttagelse är att det med undantag för brotten mot Jocke & Jonna inte är renodlade fall av s.k. näthat. I fallet Greta handlade det om fysiska brev och i fallet Tobias Hübinette om telefonsamtal. Det är i sig inte förvånande. Angrepp av det här slaget är inget som uppkommit genom internet eller sociala medier och de överskrider ofta gränsen mellan den digitala och den fysiska världen. Jag är personligen – och det som följer nu är inte ett vetenskapligt påstående utan mer av en spaning – övertygad om att konsumtionen av information på internet har spelat en viktig roll i åtskilliga fall där personer angräps för att ha utövat demokratiska rättigheter för att åstadkomma förändringar eller påverka opinionen. Internet och framför allt sociala medier är en grogrund för den här typen av strömningar.

En tredje iakttagelse är att de påföljder som dessa brott medfört inte står i paritet med gärningarna. I dessa tre fall har olika personer försökt påverka en av världens viktigaste opinionsbildare, landets största influencers och en av landets mer kända forskare för att de deltagit i det offentliga samtalet. Det här är försök att tysta. Det är för mig oproportionerligt att sådana här medvetna försök att kväva det öppna samtalet genom att hota dess deltagare inte leder till frihetsberövande straff.

Åtgärdsförslag

Enligt min mening finns det skäl att skärpa straffen för brott mot demokratin. Det finns ett uppenbart åtgärdsförslag för en lagstiftare som vill stärka det juridiska skyddet för funktionärer i det demokratiska systemet och det är att se över en något anonym paragraf i brottsbalken, brott mot medborgerlig frihet. I ovanstående uppräknig av de brott som har bäring på den här diskussionen förekom bara brott mot person. Brott mot person inkluderar våldsbrott, s.k. fridsbrott (som olaga hot) och sexualbrott. Men det finns även brott som tar sikte på angrepp mot allmänna intressen. Och det som präglar den typ av angrepp som tas upp i detta kapitel är att det är angrepp på såväl den enskilda personen som på samhället. Det är viktigt att poängtera att det finns två skyddsvärda intressen här. Den enskilda personens intresse av att inte bli angripen och samhällets intresse av att värna det demokratiska samtalet och demokratins funktioner.

Det finns en särskild regel som, delvis, tar sikte på angrepp av det här slaget. Brottet återfinns i det sällan använda brottsbalkskapitlet om högmålsbrott. I BrB 18 kap. 5 § finns brott mot medborgerlig frihet.

“Den som övar olaga tvång eller olaga hot med uppsåt att påverka den allmänna åsiktsbildningen eller inkräkta på handlingsfriheten inom politisk organisation eller yrkes- eller näringsssammanslutning och därigenom sätter yttrande-, församlings- eller föreningsfriheten i fara, dömes för brott mot medborgerlig frihet till fängelse i högst sex år.”

Det här är en regel som tycks fånga in åtminstone vissa av de situationer som domstolarna hade på sitt bord i de tre tingsrättsfallen. Det är dessutom en regel som ser förhållandevis strängt på sådana fall av tvång och hot som kan påverka åsiktsbildningen – regeln innehåller ingen möjlighet att döma ut böter.

Brott mot medborgerlig frihet återfinns även i yttrandefrihetsgrundlagarna. Den gäller alltså för såväl traditionella medier som för kommentarer i sociala medier eller inlägg på andra internetplattformar som podcasts eller bloggar. Det här är viktigt. Vår särskilda och betydelsefulla grundlagstradition på yttrandefrihetsområdet begränsar inte möjligheten att genom denna reglering se strängare på demokratihotande angrepp.

Problemet är att regeln har visat sig svåränvänd. Även om ordalydelsen ser ut att ge ett ganska vittgående mandat har den tolkats restriktivt.⁶ Om man instämmer med mina synpunkter finns det skäl för att ge regeln om brott mot medborgerlig frihet en översyn. Behöver den ändras så att sådana handlingar som de tre tingsrättsdomarna behandlar betraktas inte bara som angrepp mot de människor som är offer för brotten – utan även som angrepp mot samhället? Och bör påföljden för sådana angrepp skärpas ytterligare? Det här är två frågor som lagstiftaren borde överväga.

Slutnoter

- 1 Framställningen är kortfattad. Åtskilliga regler tas därför inte upp trots att de kan ha relevans i ett yttrandefrihetssammanhang. I viss mån aktualiserar nästan alla regler om brott yttrandefrihetsaspekter eftersom det är ett yttrande att försöka förmå någon att utföra ett brott (anstiftan). I denna framställning fokuserar jag emellertid på sådana inskränkningar som hänger samman med debatten om s.k. näthat, men utifrån perspektivet av skyddet för det demokratiska samtalet. Se för en juridisk genomgång Alexandra Sackemark & Mårten Schultz, m.fl., *Näthat*, 2 uppl. Stockholm 2015. Se angående demokratiaspekten rapporten *Nätkränkningar som juridiskt och demokratiskt problem* av HG Axberger, utgivna av Institutet för Juridik och internet, 2018. (Transparens: Institutet för Juridik och internet är en ideell förening som startats av mig och som jag är ordförande för.)
- 2 Den som hotas behöver alltså inte bli rädd just i det aktuella fallet. Det kan till exempel vara så att personen inte förstår hotet fullt ut. Det är tillräckligt att den som hotas i normala fall borde bli rädd.
- 3 Kursivering tillagd. Stockholms tingsrätt 17/12, 2019, i B 7535-19. Avgörandet är en s.k. nämndemannadom. Ordföranden i målet ville istället döma för olaga hot av normalgraden.
- 4 Stockholms tingsrätts dom 7/10 2019, i B 10025-19.
- 5 Informationen är hämtad från den meritförteckning som finns med på Hübinettes personliga hemsida, <https://tobiashubinette.wordpress.com/cv/> (kontrollerad 2019-12-29).
- 6 Det finns inga moderna avgöranden från HD rörande regeln men i hovrättsfallet RH 2015:46 gavs regeln en smal tolkning. Målet rörde hot mot publicister för att deras tidningar bevakat vissa kriminella aktiviteter, med det uttalade syftet att förmå dem att inte längre fortsätta med granskningen.

Demokratiskadliga nätkränkningar:
Dags att se över regelverket?

the 1990s, the number of people in the world who are illiterate has increased from 500 million to 700 million.

It is not only the number of illiterate people that has increased, but also the number of illiterate children. In 1990, 100 million children were illiterate. In 1995, the number of illiterate children had increased to 120 million. In 2000, the number of illiterate children had increased to 150 million. In 2005, the number of illiterate children had increased to 180 million. In 2010, the number of illiterate children had increased to 210 million.

The number of illiterate children in the world is increasing rapidly. This is a serious problem that needs to be addressed. The United Nations has set a goal of reducing the number of illiterate children by 50% by 2015. This goal is ambitious, but it is necessary if we want to ensure that all children have access to education.

There are many reasons why the number of illiterate children is increasing. One of the main reasons is that many children do not attend school. This is often due to a lack of resources, such as money and materials. In many developing countries, parents cannot afford to send their children to school. They need the money to support their families.

Another reason why the number of illiterate children is increasing is that many children do not stay in school long enough. They often drop out of school because they are needed to help with household chores or to work. In many developing countries, children are often needed to help with household chores or to work. This is often due to a lack of resources, such as money and materials.

There are many ways to reduce the number of illiterate children. One way is to provide more resources to schools. This includes money, materials, and teachers. Another way is to provide more support to parents. This includes providing them with information about the benefits of education and providing them with financial assistance. Finally, it is important to provide more support to children. This includes providing them with a safe and healthy environment and providing them with access to education.

By providing more resources, support, and access to education, we can reduce the number of illiterate children in the world. This is a goal that we should all strive to achieve.

The number of illiterate children in the world is increasing rapidly. This is a serious problem that needs to be addressed. The United Nations has set a goal of reducing the number of illiterate children by 50% by 2015. This goal is ambitious, but it is necessary if we want to ensure that all children have access to education.

There are many reasons why the number of illiterate children is increasing. One of the main reasons is that many children do not attend school. This is often due to a lack of resources, such as money and materials. In many developing countries, parents cannot afford to send their children to school. They need the money to support their families.

Another reason why the number of illiterate children is increasing is that many children do not stay in school long enough. They often drop out of school because they are needed to help with household chores or to work. In many developing countries, children are often needed to help with household chores or to work. This is often due to a lack of resources, such as money and materials.

There are many ways to reduce the number of illiterate children. One way is to provide more resources to schools. This includes money, materials, and teachers. Another way is to provide more support to parents. This includes providing them with information about the benefits of education and providing them with financial assistance. Finally, it is important to provide more support to children. This includes providing them with a safe and healthy environment and providing them with access to education.

By providing more resources, support, and access to education, we can reduce the number of illiterate children in the world. This is a goal that we should all strive to achieve.

Obiggreplitheer
synliggör
makten att
förstå – om
några initiativ
för digital
delaktighet

Terese Raymond

Obiggreplitheer synliggör makten att förstå – om några initiativ för digital delaktighet

En låtsasfaktura och en obegriplig förstasida i lokaltidningen Ljusnan rörde upp känslorna i Bollnäs. Det hela var ett välplanerat påhitt för att lyfta bibliotekets roll för att alla ska kunna förstå och vara delaktiga i samhället.

Det var hösten 2019 som Bollnäs bibliotek valde en något oväntad metod för att nå lokalpolitikerna. En låtsasfaktura på indonesiska skickades till 170 folkvalda kommunpolitiker. "Det såg ut ungefär som en faktura men det enda man kunde förstå och urskilja var sitt eget namn och telefonnummer. I texten fanns en länk till en webbsida med information om kampanjen. I kuvertet fanns också ett visitkort som berättade att Bollnäs bibliotek var avsändare", förklarar Sofia Eliasson som är ungdomsbibliotekarie och projektledare för kampanjen¹.

Reaktionerna blev starka. Vissa politiker rasade och beskrev sin frustration på sociala medier. I flera stora dagstidningar fick bibliotekschefen Annamaria Björklin försvara och förklara tankarna bakom tillvägagångssättet. Men det var också många som uppskattade möjligheten att diskutera bibliotekets roll i samhället. "Uppståndelsen ledde till att jag blev inbjuden till ett nämndmöte kort efter utskicket. Där hade vi ett riktigt bra samtal om både källkritik och om hur bibliotekets demokratiuppdrag kan kopplas till digital delaktighet", säger Annamaria Björklin.

Biblioteket i Bollnäs ville även skapa aha-upplevelser hos allmänheten. En annons som gjorde om hela förstasidan i lokaltidningen blev en annan snackis. På ett extra uppslag visades den ordinarie förstasidan med omkastade bokstäver i rubriker och brödtext. Den var helt obegriplig. På nästa sida beskrevs kampanjens budskap – att alla har rätt till makten att förstå – samt hur biblioteket kan bistå med nyheter och medier i olika format och med hjälp att använda digitala tjänster. Den som öppnade tidningen fick också se den ordinarie förstasidan. Förutom de mediala inslagen har biblioteket även jobbat med tydligare skyltning i biblioteksrummet och skickat en informationsbroschyr till hushållen på de sju vanligaste språken i kommunen. "Vår idé med kampanjen var att så många som möjligt skulle få uppleva hur frustrerande det är att inte förstå. Det är en känsla som drabbar många dagligen. Reaktionerna bekräftar hela vår kampanj", säger Sofia Eliasson.

Demokratin förutsätter att alla upplever möjligheten och rätten att göra sin röst hörd. I takt med att samhället digitaliseras uppstår klyftor mellan personer som har tillgång till digitala arenor och de som saknar digital kompetens. I digitaliseringsstrategin anger regeringen att "alla ska ha förmågan och möjligheten att delta i ett digitalt samhälle"². Bibliotekspersonalen möter ofta situationer där invånare har svårigheter att hitta eller förstå digital samhällsinformation. Vid lånedatorerna dyker det upp frågor om krångliga formuleringar på blanketter eller svårnavigerade e-tjänster. Anette Helgesson, bibliotekarie på Bollnäs bibliotek, betonar att det inte handlar om en specifik grupp som står utanför digitalt. Vem som helst kan ha svårt att hänga med och klara av vardagliga saker när den digitala utvecklingen går snabbt. "Jag höll på att inte komma in på en offentlig toalett för att det var så många krångliga steg. Digitaliseringen går fort

och man missar ofta användarperspektivet och utbildning. Men det måste vara med! Vi på biblioteket kan också hjälpa till, men det kräver resurser”, säger Anette Helgesson.

Digitaliserad offentlig service ställer höga krav på medborgare att navigera flera olika system och kunna göra jobbet själv. Samtidigt finns det en stor grupp människor i Sverige som inte alls eller väldigt sällan använder internet och digitala tjänster. Statistik från SCB och Internetstiftelsen³ visar att cirka en miljon människor uppger att de aldrig använt internet eller definieras som sällan-användare. Ålder, utbildningsnivå och sociala nätverk har betydelse för hur långt steget till det digitala är. Tillgången till digital handledning varierar beroende på var man bor. På biblioteken finns ofta lånedatorer och personal som kan hjälpa till med tekniken och informationssökning. Många kommunala träffpunkter för seniorer har också möjlighet att hjälpa sina besökare med tekniken. I Borås stad har till exempel vård- och äldreförvaltningen startat ”Digidel senior” på 11 mötesplatser. Där arrangeras teknikkurser, teknikcaféer och drop-in-tillfällen för egna frågor. Statens servicecenter har 113 servicekontor runt om i landet som ger vägledning i tjänster från Försäkringskassan, Pensionsmyndigheten och Skatteverket. Studieförbunden arrangerar olika folkbildande insatser och flera intresseorganisationer, bland dem SeniorNet Sweden, PRO och SPF Seniorerna, erbjuder kurser för att höja medlemmarnas digitala tillit och kompetens. Många verksamheter använder Digidelnätverkets årliga kampanjvecka eMedborgarveckan i oktober för att lyfta frågor som har att göra med det digitala samhället.

Digidelnätverket bildades i samband med att kampanjen Digidel 2013 avslutades och det är också kampanjens syfte som ligger till grund för Digidelnätverkets arbete: ”Alla ska våga, vilja och

kunna ta del av internet, med dess möjligheter till delaktighet i den digitala samhällsutvecklingen, tillgång till tjänster, service, information, utbildning och underhållning.” Nätverket består av de aktörer som väljer att delta och samarbeta, till exempel bibliotek, studieförbund, ideella föreningar, kommuner och myndigheter. En central kampanj- och samordningsfunktion inom Digidelnätverket bidrar till ökad kunskap och samverkan i digitaliseringsfrågor. Bland annat publiceras kunskap från de DigidelCenter som kommuner öppnar runt om i landet för att öka digital delaktighet. I början av 2020 finns ett tjugotal DigidelCenter och fler är i startgroparna.

Rättvik är en av de kommuner som har startat ett DigidelCenter för att samla kommunens insatser för digital delaktighet. I kommunen pågår sedan flera år ett gediget digitaliseringsarbete inom socialtjänsten. På en bostad för personer med intellektuella funktionsnedsättningar har brukarna en privat Facebookgrupp som de använder tillsammans med personal och anhöriga. ”Den gruppen är jättepopulär. Det betyder mycket att de också kan ha Facebook, precis som alla andra. Men det viktigaste är att de kan dela med sig av upplevelser och att deras föräldrar kan kommentera och gilla bilder som de lagt upp”, säger Sara Hansson, projektledare för digitalisering på socialförvaltningen och kommunens DigidelCenter.

Flera brukare i Rättvik har varit deltagare på kursen *Anpassad it – vägen till digital delaktighet* vid Mora folkhögskola. Det är Sveriges enda distansutbildning för vuxna personer med måttlig intellektuell funktionsnedsättning, som bland annat innebär att flera inte kan läsa eller skriva. De studerande kommer från olika orter och bor på skolan några dagar varje månad under två år. I övrigt ges kursen på distans.

”Efter gymnasiesärskolan är det svårt att hitta vidareutbildningar för den här gruppen. Att lära ut anpassad it gör att de inte hamnar utanför allt det digitala som andra använder dagligen”, säger Kerstin Gatu, pedagog och arbetsterapeut vid Mora folkhögskola.

Alla som går kursen ska ha en stödperson, antingen ur personalen från sitt boende eller en anhörig. Stödpersonen hjälper till om tekniken krånglar men är också någon att dela funderingar med om det som finns på nätet. ”Vi jobbar mycket med att bygga upp ett förtroende att det finns någon att prata med om det man upplever på nätet”, berättar Kerstin Gatu. Deltagarna använder ett enkelt e-postprogram. På så sätt kan de mejla sin stödperson om de hittar något som kanske är pinsamt att säga rakt ut.

Även Sara Hansson lyfter att personalen på LSS-boenden jobbar mycket med att skapa en trygg och tillitsfull kultur för att brukarna ska våga dela sina funderingar om saker som de hittar online. ”Mora folkhögskola har gjort ett fantastiskt jobb och tagit fram bra stödmaterial för ett säkert internetanvändande i den här målgruppen”, säger Sara Hansson. De som har gått it-kursen är vana att prata om vad som är okej, vad som är på gränsen och vad man verkligen inte ska göra på internet.

Kerstin Gatu och hennes kollegor ser även till att vissa lektioner på kursen är gemensamma med andra studerande både på folkhögskolan och från gymnasiet. Nyligen arrangerades en dag om säkerhet på nätet tillsammans med elever från Mora gymnasium, vårdprogrammet årskurs 2, under deras kurs i specialpedagogik. Dagen startade med källkritik och en övning som handlar om att genomsåda bluffnyheter. Just *bluffnyheter* är

ett begrepp som deltagarna på Anpassad it har bestämt sig för att använda, eftersom det är lättare att förstå än *fake news*.

Inför riksdagsvalet 2018 deltog tre riksdagspolitiker i ett begrippligt politikersamtal på Mora folkhögskola. Inför mötet spelade eleverna in filmer med sina frågor som politikernas skulle ge ett enkelt svar på. I filmerna beskrev deltagarna hur mycket det betyder att kunna resa, studera, få möjlighet att förstå politik och att ha tillgång till internet och digitala prylar.

”På vägen hem från Mora var det en av deltagarna som undrade om vi inte kunde bjuda in lokalpolitiker i Rättvik”, berättar Sara Hansson. ”Det hade varit ett bra samtal med riksdagspolitikerna men de kunde inte riktigt svara på lokala frågor”, säger hon.

Med kommunalrådets hjälp fick Sara Hansson och hennes kollegor kontakt med lokalpolitiker och arrangerade en valfika. Frågorna till politikerna samlades in med hjälp av video innan själva valfikat. Bland annat fick politikerna frågan hur det kan finnas två nybyggda platser för fritidsaktiviteter som inte uppfyller tillgänglighetskraven. Många av deltagarna hade även sett nyheter om dödsjutningen av Eric Torell, som hade Downs syndrom och autism. Politikerna fick därför frågor om hur de arbetade för att säkra tryggheten i samhället för personer med funktionsvariationer. ”Efter valfikat var det flera som ville rösta för första gången, för att kunna vara med och påverka samhället”, berättar Sara Hansson. Hon ger en stor eloge till personalen som hjälpte till att förklara alla frågorna i SVT:s Valkompass så att brukarna kunde göra den. Materialet ”Alla väljare” på åtta sidor var också en viktig ingång för att ta reda på mer om de olika partierna. Efter det lyckade valfikat arrangerar Rättviks kommun ett årligt demokratifika för alla som bor på LSS-boende.

Bibliotekslagen⁴ ger folkbiblioteken en viktig roll i kommunernas arbete för att säkerställa invånarnas digitala delaktighet. Men det gäller att biblioteket inte blir en informell och allmän e-tjänstesupport. Att medborgare kan ta del av digitaliseringens möjligheter är ett delat ansvar hos många offentliga aktörer. Samtidigt vilar ett tungt ansvar på utvecklare av digitala tjänster. Att medborgarna måste vända sig till bibliotekspersonalen för att använda digitala tjänster kan vara en signal på att tjänsten inte är tillräckligt enkel att använda. Kanske saknas instruktioner, kanske är de krångliga eller otydliga.

**Alla har rätt att vara delaktiga i samhället, vilket
förutsätter att såväl fysiska som digitala miljöer
är tillgängliga.**

Kraven på tillgänglighet finns i lagen om tillgänglighet till digital offentlig service (2018:1937). Att det är smidigt att använda digital samhällsservice är dessutom något som gynnar hela befolkningen. På valfikat i Rättvik fick politikerna frågan varför nybyggda platser inte uppfyller tillgänglighetskraven. Vilka frågor skulle samma personer ställa till utvecklare av digitala tjänster? Alla har rätt att vara delaktiga i samhället, vilket förutsätter att såväl fysiska som digitala miljöer är tillgängliga.

De offentliga aktörerna har ett särskilt ansvar för att utveckla sammanhållna och tillgängliga e-tjänster för alla invånare. Dessutom måste användarnas perspektiv ständigt vara i fokus. Användarna är experter. De kan upptäcka brister i system som

mer teknikvana utvecklare inte ens har tänkt på. Det krävs också att användarna har tillgång till ett digitalt skydds nät med information och handledning.

Att alla kan delta i samhället är en demokratifråga. Idag är digital kompetens lika viktig som läskunnigheten. Frågan om digital delaktighet förutsätter samarbete och samordning lokalt, regionalt och nationellt. De DigidelCenter som startats runt om i landet är modeller för hur den här samordningen kan organiseras i praktiken.

Vidare läsning

På Digidelnätverkets webbsida finns information om arbete med digital delaktighet och om DigidelCenter runt om i landet.

www.digidel.se

Kursen Anpassad it – vägen till digital delaktighet vid Mora folkhögskola utvecklades inom ett projekt med finansiering från Allmänna arvsfonden. Kursens första webbplats heter Sikta.nu. Pågående vidareutveckling dokumenteras på webbplatsen Digi-JAG.

www.sikta.nu

www.digijag.se

Slutnoter

- 1 Projektet "Alla har rätt till makten att förstå" genomförs av Bollnäs bibliotek med stöd från Kulturrådet och pågår fram till sommaren 2020.
- 2 Regeringen, För ett hållbart digitaliserat Sverige - en digitaliseringsstrategi, 2017.
- 3 Internetstiftelsen, Svenskarna och internet 2019 och SCB, Befolkningens it-användning, 2018.
- 4 Folkbiblioteken ska enligt bibliotekslagen (2013:801) "verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning" och "verka för att öka kunskapen om hur informationsteknik kan användas för kunskapsinhämtning, lärande och delaktighet i kulturlivet".

Skolan och biblioteken som aktörer för demokratiska samtal

Olof Sundin

Skolan och biblioteken som aktörer för demokratiska samtal

Inledning

En gemensam kunskapsbas är nödvändig för ett fungerande demokratiskt samtal. Hur ska vi kunna åstadkomma en sådan om det vi möter på nätet, filtrerat genom sökmotorer och sociala medier, ser olika ut beroende på vem vi är, var vi bor och vad vi gör? Vilka källor kan vi lita på när så många olika konkurrerar om utrymmet i våra flöden och sökresultat, och hur kan man undervisa om det? Vilket ansvar har vi för hur vi formulerar våra frågor för de svar vi får i sökmotorer eller det vi tar del av i sociala medier? Vilken roll har skola och bibliotek för att hantera dessa och liknande frågor?

Skola och bibliotek är två offentligt finansierade verksamheter som utgör förutsättningar för demokratiska samtal och som länge arbetat med det som i kommittédirektivet definieras som medie- och informationskunnighet (MIK), "d.v.s. kunskaper och förmågor som krävs för att finna, analysera, kritiskt värdera och skapa information i olika medier och sammanhang."¹ Skola och bibliotek har både gemensamma och särskiljande drag i relation till MIK och i detta kapitel diskuteras både och.

Skolan har i ämnet svenska sedan många år tillbaka inkluderat kunskaper om hur man kan hitta information på bibliotek och källkritik har länge varit en del av ämnet historia. Bibliotek å sin sida har i olika utsträckning alltid stöttat sina användare med instruktioner om hur bibliotekens resurser kan användas. Sedan i början av 1990-talet har digitaliseringen på allvar fått

genomslag på skolor och bibliotek, vilket har fått konsekvenser för skolans pedagogiska arbetsformer, inklusive betydelsen av informationssökning och källkritik.² I början långsamt, men efter hand i ett alltmer uppskruvat tempo. En konsekvens av skolans och bibliotekens digitalisering är att kontrollen av kunskapens innehåll har minskat genom de fasta läromedlens och bibliotekens samlingars relativt minskade betydelse. Istället har vi fått ny teknik som möjliggör att hitta information utanför institutionernas väggar. Samtidigt har människors möjligheter att genom sociala medier, och andra resurser för publicering, själva uttrycka sig genom bilder, texter eller filmer blivit radikalt bättre. Genom Google kan det mesta sökas och överst hamnar inte sällan artiklar ur Wikipedia. I Wikipedia möter ny digital teknik, som möjliggör användargenererat innehåll, en gammal uppslagsverkstradition. På Twitter kan människor kortfattat uttrycka sig samt länka till eller kommentera andra publikationer. Den information vi möts av i sociala medier och genom sökmotorer bygger till stor del på popularitet fångat genom sökningar, likes, delningar, länkar och så vidare.

Förändringens vindar har inte endast berört tekniken. Under samma tid har den politiska liberalismen raserat monopol på en rad områden med följderna att medborgare ska välja exempelvis pensionssparande, apotek, vård, telebolag och skola. När de tekniska förändringarna paras med valsamhällets individualism ses även kunskap som en fråga om individens ansvar. För skola och bibliotek har dessa sammantagna förändringar lett till ett omfattande intresse för frågor om hur människor bäst ska förberedas för denna nya digitala värld – hur medie- och informationskunnighet ska kunna utvecklas.

Skola, bibliotek och demokrati

Såväl skola som bibliotek växte fram som en del av demokrati-rörelsen i det svenska samhället, men där skolan är obligatorisk upp till nionde klass bygger bibliotek på frivillighet. Den obligatoriska skolgången i Sverige lagstiftades med 1842 års folkskolestadga. Den skapade en grund för demokratiska reformer genom allas rätt till skolgång och likvärdiga kunskaper. Samtidigt fanns det ett tydligt fostrande och kontrollerande element redan från början.³ I folkbibliotekens framväxt under 1900-talets tidiga år kan man spåra såväl folkrörelsernas emancipatoriska folkbildningsideal som en mer fostrande syn på bildning som något kommande ovanifrån.⁴ Även folkbiblioteket fungerade som en möjliggörare för medborgarskap och ett demokratiskt deltagande. Såväl skolans som folkbibliotekens demokratiska grund kan ses även i lagtexten. I Bibliotekslagens portalparagraf uttrycks det med att "Biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet ska verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning."⁵ I Skollagen formuleras det som att, "[u]tbildningen ska också förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på."⁶ Genom skola och bibliotek förväntas medborgarna utveckla gemensamma demokratiska värderingar och grundläggande kunskaper.

Ett demokratiskt samhälle kräver såväl konsensus som konflikter, och konflikterna bottnar i en betoning, och ibland rent av ifrågasättande, av olika kunskaper. Samtidigt tycks det vara så att det i samtiden i större utsträckning än tidigare råder oenighet om grundläggande fakta i samhället. I vissa frågor har det visat sig att osäkerheten kring fakta till och med är skapad av kommersiella eller politiska intressen. I ett amerikanskt sam-

manhang har begreppet "sanningens sönderfall" används för att beskriva "ökande oenighet om fakta och data; en sammanblandning av åsikt och fakta; en relativ ökning av personliga erfarenheter jämfört med fakta; och avtagande förtroende för tidigare respekterade källor till fakta" (författarens översättning).⁷ En oenighet om exempelvis klimatförändringens vara och eventuella orsaker, vaccinetns nödvändighet eller faror, förekomst av och orsak till olika typer av brottslighet, liksom minskat förtroende för de källor där denna kunskap formuleras är måhända inte orsakad av den digitala infrastrukturen och dess sökmotorer och sociala medier, men den är utan tvekan förstärkt av dess sätt att fungera.

MIK som verktyg för demokrati: källkritik, sökkritik och källtillit

Medie- och informationskunnighet som svenskt begrepp är relativt nytt. I Sverige slog det igenom i samband med översättningen av UNESCOs text om MIK för blivande lärare.⁸ Inom bibliotekssektorn hade man då länge talat om informationskompetens för att beskriva samma fenomen. Att stötta användarnas självständiga nyttjande av bibliotekets resurser har längre tillbaka benämnts bibliotekskunskap eller bibliografiska instruktioner. I skolans styrdokument används inte MIK som begrepp, utan snarare *digital kompetens* eller *kritisk användning av nätet* för att beskriva förmågor kopplade till att söka, värdera och producera digital information. I läroplanen för grundskolan står det under skolans uppdrag att "[e]leverna ska kunna orientera sig och agera i en komplex verklighet, med stort informationsflöde, ökad digitalisering och snabb förändringstakt."⁹ En enhetlig begreppsapparat skulle underlätta arbetet med frågorna över sektorsgränserna.

Den uppmärksamhet som MIK har fått i dag kan sägas vara en reaktion på de negativa konsekvenser av den centrala roll som ett fåtal kommersiella sökmotorer och sociala medier fått för dialog, produktion av information och kunskapssökande i samhället. Inte minst har källkritik lyfts fram som en nyckelkompetens i samhället, i allt från skolans läroplaner till att vara en del av det psykologiska försvarets motståndskraft mot påverkansoperationer. Även om det som MIK-begreppet vill fånga kan spåras långt tillbaka i tiden medför de nya förutsättningarna att de gamla metoderna inte längre räcker till. Inte minst har kunskap om hur den digitala infrastrukturen fungerar blivit viktig. För bibliotekarier som i alla tider arbetat med kunskapens materiella sida – index, kataloger, bibliografier, förteckningar med mera – är steget inte långt till att komplettera källkritik med sökkritik. Begreppet *sökkritik* synliggör det nödvändiga kritiska förhållningssättet till hur information cirkulerar i sociala medier och prioriteras i sökmotorer.¹⁰ Den grundläggande frågan handlar om varför ser vi det vi ser när vi söker information eller scrollar i våra sociala medieflöden? Svaret på den frågan har både att göra med hur den digitala infrastrukturen fungerar och finansieras, men också hur vi interagerar med den och de konsekvenser våra digitala handlingar för med sig. Den digitala infrastrukturen *skapar* ständigt av vårt eget digitala agerande, vilket kräver att den kritiska blicken även faller på ens eget agerande – en *självkritik*.

Den svenska skolan har inte varit särskilt bra på att uppmärksamma det som här beskrivs med begreppet sökkritik. I Skolinspektionens granskning av källkritik och informationssökning i ämnena svenska och samhällskunskap visades bland annat att många skolor har svårt att hantera digitala aspekter av källkritik, informationssökning och källkritik av bilder.¹¹ Samtidigt har Skolverket utvecklat en lärportal för lärare, skolbibliotekarier

och skollidare som bland annat innefattar *Digital kompetens* och mer specifikt *Kritisk användning av nätet* som innehåller områden som källkritik, sökkritik, källtillit.

Skolbibliotek ryms under skollagen och de har en potentiell nyckelroll härvidlag. Såsom framgått ovan bygger folkbibliotekens verksamhet på frivillighet där bildningens mål åtminstone delvis formuleras av användarna själva. Däremot finns det gott om exempel på folkbibliotekens arbete med att stötta människors utveckling av MIK. Lisa Olsson Dahlquist visar i sin avhandling hur folkbiblioteken arbetar med MIK i avgränsade lärsatsningar och kampanjer, men också i det vardagliga arbetet.¹² Svensk Biblioteksförning har givit ut rapporter om MIK på bibliotek. I *MIK och bibliotek – en lägesrapport* skildras bland annat ett *Digidelcenter* vid Sundsvalls stadsbibliotek som stöttar användarnas utveckling av MIK och annan digital kompetens.¹³ Regionbibliotek har också utvecklat strategier för att inkorporera MIK i bibliotekens verksamheter. I till exempel Regionbiblioteket i Östergötland har man tagit fram *MIK-strategi för Götatablioteken* som både innehåller en ansvarsfördelning och en handlingsplan. Utbildning och kompetensutveckling krävs för att bibliotekarier ska arbeta med MIK. I de biblioteks- och informationsvetenskapliga utbildningarna som normalt utgör krav för bibliotekarietjänster är digitala aspekter i allmänhet och MIK i synnerhet självklara delar.¹⁴ Kungliga biblioteket genomför, med finansiering från regeringen, satsningen *Digitalt först med användaren i fokus* som ska vara ett "nationellt digitalt kompetenslyft för bibliotekspersonal".

Om sökkritik har att göra med en utvecklad digital källkritik som även tar in aspekter av varför vi möter de källor vi gör, kan *källtillit* närmast ses som källkritikens motsats.¹⁵ Källtillit handlar

om att det ibland finns goda skäl att inom rimliga gränser lita på vissa källors trovärdighet och därmed även på dess innehåll. Att inte lita på någon eller något kan vara en lika problematisk hållning som grund för ett demokratiskt samtal som att alltid lita på allt. Med källtillit som begrepp fångas även de metoder och processer som gör vissa källor mer trovärdiga än andra, såsom journalistiska arbetsformer, forskares vetenskapliga metoder samt den politiskt neutrala hållning (inom demokratins ramar) som ska vara grunden för myndigheters verksamhet. Det innebär inte att dessa aktörer inte kan ha fel, eller att kunskap är något konstant och orörligt, utan det handlar om rimlighet och trovärdighet. Det är denna källtillit som är måltavlan när nyhetsmedia (t ex public service), myndigheters neutralitet (t ex BRÅ) eller klimatforskarens trovärdighet numera ifrågasätts på ett sätt som tidigare var mer ovanligt.

Att inte lita på någon eller något kan vara en lika problematisk hållning som grund för ett demokratiskt samtal som att alltid lita på allt.

Bibliotek och skola har alltid arbetat med källtillit även om begreppet är nytt. Genom att lyfta fram vissa läromedel, rekommendera viss litteratur, vissa databaser och vissa källor framför andra förmedlar bibliotek och skolor just tillit till vissa källor. Samtidigt krävs det även en förmåga att tala om *varför* dessa källor är mer tillförlitliga än andra. Vad skiljer en så kallad medborgarjournalists arbetsmetoder och finansiering från traditionella journalistiska medier? Utifrån vilka principer arbetar myndigheter när de skapar och sammanställer offentlig statistik? Vad innebär egentligen vetenskapliga metoder?

Finns det gränser för vad MIK kan åstadkomma?

Under hösten 2019 publicerade SVT den korta filmen "En höna av en fjäder" som i slutet av 2019 hade 38 856 visningar och 344 kommentarer på YouTube. Filmen beskrivs som "I en värld där nyheter sprids allt snabbare, och ofta förstoras eller förvrängs på vägen, har saklig journalistik aldrig varit viktigare." Samtidigt är kommentarsfältet fullt med kritik mot filmen. I en av de första kommentarerna står det till exempel "Ren propaganda, Ni bör läggas ned omedelbart.", vilket har fått 828 "likes". Exemplet handlar inte om skola och bibliotek, men det sätter fingret på en komplicerad fråga. När ett föreställt etablissemang anses kontrollera information och sätta en ideologisk stämpel på den hjälper inte MIK. På samma sätt hjälper inte MIK mot delning av exempelvis så kallad klimatskeptisk information, om delningen görs medvetet. Kan myndigheters och andra aktörers arbete med MIK till och med vara kontraproduktivt?

MIK kan utan tvekan underlätta det demokratiska samtalet i en alltmer digital samtid. Samtidigt finns det gränser för vad MIK kan åstadkomma. Är till exempel källkritik möjlig utan en utgångspunkt i en någorlunda gemensam kunskapsbas? Vad ska källkritiken ta avstamp i om vi inte är överens om vad som karaktäriserar en pålitlig källa? Det sker ibland en sammanblandning mellan ideologisk övertygelse och bristande MIK, vilket riskerar att leda till en övertro på vad MIK genom skola och bibliotek kan åstadkomma i samhället. I grunden handlar det om tillit – eller bristande sådan – till samhällets kunskapsproducerande institutioner, såsom massmedia, skola, bibliotek, högskola och andra myndigheter. Människors utveckling av MIK är viktig och bibliotek och skolor har här en given plats, men MIK kan inte väga upp avsaknad av tillit bland grupper i samhället

som saknar just tillit till etablerade aktörer som producerar och sprider kunskap, inklusive skolor och bibliotek.

En fråga som skiljer skolor och bibliotek åt är synen på bildning. För skolan har ett uppifrånperspektiv med fastlagda mål för elevers lärande varit självklart. Läroplanens innehåll och kunskapsmål utarbetas av Skolverket, men ytterst är det riksdag och regering som bestämmer vad Sveriges elever ska lära sig. Läroplanen förändras över tid, liksom de pedagogiska metoder som används. Läroplanens innehåll diskuteras och debatteras, men få ifrågasätter att det ska finnas en läroplan även om synen på hur målen ska uppnås skiljer sig åt. När digitala aspekter, det som i denna text benämns som MIK, ges tydligare plats i läroplanen, vilket skedde 2018, förväntas lärare och elever ge mer utrymme åt dessa frågor i undervisningen. Skolbibliotek verkar under skollagen och ska sålunda bidra till att eleverna uppfyller sina kunskapsmål. Förutsättningarna är annorlunda för folkbibliotek. De olika synsätt på bildning som finns inbyggda i folkbibliotek verkar i en känslig balans.¹⁶ Bildning som *folkbildning* tar utgångspunkt i en nerifrån-och-upp-perspektiv, medan bildning som fostran tar sin utgångspunkt i ett uppifrån-och-ner-perspektiv. Om vi för över detta resonemang på MIK så ser vi en komplexitet. Om MIK ges för starkt inslag av fostran på bibliotek riskerar bibliotekets myndighetsröst att bli för stark.

Avslutande reflektion

Skola och bibliotek har självklara funktioner i samhället, inte bara som *arenor*, utan också som *aktörer* för demokratiska samtal. I relation till MIK har skola och bibliotek både likheter och skillnader i sina uppdrag och en gemensam begreppsapparat skulle underlätta både samarbete och rollfördelning.

Genom den obligatoriska skolgången finns förutsättningar för en gemensam kunskapsgrund i samhället. Läroplanen fastställer vad som anses vara nödvändiga och viktiga kunskaper och färdigheter för vår tid. Läroplanen innefattar även informations-sökning, kritisk granskning av information, liksom kunskaper och färdigheter om att kunna producera information. Skolans, inklusive skolbibliotekens, pedagogiska uppdrag i relation till MIK är därmed fastställt, om än att Skolinspektionens granskning från 2018 visar att det i undervisningspraktiken är svårt att ge utrymme åt informationssökning och digitala aspekter av källkritik. Det handlar inte om att enbart, eller ens i första hand, lära ut om MIK som fenomen, utan att MIK praktiseras som en självklar del av alla ämnen.

Eftersom MIK är en färskvara är folkbibliotek en viktig aktör för att hålla kunskapen aktuell. Samtidigt måste folkbibliotek gå en balansgång mellan bildning som fostran och ett stöttande av bildning som ett emancipatoriskt projekt för enskilda medborgare. Folkbibliotek bör därför, troligtvis mer än traditionell undervisning, främja samtal mellan medborgare om MIK. Därtill kan folkbibliotek bidra till en levande dialog om och för MIK med andra samhällsinstitutioner med mycket kontakt med medborgare, såsom polis, socialtjänst, massmedia, fritidsgård och skola. Folkbibliotek och dess bibliotekarier bör upprätthålla en hög expertis med lokal förankring och tillgänglighet som kan användas för att stötta andra yrkesgrupper i lokalsamhället. Därigenom kan folkbibliotek indirekt bidra till att MIK utvecklas även bland grupper som normalt inte kommer till biblioteket.

En alltför fostrande roll i relation till MIK riskerar att slå tillbaka. När MIK diskuteras i relation till skola och bibliotek, liksom till andra verksamheter, bör diskussionen därför även inkludera

tillit i allmänhet och källtillit i synnerhet. MIK är inte endast en fråga om individuella färdigheter och kunskaper, även om dessa är uppdaterade och inkluderar digitala aspekter, såsom algoritmers sätt att fungera. MIK har också samhällsliga infallsvinklar som handlar om hur tillit skapas till kunskapsproducerande och kunskapsförmedlande institutioner. I skolan förmedlas inte enbart grunderna i MIK, utan i skolan etableras också en rimlig tillit till de kunskapsproducerande och kunskapsförmedlande aktörerna i samhället. Biblioteken är en institution som människor känner stor tillit till.¹⁷ Bibliotekens betydelse som plats ska därför inte underskattas. Genom folkbibliotek finns en infrastruktur för samhällets gemensamma kunskapsbas, som är tillgänglig hela livet och i hela Sverige. Folkbiblioteket har ett brett urval av litteratur och digitala resurser av hög kvalitet som inte ses som fostrande av dess användare, utan som möjliggörare för bildning. Bibliotekarier har inte som uppgift att skilja sant från falskt, men de kan bedöma vilka källor som i kraft av etablerade kriterier anses vara tillförlitliga och vilka som inte är det.

Slutnoter

- 1 Dir 2018:88.
- 2 Alexandersson, M., & Limberg, L., Changing conditions for information use and learning in Swedish schools: A synthesis of research, 2012.
- 3 Richardson, G., Svensk utbildningshistoria, 1994.
- 4 Olsson Dahlquist, L., Folkbildning för delaktighet: En studie om bibliotekets demokratiska uppdrag i en digital samtid, 2019.
- 5 Bibliotekslagen 2013:801.
- 6 Skollagen 2010:800.
- 7 Kavanagh, J. & Rich, M. D., Truth decay: An initial exploration of the diminishing role of facts and analysis in American public life, 2018.
- 8 Forsman, M., Medie- och informationskunnighet i skolan och lärarutbildningen: En bearbetning till svenska av UNESCOs Media and Information Literacy Curriculum for Teachers, 2014.
- 9 Lgr 11, 2018, s. 7.
- 10 Sundin, O., Den pedagogiska bibliotekarien: Från källkritik till källtillit, 2018.
- 11 Skolinspektionen, Undervisning om källkritiskt förhållningssätt i svenska och samhällskunskap, 2018.
- 12 Olsson Dahlquist, L., Folkbildning för delaktighet: En studie om bibliotekets demokratiska uppdrag i en digital samtid, 2019.
- 13 Hofsten, I., MIK och bibliotek: En lägesrapport, 2019.
- 14 Hansson, J., Hedemark, Å., Kjellman, U., Lindberg, J., Nolin, J., Sundin, O., & Wisselgren, P., Profession, utbildning, forskning: biblioteks- och informationsvetenskap för en stärkt bibliotekarieprofession, 2018.
- 15 Sundin, O. & Haider, J., Källtillit i skolans undervisning, 2019.
- 16 Hansson, J., Det lokala folkbiblioteket: Förändringar under hundra år, 2005; Olsson Dahlquist, L., Folkbildning för delaktighet: En studie om bibliotekets demokratiska uppdrag i en digital samtid, 2019.
- 17 Höglund, L., Biblioteken fortsatt välanvända med höga betyg, 2017.

Strategier för ett samhälle som inte tystnar – erfarenheter från det civila samhället

Marcin de Kaminski

Strategier för ett samhälle som inte tystnar – erfarenheter från det civila samhället

I takt med att frågan om näthat, hot och kränkningar online blivit alltmer aktuell finns det anledning att tänka till kring hur vi bäst kan bevara och stärka det demokratiska samtalet.

Efter att ha varit nätforskare inom akademien och arbetat med internetpolicy på myndighetsnivå arbetar jag sedan ett antal år i civilsamhället, främst med frågor rörande skydd och säkerhet för aktivister i väldigt repressiva miljöer. Något som många gånger slagit mig är att vi i Sverige, med innovationsidentiteten högt hållen, ofta tror oss veta bäst hur internetmiljöer fungerar och inte minst hur avarter kan hanteras. Samtidigt har vår relativt skyddade verkstad gjort att vi inte tvingats söka konstruktiva lösningar tillräckligt ofta.

Att Sverige har mycket att lära av erfarenheter från civilsamhället i andra länder blev tydligt när vi på Civil Rights Defenders under slutet av 2018 fick allt fler förfrågningar om stöd och hjälp från svenska aktivister som upplevde att näthatet ökat i intensitet och framför allt spridits från "nätvärld" till "köttvärld", det vill säga börjat påverka deras vardag på ett sätt som var svårt att särskilja från det digitala. Snabbt såg vi, i det team med skydds- och säkerhetsexperter jag leder, att de erfarenheter vi dragit från vårt arbete i många av världens mest ofria länder kunde användas för att stärka de aktörer som nu sökt vår hjälp.

För att bättre isolera gemensamma utmaningar, och också lösningar, gjorde vi i början av 2019 en undersökande studie och publicerade därefter den rapport – ”När samhället tystnar” – som nu ligger till grund för vårt arbete med skydd och säkerhet i Sverige, framför allt för vad vi valt att kalla oberoende opinionsbildare.

Arbetet är tudelat. Eftersom det stora flertalet av de personer vi varit kontakt med uttryckt att de upplever att rättsväsendet inte tar deras situation på allvar måste vårt arbete med att stärka och skydda minoriteters rättigheter och att samarbeta nära med andra rättighetsbaserade aktörer inom civilsamhället fortsätta. Men just på grund av samma oroande tendens finns det också all anledning att diskutera åtgärder som enskilda aktivister och mindre, inte alltid formellt organiserade, aktörer kan ta till för att minska de risker som de upplever. Flera sådana strategier återfann vi i vårt internationella arbete, och nu fanns det anledning att försöka översätta dem till en svensk kontext.

Digitala fotspår

Jag har under många år föreläst och utbildat kring digitala fotspår, det vill säga de spår vi lämnar efter oss – ofta omedvetet – när vi agerar på internet och i sociala medier. Många gånger har min publik varit oförstående till varför detta är viktigt, i ett samhälle där den med rent mjöl i påsen inte har något att frukta. Samtidigt har vi upprepade gånger de senaste åren fått erfara hur det vi lämnar efter oss på olika slags plattformar riskerar att slå tillbaka. Public service har rapporterat om hur dating-appar läcker personlig data om oss och flera hatdrev har sitt ursprung i sådant som skrivits i högst personliga konversationer – om än publikt på internet. Jag har själv fått nysta i flera stalkningrelaterade episoder där det är helt uppenbart att förövare använt

sig av vad som i underrättelsesammanhang brukar kallas *open source intelligence*. Det vill säga sådan information som är offentlig, tillgänglig, och inte sällan publicerad av den som själv är utsatt. Att förstå hur sådan information kan användas är en nyckel till ökad säkerhet.

Eftersom många plattformar utan förvarning ändrar användargränsnittet rörande sina integritetsrelaterade inställningar är det av största vikt att som aktiv och medveten användare med jämna mellanrum se över vad plattformen egentligen visar. Det är viktigt att själv ha kontroll över vilka appar och plattformar som har tillgång till positioneringsdata, så att inte till synes beskedliga och harmlösa inlägg automatiskt blir taggade med position. Det är också hjälpsamt att veta hur plattformar delar data, så att en incheckning i en app inte utan ens vetskap genererar ett inlägg på en annan app eller i ett flöde på en plattform

**Det är helt enkelt inte relevant eller livsavgörande
att alltid vara aktuell, närvarande i nuet eller "här".**

där tonen är hetsigare. Vidare bör en försöka stå emot den instinktiva viljan att besvara många appars inledande frågor om vad en gör, med vem, var och gärna illustrera detta med en bild eller video. Det är helt enkelt inte relevant eller livsavgörande att alltid vara aktuell, närvarande i nuet eller "här". Vill en ta ställning och publicera personliga saker kan det ofta gå minst lika bra att vänta tills en är hemma, kanske till och med dagen efter, och utan att tagga personer som varit på samma ställe. På så sätt minskas den direkta utsattheten, samtidigt som andra personer

utifrån en tänkbar associationsrisk inte heller drabbas av kopplingen till känsliga frågor eller personer.

Trollrobusthet

I en tid där trollandet blivit ett populariserat begrepp och där dreven viner allt oftare finns all anledning att öka sin personliga robusthet mot just detta. Troll och trollande likställs i den allmänna debatten ofta med hat, men det är viktigt att utifrån en historisk tillbakablick förstå att troll-beteendet egentligen inte förändrats särdeles mycket genom åren. Trollande har per se inte hatiskt uppsåt, utan syftar snarare till att locka till debatt och tidsspillan genom engagemang och triggande inlägg. Att låta sig själv svälja betet är att gå trollen till mötes, och finns det dessutom ett organiserat hatdrev i bakgrunden kan det vara ödesdigert att naivt mata ett sådant beteende. Internets egenheter gör att upplevelsen av trollandet ofta är överdriven. Inte sällan talas det om hur asymmetrisk den digitala diskussionen är, eftersom det är svårt och ofta omöjligt att förstå om en åsikt förs fram av ett stort antal engagerade samhällsmedborgare eller av ett troll med ett nätverk av programmerade chatbotar. Att inte falla för lockelsen att kämpa och käfta emot blir allt viktigare i en kontext av onlineplattformar och digitala flöden.

Att internalisera en inre robusthet mot trollande är därför otroligt viktigt i dagens samtalsklimat. Genom att ständigt påminna sig själv om att inte tvångsmässigt besvara alla inlägg som riktas till en, inte kommentera allt som skrivs om en och inte heller bemöta allt som insinueras om en kan man se till att trollandet inte får det bränsle det lever av – svaren och upprördheten. Det är verkligen karaktärsdanande att kämpa med att undvika gottgörande och förklarande kommentarer eller offensiva mothugg, men det ger resultat. Om troll och provokationer inte bemöts får

de inte fäste, utan bleknar snabbt bort i de snabbt föränderliga flödena. Ofta är trots allt den bästa kommentaren ingen kommentar, inte minst för att trolldreven snabbt blir mer synliga när de inte av misstag kan förväxlas med civiliserade konversationer.

Lågaffektiv digitalisering

Dagens sociala medier med dess engagemangsorienterade algoritmer är svåra att hantera. Som personlig anekdot kan jag erkänna att det tog även mig lång tid att förstå logiken bakom interaktionsstyrda flöden av inlägg och kommentarer. Jag hade länge en uttalad personlig strategi att inte låta hot och hat stå obemött i mina flöden. Så snart jag noterade att någon av mina kontakter antingen själv postat något aggressivt riktat mot en person, eller för den delen en rasistisk drapa av något slag, försökte jag snabbt vara där för att klargöra att den typen av inlägg inte var önskvärda. Min tanke var att jag inte alltid nödvändigtvis svarade på inlägget, utan snarare argumenterade mot frågan i sak för att andra läsare skulle se att det fanns en motkraft mot det jag uppfattade som kränkande. Det dröjde inte länge innan de sociala plattformarnas logik med all tydlighet visade att det inte var en framgångsrik approach – när jag interagerade med hatiska inlägg uppfattade algoritmerna detta som att jag gett dem uppmärksamhet och gav dem uppenbarligen ökad synlighet i flöden hos personer som följde mig. Det vill säga precis motsatsen mot det jag hoppats på.

Istället krävs en mental omställning för att förklara för en själv att det inte är fruktbart att diskutera alla brännande frågor i de mest aktiva flödena. Att bemöta det som gör en upprörd med arga och hätska, läs: engagerade, inlägg är inte till hjälp för ett bättre tonläge på internet. Istället är det många gånger mer effektivt att anamma en lågaffektiv inställning till nätbaserade

diskussioner och släppa tanken på att få sista ordet i intensiva diskussioner. Även om vissa diskussioner argumentativt kan "vinnas", är det inte till gagn för någon att långa trådar med hat, hot och trakasserier sprids för vinden. Lågaaffektiviteten i kombination med egna förtydligande inlägg som formulerar tydliga ställningstaganden i de flöden som en själv kontrollerar är vad som har störst positiv effekt på det resonliga samtalet.

Mänskliga proxys

En stor utmaning är att många opinionsbildare och digitala aktörer ofta sitter ensamma och hanterar sina egna flöden. För enskilda aktivister är det ofta rimligtvis vardag, ingen kommer hantera dina sociala mediekonton om inte du gör det själv och ingen kommer därför veta exakt vad du läser och vad du inte längre kan göra osett. I debatten har det ofta kommit att reflekteras över det självklara, att digitaliseringens – och inte minst mobilens – intåg i våra liv också gör att såväl positiva som negativa interaktioner inte slutar komma när kontorstiden är över. Istället fortsätter inlägg att dyka in under dygnets alla timmar, när man är ledig, umgås med familjen eller hade planerat att sova. Likaså sker många gånger opinionsbildning och interaktion via privata konton, inte minst som ett led i att vi numera ofta ses som personliga varumärken och förlängda representanter för våra arbetsgivare.

Den lärdomen bör användas för det omvända. Det är av allra högsta vikt att personer som är utsatta för hat- eller hotdrev inte gång efter annan, dygnet runt, tvingas se och återuppleva den storm av åsikter som riskerar skölja över dem. En av de mest framgångsrika strategierna vi brukar rekommendera är därför att "outsourca" sin inbox eller sina flöden till vänner, kollegor eller någon annan som kan ta på sig uppdraget att gallra i

informationen, som en ideell kommunikations- eller säkerhetsavdelning. Genom att låta någon annan vara "first line support" för ens digitala kanaler tar man själv makten över hur man väljer att låta dreven påverka en. Den mänskliga proxy som man har utsett kan under den ofta begränsade tid som drev och hatstormar pågår exempelvis få i uppdrag att vidarebefordra mail av seriös karaktär till en mer privat inbox, att kategorisera och systematisera hot, eller att dokumentera sådant som bör anmälas till plattformarna själva eller direkt till polisen. Att slippa ta del av allt sådant som skrivs om en gör verkligen underverk för många personers inre välbefinnande, och gör det också lättare att fokusera på annat.

Stödgrupper

Den verkliga utsattheten många opinionsbildare och aktivister känner idag är känslan av ensamhet och att stå själv när det blåser hårt och kallt. Det är inte en underlig känsla, då engagemang idag ofta är en fråga för den ensamma individen, "tyckaren" eller politiska influencern. Det är sällan organisationer som får uppmärksamhet när det gäller samhällsrelaterade initiativ utan det är idag istället allt oftare politiska och sociala influencers, även om vissa förstås marknadsför sig med partilogotyp eller mer heltäckande åsiktspaket. Om utsattheten beror på en upplevd ensamhet finns mycket att lära av de stödgrupper som var så vanliga inom sociala rörelser långt innan internet kom till. Genom att omge sig av en trygg nära krets, en handfull personer var fullt tillräckligt, kunde man få hjälp med praktisk och emotionell avlastning – och dessutom kunna veta att någon alltid fanns där för en. Tanken var att man genom en trygg och stabil social grund, där personer som åtnjöt ens tillit var grunden, också kunde samla kraft för vidare engagemang. Man visste då också med all säkerhet var det fanns en ömsesidig tillit som

var viktig för stöd – men också för gränsdragning. Stödgruppen kom under senare delen av det förra seklet att utgöra grunden för många aktivisters samhällsengagemang.

Detsamma gäller med all tydlighet i digitala sammanhang. När det väl bränner till och dreven, hoten eller de mer lågintensiva trakasserier är ett faktum är det för sent att se sig om efter stöd. Den typen av uppbackande funktion måste definieras innan den behövs, för att snabbt kunna aktiveras när behov uppstår. Vi brukar alltid uppmana de aktivister vi jobbar med att bilda en tydlig stödgrupp, där syftet är uttalat och förståelsen delad. Att ha en handfull personer omkring sig som man litar på och kan dela såväl med- som motgångar med är en viktig grund för det rättighetsbaserade och samhällsnyttiga engagemanget. Personer som ingår i en stödgrupp ska helst undvika att ha såväl känslomässiga som professionella beroenderelationer och det ska vara tydligt var funktionens ansvar börjar och slutar. Stödgruppen ska inte ställa krav utan ska istället vara ett förlåtande forum där man kan uttrycka känslor och söka stöd, för att få empatiskt och konkret stöd när så behövs.

Samtalet måste lyftas

Arbetet med "När samhället tystnar" och det stöd vi gett till beroende opinionsbildare och aktivister runt om i hela världen har gett oss insyn i hur nätbaserade drev, hot-, och hatkampanjer påverkar personer så till den milda grad att de många gånger övervägt att avsluta det engagemang de drivs av i sin vilja till samhällsförbättring. Det är oroväckande, inte minst för att det demokratiska samtalet, som utgör basen i detta engagemang, därmed riskerar att hotas i sin essens. Om rättighetsbaserade och rättighetsbärande opinionsbildare och aktivister inte upplever att de vågar ta plats på den plattform de känner att de

behöver för att driva sina viktiga frågor riskerar de också att tystna. Det är ett allvarligt och oroväckande problem.

Det är ledsamt att diskussionen om ett försvar av det demokratiska samtalet är aktuell även i ett öppet och fritt samhälle som Sverige. Vi borde veta bättre. Det ska förstås i skenet av den globala demokratiska tillbakagången som många bedömare ser som historisk och oroväckande. I mitt arbete har jag erfarenhet av verkligt, och långvarigt, slutna samhällen som inte tillåter avvikande åsikter som kan uppfattas som kritiska. Men med de auktoritära tendenserna som anas runt om i världen är detta inte längre något som enbart sker långt borta. De senaste åren har flera europeiska länder noterats som förespråkare för en mer auktoritärt dominerad samhällsströmning. Men man ska då minnas att den rörelse som då betraktats som oroväckande kryper allt närmare även hemma i trygga Sverige.

Den alltmer polariserade debatten med dess konfrontativa angreppssätt – parallellt med smutskastning av engagemang, aktivism och samhällsorganisering å ena sidan och osaklig kritik mot fria, oberoende medier å den andra – är exempel på det demokratiska samtalets negativa trender. Att säkerställa att rättighetsbaserade röster fortsatt kan verka och driva opinion borde därför vara högsta prioritet – för det krävs strategier för ett samhälle som inte tystnar.

Källkritik och motståndskraft – en facklig fråga?

Rebecka Prentell

Källkritik och motståndskraft – en facklig fråga?

I september 2018 var det val i Sverige. I en del valrörelser i närtid, som presidentvalet i USA och Brexit-omröstningen i Storbritannien, hade man för första gången sett omfattande desinformationskampanjer i sociala medier. I det amerikanska presidentvalet koordinerades botnätverk på Twitter, som spred fabricerade artiklar om Hillary Clinton. Trollfabrikerna i Ryssland och Makedonien opererade i valrörelsen dels av ekonomiska intressen, men även utifrån ideologi. Med en pro-rysk agenda fanns tunga skäl att så splittring i USA, se till att "rätt" väljare stannade hemma på valdagen och kratta manegen för Donald Trump. Inför den brittiska Brexit-omröstningen eldades stämningen i valmanskåren på ordentligt med främlingsfientlig retorik och lämna-sidan intygade dyrt och heligt hur enkelt ett utträde skulle bli. Britterna skulle med ett enkelt ja till Brexit *ta tillbaka kontrollen*. Ju mer jag läste desto mer växte min oro inför valet här hemma. Samma sak kunde ju hända även här.

Påverkansoperationer eller propaganda är inte nya fenomen. Kampen om att vara den som dikterar narrativet, skriver historien eller tolkar verkligheten har alltid varit en viktig del av att söka, ta eller utöva makt. Skillnaden i dagens medielandskap är snabbheten, och genomslagskraften som en enda fabricerad artikel kan generera. Tidigare var distribution av information en stor och svår sak och de kanaler som kunde nå ut till massorna hade ansvariga utgivare, sändningstillstånd och etiska regler. I informationssamhället är de skyddsvallarna undanröjda och alla kan bli publicerade, delade och gillade. Förstärkningseffekterna

som de sociala mediernas algoritmer ger åt ett engagerande innehåll är välkänt, liksom att klick ger pengar. Möjligheten att isolera sig från oliktänkande och bli bekräftad i sin egen verklighetsuppfattning har ökat genom filterbubblor.

De bakomliggande drivkrafterna att försöka påverka och styra opinion och verklighetsuppfattning varierar så klart med avsändare. Till exempel ägnar sig Sverige åt omfattande sådan påverkan, bland annat via biståndsmedel som ska stärka demokratiseringsprocesser i andra länder, HBTQ-personers rättigheter och skydd, öka andra länders insatser för att minska klimatpåverkan och så vidare. Det kan tyckas självklart att Sverige som nation bidrar till demokrati, mänskliga rättigheter och hållbar utveckling i andra delar av världen. Det är ett arbete som syftar till att förbättra människors livssituation och som är väl förankrat i vetenskapen.

Att försöka påverka opinioner och världsbilder är således inte något som per automatik är negativt. Men i de fall som uppmärksammats kopplat till den amerikanska respektive brittiska valrörelsen 2016 var ändamålen knappast behjärtansvärda. Det handlade om informationspåverkan. De narrativ som cirkulerade handlade om att så misstro, bryta sönder samhällsgemenskap och att tysta de som gick till demokratins försvar. Detta är exempel på så kallad hybridkrigföring som uppmärksammas allt mer, i takt med vad som anses vara ett allt mer ansträngt säkerhetsläge i Sverige och vårt närområde. Hybridkrigföring bedrivs till stora delar i gråzonen mellan krig och fred och utmanar därför den traditionella uppfattningen av vad som kan betecknas som krigs- respektive fredstid¹.

Tiden från 2016 och framåt har kommit att präglas av en groende känsla av att värderingar som under lång tid varit självklara nu behöver försvaras. Den frihet och demokrati jag älskar att leva i kan jag inte ta för given. I Ungern tog det inte ens ett decennium att ställa om samhället och montera ner rättsstaten till oigenkännlighet. Sedan 2010 har omfattande förändringar genomförts i landet där regimen stärkt sin kontroll över rättsväsendet, medier och utbildning, på ett sätt som vi inte sett tidigare inom EU.² Demokratins styrka är även dess svaghet, när människor inte längre tror på den så dör den.

Partssamarbete för ökad motståndskraft

Under valåret 2018 arbetade jag på TCO - Tjänstemännens centralorganisation. Med 1,4 miljoner medlemmar i 13 fackförbund så är TCO en organisation som representerar ett tvärsnitt av den svenska väljarkåren i arbetsför ålder. För TCO var det viktigt att bidra till en valrörelse fri från desinformation och propaganda. Som fackförbund och parter på arbetsmarknaden så är ett demokratiskt samhälle en förutsättning för vår verksamhet. Demokratiska värderingar och mänskliga rättigheter är grunden för det fackliga arbetet. Utan föreningsfrihet, yttrandefrihet och frihet från diskriminering, för att nämna bara några saker, så kan vi inte organisera oss och göra vår röst hörd. Och utan starka parter så faller partsmodellen.

Tillsammans med LO, Saco och Svenskt Näringsliv bestämde vi oss för att göra något. Även de andra fackliga centralorganisationerna och Svenskt Näringsliv såg riskerna som en valrörelse med desinformation, propaganda och påverkansoperationer kunde innebära för partsmodellen och för våra medlemmar. Tillsammans arrangerade vi utbildningsdagar för förtroendevalda och medarbetare i våra respektive medlemsorganisatio-

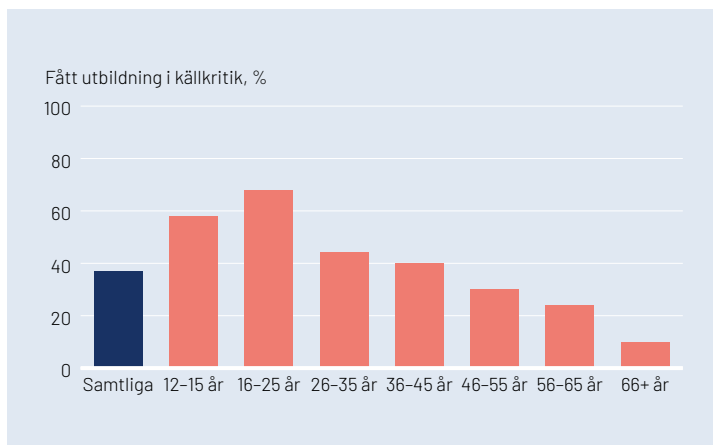
ner, rundabordssamtal för att samla aktörer som arbetade med dessa frågor och möjliggöra erfarenhetsutbyte och koordinering. Vi tog fram informationsmaterial och vi arbetade även internt med att stärka vår egen beredskap.

Men av vad jag kan se så är det inte i första hand de unga som utgör den största riskgruppen.

I många av de sammanhang jag diskuterat de här frågorna så brukar man lyfta vikten av att utbilda de unga i källkritik. Jag instämmer – skolan har en viktig roll att rusta de unga med verktygen de behöver för att bli välfungerande samhällsmedborgare och värna demokratin. Men av vad jag kan se så är det inte i första hand de unga som utgör den största riskgruppen.

Jag växte själv upp med internet. Som född på slutet av 1980-talet så minns jag det sprakande och tjutande ADSL-modemet som kopplade upp mig till en värld av möjligheter, men även risker. Jag fick tidigt klart för mig att långt ifrån alla på nätet var de som de utgav sig för att vara, att bilder kunde manipuleras och så klart att lögnerna även finns på nätet. Insikter som är viktiga att ha med sig i ett ständigt föränderligt medielandskap.

I Svenskarna och internet, en studie som genomförs årligen av Internetstiftelsen, kan man se ett tydligt samband mellan ålder och utbildning i källkritik. Två av tre i åldersgruppen 16-25 år uppger att de fått någon typ av utbildning i källkritik, medan bara var tionde fått det i gruppen 66+.

Svenskarna och internet, Internetstiftelsen 2019³

Det är viktigt att öka andelen unga som får utbildning i källkritik och andra verktyg kopplade till medie- och informationskunnighet. Men när det gäller påverkansoperationer och desinformation i valrörelser så tar det för lång tid att förlita sig på kommande generationer. Innan de årskullar som nu går i skolan utgör majoriteten av valmanskåren så hinner det passera många valdagar. Och tyvärr visar utvecklingen i världen att det tar lång tid att bygga upp en livskraftig och stark demokrati, men det går betydligt snabbare att radera den. Jag tycker inte att vi ska vänta och se. Kunskaper om källkritik och mer allmänt medie- och informationskunnighet behöver spridas även till yrkesverksamma och de årsrika och kunskaperna behöver underhållas och fyllas på för att vara relevanta i det snabbfotade medielandskapet.

Parallellt med de insatser som genomfördes av parterna på arbetsmarknaden under våren 2018 så togs en rad initiativ på samma tema av andra aktörer. Den något slumrande folkbild-

ningen fick ny energi och tog upp värnet av demokratin med initiativet *Vi måste prata*⁴. Vetenskap och Allmänhet, en förening med fokus på vetenskapskommunikation och tillgängliggörande av forskning, samlade en rad organisationer och institutioner med kampanjen *Hur vet du det?*⁵. Våra stora nyhetsförmedlare gick ihop och skapade den tvärredaktionella sajten *Faktiskt.se*. Initiativet mötte en del kritik, men hade ambitionen att förse väljarna med olika klargöranden i valrörelsen och sidan lades ner kort efter valet. Dagens Nyheter arbetar däremot vidare även efter valet med satsningen på *Fakta i frågan*⁶.

Samtidigt som jag arbetade med samordning av det initiativ som parterna tagit på det här området så intensifierades det offentliga samtalet om desinformation och propaganda. Det kändes ett tag som att det knappt gick en dag utan att något nytt initiativ såg dagens ljus. Våren och sommaren fylldes snabbt utav samtal, manifestationer, tipsande om debattartiklar och till och med sommarprat i P1⁷. Kraften som frigjordes när så många olika delar i samhället möttes och drog åt samma håll var imponerande. Men var det tillräckligt?

Vad hände sen?

Det svenska valet 2018 blev inte det stora desinformationskrig som så många bedömare hade oroat sig för. Det visade sig bli en ganska normal historia, i likhet med många valrörelser tidigare. Hur det kunde komma sig är svårt att veta. Kanske spelade förberedelserna, den höjda beredskapen och alla olika initiativ som togs under våren roll. Kanske är Sverige som land för litet för att ge tillräcklig ekonomisk utdelning för falska "nyheter" på svenska. Kanske var de utländska intressen som ville se Trump och LePen vid makten mindre intresserade av Åkesson. Sverige har i stället kommit att användas i högerextrema miljöer och i

rysk propaganda som ett avskräckande exempel⁸. Det narrativ som drivs handlar om hur migrationen orsakat en situation i Sverige som kan liknas vid inbördeskrig.

Svenska språket har vuxit med en rad begrepp sedan Trump klev in i republikanernas valrörelse och senare fick nyckeln till ovala rummet. Faktaresistens, bekräftelsebias, whataboutism är några av de ord och fenomen som jag särskilt bär med mig från den här perioden. För även om det svenska valet 2018 på många sätt var förskonat från svärmar av botnätverk och spaltkilometer av desinformation så finns det fortfarande mycket att göra för att stärka demokratin, tilliten och samhörigheten i samhället.

För parterna på arbetsmarknaden blev valrörelsen och de gemensamma initiativ vi tog en viktig markering. Jag tror att det inte minst var viktigt att vi internt i våra egna organisationer fick anledning att reflektera över demokratin och dess bräcklighet, varför ett demokratiskt samhälle och välinformerade väljare är viktigt för oss som parter. Det gav oss anledning att se på oss själva och vår roll i samhället i ett delvis nytt ljus.

Som fackliga organisationer har vi en möjlighet att nå en målgrupp som för många andra är svår att nå. Med det sagt så är det inte en enkel sak att kommunicera kring de här frågorna på ett sätt så att det blir begripligt och så att människors egen handlingskraft ökar. Frågan *Hur vet du det?* är fortfarande ett kärt verktyg i min egen lilla arsenal till demokratins försvar. Utöver den så sammanfattades de utbildningsdagar som LO, TCO, Saco och Svenskt Näringsliv stod värd för med följande strategier för ökad motståndskraft:

- **Utbilda dig själv och andra!**

Medvetenhet om vad som pågår och kunskap om aktörer och metoder gör att vi blir bättre på att stå emot. Så läs på. Reflektera med kollegorna. När de antidemokratiska krafternas verktyg och metoder förfinas måste de demokratiska krafterna bli ännu bättre på att identifiera vad som pågår.
- **Var sunt misstänksam**

Lär dig journalistens kritiska tänkande. Ställ dig alltid frågorna: vems syften gagnar detta? Vems ärenden går hon/han? Kan den här uppgiften vara felaktig? Bli jag någons nyttiga idiot om jag gör si eller så?
- **Täpp igen sårbarheter**

Ta fram eller uppdatera policys och handlingsplaner. Säkerställ att organisationen vet vad som gäller om ni skulle utsättas för någon påverkansmetod, såväl digitalt som genom fysisk kontakt. Genomför skarpa övningar. Anmäl alltid misstänkta aktiviteter till relevanta myndigheter.
- **Var försiktig med orden**

Ord förskjuter perspektiv. Håll diskussionen levande kring vilka begrepp ni använder och inte. Välj neutrala uttryck. "Flyktningkrisen" gör att flyktingar associeras till kris, de skapar kris. "Alternativa medier" för tanken till att propagandasajterna skulle kunna ersätta trovärdiga medier. "Fake news" kombinerar "falskt" med "nyhet". Använder vi den här typen av begrepp bidrar vi till perspektivförskjutningarna.
- **Förstärk inte polariseringen**

Välj bort att delta i svart-vita resonemang, håll en respektfull debatt, föregå med gott exempel. Tänk på att det inte

är nödvändigt att svara (på provokationer). Tänk på att den som sprider hat kanske inte är arg, det kan handla om ett förprogrammerat konto med en agenda.

- **Gå från reaktiv till proaktiv**

När välfinansierade krafter gör allt för att skapa en bild av ett samhälle i förfall kan vi som samhällsbärande, demokratiska organisationer erbjuda ett annat perspektiv. Gå inte in i alla negativa trådar. Förstärk inte "kollaps"-narrativet. Erbjud i stället alternativa sätt att se på vårt land. Sverige ligger i topp i de allra flesta internationella rankingslistor: välstånd, utbildning, jämlikhet, innovationskapacitet. Lämna den reaktiva rollen och bli proaktiva. Vi är stolta över det välstånd som vi byggt och tillsammans kan vi ta nästa kliv i det arbetet.

Som tjänsteman i en facklig organisation bär jag med mig att vi i våra styrdokument sätter ändamålsparagrafen först. Där har vi i organisationen gått samman och formulerat de värderingar som bär organisationen. Ändamålet talar om för oss att värnandet av det demokratiska samhället med mänskliga fri- och rättigheter ingår i det mest grundläggande vi har att göra. Inskränkningar av demokratin, genom exempelvis hybridkrigföring som förhindrar tillgången till saklig och korrekt information för väljarna, är därför en fråga som angår oss. Jag gläds över den kraftsamling som valrörelsen 2018 bar med sig och de viktiga samtal som fördes då.

Till nästa val kommer vi att ha samlat ännu mer kunskap, och förhoppningsvis ökat valmanskårens motståndskraft mot propaganda och desinformation ytterligare. Men det kommer inte att ske utav sig självt, utan arbetet med samordning, samtal och

breda folkbildningsinsatser behöver prioriteras. Parternas samarbete är en viktig del, liksom det arbete som bedrivs hos andra aktörer: folkbildning, medier, försvaret och säkerhetstjänsten, myndigheter i samverkan, regioner och kommuner etc.

Jag hoppas att vi under 2020-talet ska lyckas dra ut desinformationstrollen i solen och se dem spricka. Att vi kan lära oss hur man bygger stark samhällsgemenskap och en livskraftig demokrati även i informationsåldern. Att den gemenskap som lockar människor att tro på konspirationsteorier som förhindrar dem att vaccinera sina barn, bli klimatförnekare eller dras med i rasistiska och populistiska narrativ ska utmanas av ett uppdaterat och inkluderande frihetsideal. Att fler tränar upp sin källkritik och även hittar kanaler där de kan uppleva källtillit: etablerade nyhetskällor som sakligt och opartiskt rapporterar om forskning, fakta och nyhetshändelser. För som demokrater har vi allt att vinna på en utveckling där alla känner att de kan vara medräknade, välinformerade och höra till.

Slutnoter

- 1 Weissmann, Mikael, Hybrid warfare and hybrid threats today and tomorrow: towards an analytical framework i Journal on Baltic Security, 2019; 5(1): s. 17-26.
- 2 Ungern – Mänskliga rättigheter, demokrati och rättsstatens principer. Utrikesdepartementet (UD) 2018.
- 3 Svenskarna och internet 2019, diagram, 5.6, s. 89. Internetstiftelsen.
- 4 <https://www.vimasteprata.org/>
- 5 <https://hurvetdudet.nu/>
- 6 <https://www.dn.se/om/fakta-i-fragan/>
- 7 Jag kan särskilt rekommendera att lyssna på Åsa Wikforss, professor i teoretisk filosofi vid Stockholms Universitet, som debuterade som sommarvärd i P1 om just faktaresistens och desinformation den 13 juli 2018.
- 8 Smearing Sweden – International Influence Campaigns in the 2018 Swedish Election, Institute for Strategic Dialogue (ISD) 2018.

the 1990s, the number of people in the world who are poor has increased from 1.2 billion to 1.6 billion.

There are a number of reasons why the number of people in the world who are poor has increased. One reason is that the world's population has grown rapidly. Another reason is that the world's economy has not grown fast enough to keep pace with the population growth. A third reason is that the world's resources are being used up more and more rapidly.

There are a number of things that we can do to help reduce the number of people in the world who are poor. One thing we can do is to help the world's economy grow faster. Another thing we can do is to help the world's resources be used more wisely. A third thing we can do is to help the world's population grow more slowly.

There are a number of things that we can do to help the world's economy grow faster. One thing we can do is to help the world's countries trade more with each other. Another thing we can do is to help the world's countries attract more foreign investment. A third thing we can do is to help the world's countries improve their infrastructure.

There are a number of things that we can do to help the world's resources be used more wisely. One thing we can do is to help the world's countries conserve their natural resources. Another thing we can do is to help the world's countries use their resources more efficiently. A third thing we can do is to help the world's countries develop alternative sources of energy.

There are a number of things that we can do to help the world's population grow more slowly. One thing we can do is to help the world's countries provide better family planning services. Another thing we can do is to help the world's countries improve their health care services. A third thing we can do is to help the world's countries improve their education services.

There are a number of things that we can do to help the world's population grow more slowly. One thing we can do is to help the world's countries provide better family planning services. Another thing we can do is to help the world's countries improve their health care services. A third thing we can do is to help the world's countries improve their education services.

There are a number of things that we can do to help the world's population grow more slowly. One thing we can do is to help the world's countries provide better family planning services. Another thing we can do is to help the world's countries improve their health care services. A third thing we can do is to help the world's countries improve their education services.

There are a number of things that we can do to help the world's population grow more slowly. One thing we can do is to help the world's countries provide better family planning services. Another thing we can do is to help the world's countries improve their health care services. A third thing we can do is to help the world's countries improve their education services.

There are a number of things that we can do to help the world's population grow more slowly. One thing we can do is to help the world's countries provide better family planning services. Another thing we can do is to help the world's countries improve their health care services. A third thing we can do is to help the world's countries improve their education services.

There are a number of things that we can do to help the world's population grow more slowly. One thing we can do is to help the world's countries provide better family planning services. Another thing we can do is to help the world's countries improve their health care services. A third thing we can do is to help the world's countries improve their education services.

There are a number of things that we can do to help the world's population grow more slowly. One thing we can do is to help the world's countries provide better family planning services. Another thing we can do is to help the world's countries improve their health care services. A third thing we can do is to help the world's countries improve their education services.

Digitala angrepp gör ett psykologiskt försvar nödvändigt

Olle Wästberg

Digitala angrepp gör ett psykologiskt försvar nödvändigt

Propaganda i samband med krig är ingenting nytt. För 2500 år sedan skrev den kinesiske generalen Sun Tzu i boken "Krigets konst": "Det är inte enastående skicklighet att vinna ett-hundra segrar i etthundra slag. Enastående skicklighet är att besegra fienden utan strid."¹ Också Djingis Kahn ansåg att man inte behövde vara militärt överlägsen om man kunde manipulera fiendens uppfattningar. Idag har kampen om informationen kommit att bli en allt viktigare del av säkerhetspolitiken.

Under första världskriget släppte brittiska stridsplan ner flygblad över tyska städer. Just flygblad från luften använde sig också USA av i Irakkriget 2003. I konflikten kring muren i Berlin släppte Östtyskland ner bollar med propagandistiska rubrikbudskap i Spreefloden som rann över till Västberlin. Västsidan lät sången Lilly Marlene sändas i högtalare över muren.

Idag har naturligtvis propagandan digitaliserats. Hybridkrigföringen, till exempel inför de ryska angreppen på Georgien och Ukraina, visar hur digitala påverkansoperationer är en integrerad del av krigföringen.²

Under nazitiden utsattes Sverige för systematiska försök från tyskarnas sida att styra den svenska opinionen. Det skedde genom "kulturutbyte", studieresor för tyskvänliga journalister, direkta påtryckningar på tidningar, stöd till svenska nazistpartier och vänskapsföreningar — liksom ryktesspridning.³

De senast etablerade medierna har alltid spelat en stor roll i opinionsbildningen. Nazisternas frammarsch i Tyskland grundades delvis på att det nationalsocialistiska partiet bättre än andra förstod att utnyttja det nya mediet: radion. Efter den avgörande debatten mellan Richard Nixon och John Kennedy i presidentvalskampanjen 1960 skrev New York Times att "dueller i TV-format är att lura allmänhetens omdöme och riskerar att korrumpera hela valprocessen".⁴

Vad som hänt under världskriget fanns med i det svenska medvetandet i ett drygt decennium. 1957 kom en viktig utredning från Skolöverstyrelsen: "Propagandakritik och samhällssolidaritets i skolundervisningen." Redan då menade man att "tekniska hjälpmedel för att sprida propaganda blivit allt mer effektiva."⁵ Det handlade dock på den tiden om film och om rotationspressar som gjorde det enklare att få fram flygblad och broschyrer. Hur det skulle se ut idag, när sociala medier dominerar, kunde naturligtvis ingen ens gissat. Det som mer än 60 år senare fortfarande har relevans är att skolan spelar en huvudroll för att medborgare ska kunna identifiera och motsätta sig propaganda.

Rysslandsexperten Anne Applebaum visade i en artikel i The Daily Telegraph, i samband med invasionen av Krim 2014, ett konkret exempel på propaganda. Västliga medier återgav okritiskt ryska uppgifter, spridda på nätet, om att 675 000 ukrainare flytt till Ryssland. Påståendet stöddes av bilder på bilköer vid den ukrainska gränsen. En bild ljuger bättre än tusen ord. Snart visade sig bilderna vara gamla och från de vardagliga köerna vid gränsövergången till Polen där ukrainare ville handla billigt i polska butiker.⁶

Dagens utländska propaganda

Det mest påtagliga är hur Kina och Ryssland idag använder sig av internet för att underminera de västliga demokratierna. Journalisten Peter Pomerantsev skriver i boken "Ingenting är sant och allting är möjligt" om hur Ryssland under senare år haft strategin att skapa ett slags informationskaos i västvärlden.⁷ Det syftar till att underminera trovärdigheten hos medier och den demokratiskt valda överheten. Man vill bidra till en polarisering som minskar samhällsgemenskapen, något som i ett allvarligt läge försvagar länders försvarsförmåga.

Vi vet också att de som i ett land är fientliga mot dagens demokrati just använder nätet. Ett exempel på hur en rysk kanal kan spela roll är VKontakte, den ryska motsvarigheten till Facebook. Där väljer svenska Nordiska motståndsrörelsen att lägga ut inlägg – som inte granskas på det sätt som numera ofta sker hos Facebook. Under valrörelsen 2018 skapade man t.ex. bilder av statsminister Stefan Löfven bakom galler och Centerpartiets ledare Annie Lööf iklädd hijab. Dessa "memes" delades sedan tiotusentals gånger på andra siter.⁸

Det finns tusentals exempel på hur ryska källor under EU-vallet 2019 spred desinformation i europeiska länder. EU-kommissionen har en särskild grupp som arbetar med ryska informationsangrepp. EU-ordföranden Donald Tusk sa: "Det finns externa antieuropeiska krafter som försöker påverka européernas demokratiska ställningstagande."⁹ Det skedde också i Sverige där några helt lögnaktiga rubriker, som cirkulerat med dolda utländska källor, var: "Svenska feministregeringen beordrar polisen att inte utreda våldtäkter". "Svensk stad tillåter muslimska böneutrop, men förbjuder kyrklig klockringning." Patrik Oksanen, en av de främsta experterna på informations-

krig, visar att "mellan alternativa siter i Sverige och ryska propagandamedier kan det handla om bara timmar.¹⁰

Kina har alltmer börjat påverka opinion över hela världen, främst genom digitalisering. Den statliga kinesiska Xinhua nyhetsbyrå är störst i världen och når ut till över 200 länder. Mest påtagligt var Kinas intensiva försök att påverka valresultatet i Taiwan 2020, vilket dock misslyckades helt. Experten Rush Doshi på tankesmedjan Brookings i USA, och som arbetar på en bok om Kinas globala påverkansoperationer, påpekade nyligen att alla länder i allt högre grad måste uppmärksamma Kinas alltmer aggressiva informationsagerande.¹¹

Den USA-baserade journalisten Martin Gelin skrev i en artikel i Dagens Nyheter att det är svårt att överskatta de alternativa, digitala mediernas betydelse för Donald Trump och i synnerhet för hans möjligheter att nå ut till sina yngre väljare. Det är internet som möjliggjort dessa medier. En papperstidning med samma innehåll skulle troligen bara köpas av kärntrupperna och liksom pornografi säljas undanskynt.¹²

I Trumps valkampanj spelade också analysföretaget Cambridge Analytica en betydande roll. Genom det kunde kampanjen med hjälp av undersökningar av aktiviteter på nätet, inte minst på Facebook, göra personlighetsprofiler för miljontals väljare. Man kunde då manipulera dem och rikta en profilerad propaganda.¹³

Digitaliseringen och den svenska demokratin

Sociala medier har i hög grad påverkat hur den svenska demokratin och partiernas roll förändrats. De politiska partierna är medlemsmässiga spillror av vad de var för några decennier sedan. Den politiska dialogen har i stor utsträckning ersatts av konfron-

tation, inte minst på nätet. I början av 1980-talet hade partierna ca en och en halv miljon medlemmar. I dag är ungefär 260 000 svenskar medlemmar i något av de åtta riksdagspartierna. Det innebär att Sverige gått från att 20 procent av de röstberättigade var medlemmar i ett politiskt parti, till 2,5 procent.¹⁴ Även ungdomsförbunden är spillror av vad de en gång var. För 50 år sedan var Centerns ungdomsförbund det största förbundet med närmare 200 000 medlemmar. Idag har man cirka 2 000.

Det finns många exempel på hur den traditionella föreningsstyrda opinionsbildningen bytts mot sociala medier. En undersökning som 2016 redovisades i Demokratiutredningen visade att den överväldigande majoriteten av förstagångsväljarna i 2014 års val hade Facebook som främsta informationskälla.¹⁵

Unga är snarare mer politiskt intresserade nu än tidigare.¹⁶ Men de väljer andra former än medlemskap i organisationer. Det är inte konstigt att det känns enklare att trycka "gilla" än att gå på formella möten. Den tidigare formen av politisk aktivitet innebär att den som var med i ett ungdomsförbund eller parti främst träffade och debatterade med dem man delade grunduppfattningar och intressen med. På samma sätt fungerar algoritmerna i de sociala medierna.

Enligt en studie som genomfördes på uppdrag av Digitaliseringskommissionen är grupper som är minst politiskt organiserade – som unga män, lågutbildade och utrikes födda – däremot mer politiskt aktiva på nätet.¹⁷ Det är ytterligare ett motiv för hur kunskaper kring nätet och de sociala medierna måste spridas.

Av undersökningen Ungdomsbarometern framgick att nära var femte person mellan 18 och 25 år tror på konspiratoriska

påståenden, som att världen styrs av hemliga sällskap eller att en amerikansk komplot ligger bakom 11 september-attentatet. Undersökningen visar också att de som tror på konspirationsteorier framför allt är unga män som sympatiserar med ultrahögern eller som har sina rötter i Mellanöstern.¹⁸ Av dem som tror på konspirationsteorier är det en betydande övervikt som läser alternativa mediasajter.

Det centrala är skolan, som bör skapa motståndskraft mot desinformation, näthat och propaganda.

Behovet av kompetens i källkritik och kritiskt granskande ökar i och med att antalet medborgare som undviker traditionella nyhetsmedier växer. Det centrala är skolan, som bör skapa motståndskraft mot desinformation, näthat och propaganda. Bo Jansson, tidigare ordförande i Lärarnas riksförbund, har skrivit att dagens elever är ett öppet mål för mörka fientliga krafter som vill destabilisera vårt samhälle: "Källkritik och kritiskt tänkande är en alltför viktig del av elevernas utveckling som medborgare i ett demokratiskt samhälle för att komma på undantag i brist på resurser eller kunskap."¹⁹

De traditionella mediernas försvagning och krympta redaktioner har gjort det lättare för den som vill nå ut med propaganda att göra det utan att bli granskad och bemött. Här har Public Service-företagen en särskild roll. Sveriges radio, Utbildningsradion och Sveriges Television har stora möjligheter att förmedla källkritisk kunskap och peka på systematisk ryktesspridning och konspirationsteorier.

En ny myndighet för psykologiskt försvar

Eftersom en så stor andel av alla svenskar nu följer sociala medier och eftersom den digitala informationen spelar en väsentlig roll i konflikten mellan länder är det nödvändigt att vi på nytt får en myndighet med åläggande att följa och hantera den psykologiska krigföringen. Fram till 2008 fanns en sådan myndighet. Beredskapsnämnden (senare Styrelsen) för Psykologiskt försvar inrättades 1954 eftersom erfarenheterna från andra världskriget visade att Sverige behövde en från militären självständig myndighet, som kunde kartlägga propagandangrepp och förbereda Sveriges fria informations- och medie företag för kris eller krig.

Själv var jag ett kronvrak och blev därför redan som 18-åring krigsplacerad i Beredskapsnämnden för Psykologiskt försvar och blev senare krigsplacerad avdelningschef. Journalister, reklamfolk och opinionsundersökare tillhörde de som i kristid skulle rycka in i psykförsvaret. Psykförsvarmyndigheten lades ner 2008.

Lyckligtvis ska nu en ny myndighet för det psykologiska försvaret inrättas. En utredning - ledd av landshövding Anders Danielsson, tidigare chef för Säpo och för Migrationsverket - ska lämna sitt betänkande 2020.²⁰ En sådan myndighet måste kartlägga och upplysa om de informationsangrepp som sker. Metoden för kartläggning finns redan hos MSB, Myndigheten för samhällsskydd och beredskap. Dessutom är det viktigt att den nya myndigheten samarbetar med och beställer oberoende forskning kring den psykologiska krigföringen.

I och med att den nya myndigheten inte främst ska agera i krigstid är det rimligt att den samverkar med olika myndigheter och aktörer kring medie- och informationskunnighet.

Den tidigare Styrelsen för psykologiskt försvar var främst en beredskapsmyndighet. Den hade en uppbyggd organisation som vid krig skulle bidra till att befolkningen nåddes av information, att rykten och propaganda bekämpades. Utländska journalister skulle få stöd i att verka i Sverige också i en krissituation. Inte minst det sista var väsentligt: Sverige är beroende av att snabbt få militär hjälp om det värsta skulle inträffa. Det kräver att befolkningen i de demokratier som skulle ställa upp för oss känner solidaritet med Sverige. Det är viktigt att bilden av Sverige är positiv och därför är det som kallas Sverigefrämjande också en långsiktig försvarsåtgärd. Det är ett väsentligt skäl för att vi måste satsa på en positiv Sverigebild i andra länder, något som är Svenska institutets främsta uppgift.

Den nya psykoförsvarsmyndighetens åliggande blir naturligtvis inte att få svenskarna att ställa upp bakom regering, myndigheter eller speciella åsikter, utan just att kartlägga utländsk påverkan. Samtidigt vet vi från bl a Ungern och Polen att de auktoritära populistiska regeringarna omedelbart genomfört en politisering av myndigheter för att skapa kontroll över medier och opinionsbildning. Teoretiskt sett ska inte en ny – helt annorlunda sorts – svensk regering kunna använda psykoförsvarsmyndigheten som propagandacentral. Det är därför nödvändigt att den nya myndigheten får garanterad självständig med höga trösklar mot politisk påverkan. Det kräver en grundlagsfäst uppgift och en styrelse som inte kan bytas ut direkt efter ett val.

I slutet av 2019 var jag i Taiwan, där valkampanjen inför presidentvalet just hade börjat, och träffade då Audrey Tang, minister både för digitalisering och demokrati. Bland det intressanta med den taiwanesiska demokratin är att de sociala medierna används för

att förankra och förstärka den. Drygt 90 procent av landets 23 miljoner invånare är aktiva på sociala medier.

Taiwan är utsatt för hot och tryck av kommunist-Kina, som anser att Taiwan fortfarande är en del av Kina. Viceminister, Chen Ming-chi, som är ansvarig för relationerna till Kina och som jag också träffade, sa att Kina inför det taiwanesiska presidentvalet 2020 satsar på provokationer, cyberattacker, sprider lögnaktiga rykten och använder sociala medier till att angripa den nuvarande regeringen. När jag frågade demokratiministern Audrey Tang om man inte kunde förbjuda de propagandangrepp och falska rykten som sprids svarade hon att den lagreglerade yttrandefriheten gör det svårt att agera med förbud. I stället är politiker och departementstjänstemän aktiva på nätet och rättar det falska och påpekar det propagandistiska. Principen är bland annat att ministrar inom två timmar ska se till att rätta lögner på internet.²¹

Det är något av en förebild. Det faktum att representanter för etablerade partier och folkrörelser ligger lågt på nätet förändrar den svenska opinionen och samhörigheten.

Om vi ser på hur en ny psykförsvarsmyndighet kan spela en roll bör det bli en central uppgift att hitta och kartlägga informationsangrepp samt att ge omedelbar offentlighet åt dem så att människor ser hur Sverige behandlas. Den nya myndigheten för psykologiskt försvar blir en viktig del i arbetet med att sprida kunskap om hur den digitala informationen och sociala medierna fungerar.

Slutnoter

- 1 Sun Zis krigskonst (2012)
- 2 Jonsson, Daniel K: Gråzonsproblematik och hybridkrigföring – påverkan på energiförsörjning (FOI 2018)
- 3 Den tyska propagandan i Sverige under krigsåren 1939-45" (SOU: 1946)
- 4 Ted Sorensen, T: When Kennedy Met Nixon: The Real Story. (2010)
- 5 Propagandakritik och samhällssolidaritet i skolundervisningen: Förslag från Skolöverstyrelsens kommitté Skola och försvar (1957)
- 6 <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/ukraine/10686706/We-cannot-let-Putin-get-away-with-this-says-Polish-minister.html>
- 7 Pomerantsev Peter: Ingenting är sant och allting är möjligt. (2016).
- 8 <https://www.svd.se/sa-anvander-nmr-ryska-trollens-metoder-pa-natet>
- 9 <https://www.politico.eu/article/donald-tusk-poland-russia-latvia-makes-scathing-attack-on-russian-influence/>
- 10 <https://www.expressen.se/kultur/ide/nya-uppgifter-putin-verkar-vinna-informationskriget/>
- 11 Gelin Martin, Mediekrigaren leder Trumps stödtrupper. Dagens nyheter, 2017-02-24.
- 12 <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2020-01-09/china-steps-its-information-war-taiwan>
- 13 Sam Sundberg: Decenniet då internet undergrävde vår frihet. (SvD 27.12.2019)
- 14 Låt fler forma framtiden. Forskarantologi. SOU: 2015:96
- 15 Låt fler forma framtiden. Forskarantologi. SOU: 2015:96
- 16 Låt fler forma framtiden. Forskarantologi. SOU: 2015:96
- 17 Digitaliseringskommissionen: För digitalisering i tiden (SOU 2016:89)
- 18 Ungdomsbarometern, 2016
- 19 Bergenäs Johan, Ögren Wanger Mats (2015), Kan Sverige försvaras - mot vad? : en antologi om svensk säkerhetspolitik, Ekerlids förlag.
- 20 <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/kommittedirektiv/2018/08/dir.-201880/>
- 21 <https://www.dn.se/kultur-noje/olle-wastberg-sa-anvands-internet-for-samtal-i-stallet-for-polarisering-i-taiwan/>

Så gör vi Sverige till bildningens föregångs- land

Anette Novak

Så gör vi Sverige till bildningens föregångsland

2010-talet var decenniet då medvetenheten om riskerna med internet slog igenom. Det vi kallat digitala barnsjukdomar växte inte bort. Tvärtom exploaterades svagheter – och glädjen över de digitala möjligheterna förbyttes i oro.

2020-talet har alla möjligheter att bli decenniet då vi möter utmaningarna. Men det kommer inte att ske utan investeringar.

Detta är en personlig reflektion omkring sex teman som kan komma att påverka utvecklingen framåt, om hur medie- och informationskunnighet är en förutsättning för bildning och om hur vi kan bygga framgång för Sverige i en alltmer globaliserad, digitaliserad och automatiserad framtid.

Decennieskiftet erbjuder möjligheten att såväl blicka bakåt, på de tio år som gått, som framåt – och reflektera över vad vill uppnå inför 2030. Bakom oss lägger vi tio år av globala förändringar som förbättrat människors livsbetingelser: fler människor kan läsa och skriva, andelen fattiga minskar och livslängden ökar. Men också tio år av allt större orättvisor och växande klyftor. Av repressiva stormakter som satsar massivt på den nya tekniken för att stänga inne människor i tillrättalagda medievärldar, för att stänga ute dem från det kunskapshav som ett fritt och neutralt internet kan vara. På medieområdet har det gångna decenniet delvis präglats av de digitala plattformsföretagens accelererande dominans, de ansvarstagande mediernas fortsatta kräftgång och en upplevd tilltagande polarisering. Där

populister med svagt förtroende för traditionella medier återfinns i ena utkanten.

Så här i decennieskiftet framstår tillgången till en mångfald av medier, ett medvetet, mediekritiskt förhållningssätt samt viljan och förmågan att ta till sig evidensbaserad kunskap som avgörande. Även om klimatmålen överskuggar alla de övriga globala målen i FN:s Agenda 2030 kan utbildningsmålet sägas utgöra en möjliggörare för samtliga de övriga målen. Om vi väger in det vidgade läsbegreppet i målet att "alla människor ska kunna läsa, skriva och räkna" blir det tydligt. För kan vi inte se igenom falska uppgifter till exempel om en påhittad klimatkris, fabricerade av maktnader som har ekonomiska intressen i industrier som tjänar på fortsatta utsläpp, då kan vi inte heller nå målet om ekologisk hållbarhet.

Som regeringens särskilda medieutredare analyserade jag åren 2015–2016 det svenska medielandskapet närmare och lyfte fram en rad utmaningar för vår demokrati: allt från den ojämnt fördelade tillgången till kvalitativa medier och obsolet medielagstiftning till dataexploatering och människors sårbarhet inför en allt kraftfullare informationspåverkan.

En insikt som växte fram ur detta arbete var att många av dessa utmaningar aldrig skulle kunna åtgärdas enbart via lagstiftning. Utvecklingen på medie- och teknikområdena är alltför hastig.

Sverige behöver följaktligen komplettera sina insatser på medieområdet med utvidgade investeringar i utbildning och folkbildning för att stärka befolkningens förmåga att navigera i en allt alltmer komplex, globaliserad och digitaliserad samtid:

”Precis som folkskolereformen 1842 bl.a. lyfte skrivkunnigheten menar Medieutredningen att en nationell MIK-reform behövs för att utveckla medborgarnas medvetenhet och förståelse för medieteknik, medielogik och hur deras egen medieanvändning i livets mikropaus har potentialen att påverka såväl de själva som andra. Detta är omistliga kunskaper i en era då allt och alla kan betecknas som medier. Om den bristande kompetens som identifierats inte åtgärdas kan detta inte bara hämma utvecklingen utan även utgöra ett allvarligt hot mot demokratin”¹

Politiken hörsammade utredningen på den här punkten och jag fick förmånen att, som nytilträd direktör för Statens medieråd, leda arbetet med det vi hade kallat den nationella kraftsamlingen för medie- och informationskunnighet (MIK), i en första fas 2018–2019 genom ett regeringsuppdrag med målet att utveckla former för en förstärkt samverkan.² Efter den lägesrapport som myndigheten lämnade i maj 2019 fick vi förnyat förtroende, denna gång att inleda det operativa arbetet med att stärka samverkan.³

Statens medieråd har under 2019 påbörjat bygget av en varaktig struktur som kan stötta så många som möjligt av alla de aktörer som bidrar med MIK-insatser. Strukturen har designats utifrån en behovsanalys som framkom efter ett drygt 20-tal bilaterala samråd och sektorsgemensamma rådslag med nationella, regionala och privata aktörer.

Målet är att så många svenskar som möjligt, så snart som möjligt, ska stärka sin medie- och informationskunnighet. Att det behövs blir tydligt när över en miljon svenskar sägs leva i digitalt utanförskap⁴, när nio av tio inte verkar kunna skilja ett reklambudskap från en artikel⁵ eller när 16 procent inte är uppmärk-

samma på vilka källor som ligger bakom de nyheter de möter via sociala medier.⁶

Medie- och informationskunnighet är emellertid inte bara avgörande för medieanvändare, det är också grundläggande för att medborgare ansvarsfullt ska kunna använda sin yttrandefrihet i ett digitaliserat samhälle, engagera sig i utvecklingen av demokrati och kunna försvara sina fri- och rättigheter, men också förstå sina skyldigheter.

Det är min personliga övertygelse att det krävs en massiv satsning – men att om vi genomför den har Sverige alla möjligheter att ta ett rejält kliv och axla rollen som föregångsland. För att denna avgörande, nationella kraftsamling ska kunna ge Sverige den lyftkraft som behövs, när vi nu står på tröskeln av automatiseringens och den artificiella intelligensens era, krävs att ett antal pusselbitar är på plats. Nedan gör jag ett försök att gå igenom några av fundamenten på vilka vi kan bygga denna satsning.

En gemensam kompass

Statens medieråd är redo att axla rollen som nationell samordnare för medie- och informationskunnighet. Men arbetet är inte utan utmaningar, från myndighetens position under Kulturdepartementet. Nära nog alla departement arbetar aktivt med frågan från sina respektive horisonter: Justitiedepartementet med plattformregleringar och Utbildningsdepartementet med att via skolmyndigheter och lärarkår fylla begreppet digital kompetens med innehåll – men också att via Kungliga biblioteket utveckla bibliotekspersonalens egna kunnande på området. Försvarsdepartementet stärker svensk motståndskraft mot propaganda i digitala kanaler som ett led i arbetet med det

svenska totalförsvaret och Näringsdepartementet vill stimulera allt från digitalisering av småföretag till en digitalt kompetent arbetsmarknad. Digitaliseringsrådet föreslår till och med i en rapport⁷ en "modell för samverkan", ett halvår efter att Statens medieråd i sin lägesrapport, på regeringens uppdrag, skissat på en sådan modell.

När så många driver komplexa utvecklingsprocesser kan en nationell strategi eller handlingsplan vara ett starkt stöd. I stället för att varje detaljfråga måste beredas med en stor mängd personer på såväl myndighets- som departementsnivå, med risk för att väsentliga, övergripande initiativ förbises eller miss-tolkas, kan alla referera sig till ett gemensamt riktningsskildokument.

En samordning av regeringens strategier på området skulle kunna få alla dessa utvecklingsinriktade krafter att dra åt samma håll. En strategi eller en handlingsplan skulle även kunna innehålla en MIK-samverkansmodell, som reder ut budget- och ansvarsfördelning mellan olika offentliga verksamheter på nationell, regional och lokal nivå.

Ett stärkt oberoende

Få frågor är så politiskt färgade som mediefrågan. Varje initiativ på medie- och informationskunnighetens område behöver därför förhålla sig till frågan om oberoende. I en tid då politiska motståndare regelbundet anklagar varandra för att sprida falska uppgifter och då vi skönjer vikande förtroende för trovärdiga och ansvarstagande medieaktörer i vissa befolkningsgrupper är det av yttersta vikt att en utbildnings- och folkbildningssatsning som omfattar till exempel källkritik och avkodning av budskap inte kan anklagas för att gå någons ärenden.

Oberoendefrågan brukar i andra sammanhang kopplas till principen om armlängds avstånd. Det råder visserligen delade meningar om vad principen egentligen betyder. Men ett sätt att förklara den är att politiken ska ge grundläggande organisatoriska och ekonomiska ramar för uppdraget men inte styra innehållet (till exempel ideologiskt). Så är fallet med konstruktionen bakom Förvaltningsstiftelsen som kan sägas utgöra en buffert mellan politiken och de offentligt finansierade mediebolagen SR, SVT och UR. Den relativt nya museilagen förlägger ansvaret för innehållet på museerna, alltså inte på huvudmännen.

Det är emellertid inte bara krafter som driver politisk ideologi som kan påverka. En annan möjlig påverkansfär utgörs av kommersiella intressen. När några av medielandskapets tyngsta spelare utgörs av aktörer med vinstintresse, vars verksamhet i huvudsak är förlagd utanför svensk jurisdiktion, kan det finnas anledning att se över relationerna stat-näringsliv.

För att den statliga satsningen på medie- och informationskunnighet ska vara trovärdig och långsiktigt hållbar krävs att oberoendet gentemot ideologiska och kommersiella påverkanskrafter säkerställs.

Långsiktig uthållighet

Medie- och informationskunnighet kan sägas utgöra den nya, delvis digitala, samhällskunskapen. Området är brett och spänner över ämnen som handlar om budskapens utformning och paketering, från semiotik och stilistik till dramaturgi och design, men också om budskapens ursprung, om mediers ägande och affärsmodeller, datatillgång och spridningsformer. Utöver kunskaper behövs också en lång rad färdigheter, som att känna till vilken plattform en viss målgrupp ägnar tid åt och på vilket

sätt ett budskap till dem bör formuleras, genom att exempelvis kunna skapa ett kort men välredigerat videoklipp.

En del av dessa kunskaper och färdigheter finns redan starkt förankrade i delar av befolkningen. Andra är de flesta av oss svaga på. En del av dessa kunskaper och färdigheter kommer uppväxande generationer att få med sig från grundskolan, andra kommer att behöva uppdateras genom hela livet.

Uppgiften att höja medie- och informationskunnigheten i befolkningen är komplex. För framgång krävs en mängd olika insatser, mot olika målgrupper – över tid. För att det ska lyckas krävs en bred politisk enighet och uthålliga investeringar i detta för framtiden så avgörande folkbildningshäv.

Det handlar inte om att överföra kunskap vid ett givet tillfälle, utan att lära ut ett förhållningssätt som gör att vi alla, var och en, kan ta till oss medie- och informationskunnighet som en central del av det livslånga lärandet.

Bildning är mjuk infrastruktur, för att den ska bli framgångsrik krävs breda överenskommelser för att nå samma långsiktighet som när det gäller utvecklingen av den hårda infrastrukturen.

Stärkt medievetenhet

När de traditionella medieproducenterna – med en demokratisk agenda – försvagas och nya maktnoder, ibland med en anti-demokratisk agenda, bygger in sig i infrastruktur, köper in sig i distributionskanaler och fyller medielandskapet med innehåll är det av yttersta vikt att vi lyfter betydelsen av medie- och informationskunnighet. Vi har de senaste århundradena i Sverige närmast raderat analfabetismen. Det vi har framför oss nu

är att återupprepa den framgångssagan – och radera även den digitala analfabetismen.

För så länge vi har digitala analfabeter kommer det att finnas aktörer som kommer att försöka exploatera medieanvändarnas svagheter för att få genomslag för desinformation och propaganda. Dessa lömska narrativ riskerar om och när de sprids att bli en del av en gemensam, upplevd sanning – som i sin tur kan påverka demokratins utveckling.

Då det ännu inte finns någon nationell undersökning av svenskarnas medie- och informationskunnighet är det okänt om befolkningen är stark, svag eller mitt emellan. En indikation har

För så länge vi har digitala analfabeter kommer det att finnas aktörer som kommer att försöka exploatera medieanvändarnas svagheter för att få genomslag för desinformation och propaganda.

kommit i den undersökning av svenskarnas digitala kunskaper som Novus genomfört, på uppdrag av Kungl. Biblioteket. Den antyder generellt låg kunskap om vem som äger plattformsföretagen och om viktiga principer bakom internetanvändning. Äldre framstår som svagare än yngre. Kvinnor svagare än män.

Tidigare studier har även pekat på svag digital källkritik och utbredd oförmåga att skilja betalda budskap från oberoende journalistik. Dessa svagheter gör oss sårbara.

Liknande kunskaper och förmågor är avgörande för att medborgare i en globaliserad och digital samtid och framtid ska

kunna navigera ett allt alltmer komplext och uppkopplat samhälle. Dessa kunskaper är nödvändiga för att vi ska känna igen om våra grundläggande fri- och rättigheter naggas i kanten. Men endast 7 procent i Novus-undersökningen svarar att demokratihotet är något av det sämsta med internet.

Nästa år firar Sverige hundra år av demokrati. För att vi ska kunna fortsätta vårt i internationell jämförelse så framgångsrika samhällsbygge de kommande hundra åren behöver vi höja medvetenheten kring hur avgörande medie- och informationskunnighet är för demokratin.

Mer kunskap

I en tid då medielandskapet och medieanvändningen förändras kraftigt och hastigt ökar behovet av såväl breddad som fördjupad förståelse. Forskningen kring medie- och informationskunnigheten i Sverige finns spridd över ett stort antal universitet och högskolor – och har bakåt i tiden haft en samlande punkt i Nordicom vid Göteborgs universitet. Med regeringens satsning på ökad nationell samverkan väcks naturligt frågan vilken relation den nationella samordnaren bör ha till forskningen på området. Ett antal initiativ inom ramen för samordningen kommer i sig att resultera i ny kunskap:

Utvecklingen av ett nytt MIK-index, i samarbete med andra nordiska mediemyndigheter. Tanken är att indexet ska bestå av ett antal indikatorer som kan utgöra underlag för den regelbundna rapporteringen av nationella insatser på MIK-området som EU-kommissionen i enlighet med AV-direktivet kommer att begära in vart tredje år med start år 2022.

Den återkommande kartläggningen av MIK-aktörer och MIK-insatser som under år 2020 kommer att utveckla en systematik för stärkt kvalitet och förbättrad jämförbarhet mellan åren. Med den överblick som MIK-kartläggningen ger blir det också möjligt att identifiera vita fläckar, områden eller målgrupper som är svagt eller obefintligt försedda med MIK-insatser. Här kan ekonomiska bidrag vara ett incitament för att stimulera aktiviteter, något som exempelvis folkbildningen ställt sig positiv till i de dialoger som myndigheten genomfört.

Om regeringen anser att direkt stöd är ett lämpligt politiskt verktyg behöver möjligheten för den nationella samordnaren att fördela bidrag säkerställas.

En gemensam värdegrund

Medie- och informationskunnighet är inte en företeelse som är att betrakta som alltigenom neutral. Precis som skolväsendet vilar på demokratins grund måste utvecklingen av befolkningens medie- och informationskunnighet utgå ifrån de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på: människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet mellan människor.

Med kunskap följer ansvar. När vi lär oss om yttrandefrihet får vi samtidigt förståelse för varför den friheten har demokratiskt beslutade gränser, som exempelvis hets mot folkgrupp. När vi lär oss om hur vi publicerar behöver vi samtidigt förstå hur vissa publiceringar är rentav olagliga och andra kanske lagliga men olämpliga av etiska skäl. När datavisualiseringar av den artificiella intelligensens analyser framöver kommer att blottlägga tidigare okända mönster om grupper och individer är det

av yttersta vikt att vi har den demokratiska värdegrunden att stå på, risken är annars att dessa avslöjanden får negativa konsekvenser på samhälls- och demokratisk nivå.

Vi ska lära ut kunskaper och färdigheter i medier och kommunikation för att stärka alla som demokratiska medborgare. Inte för att ge nya vapen i informationskriget till element som önskar bryta ner det vi byggt upp, som önskar ställa grupper mot varandra. Vi ska lära ut källkritik för att stärka människor i vad de faktiskt vågar lita på. Inte för att fler ska bli oroliga och ställa sig frågan om det går att tro på något som helst nuförtiden.

Medie- och informationskunnighet är sålunda ett verktyg för demokratin. Ett livslångt lärande som sker i en gemenskap, för ett gemensamt mål.

När vi gör bokslut över nästa decennium har Sverige alla möjligheter att ha tagit ett rejält kliv. Vi kanske inte kommer att kunna mäta oss med nationer som i sin utveckling inte lägger tid på omfattande allmänna debatter och konsultationer och som inte väger in individens frihet och integritet när de implementerar ny teknik. Men spelar vi våra kort rätt nu kommer vi att aspirera på att vara ett bildningens föregångsland.

En nation som via breda och massiva utbildningsinsatser, designade för en framtid då automatisering och artificiell intelligens slagit igenom, placerat sig helt rätt.

En nation av människor som är kompetenta att arbeta tillsammans med den digitala tekniken, som deltagit i att forma en gemensam framgångsrik framtid, byggd på grundläggande värden som transparens och rättvisa, tillit och ansvar, respek-

terade fri- och rättigheter – och högt mellanmännskligt förtroende.

En nation av människor som inte låter någon eller något påverka sin övertygelsefrihet. Och som vill Sverige väl.

Slutnoter

- 1 Medieutredningens slutbetänkande "En gränsöverskridande mediepolitik. För upplysning, engagemang och ansvar", SOU 2016:80, sid 414–415.
- 2 Regeringsbeslut 2018-08-30, Ku2018/01726/MF
- 3 Regeringsbeslut 2019-09-26, Ku2019/01659/MD.
- 4 Internetstiftelsen: "Svenskarna och internet 2018".
- 5 Nygren, T. & Guath M. (2019) "Swedish teenagers difficulties and abilities to determine digital news credibility, Nordicom Review.
- 6 Pew Research Center (2018) "Fact Sheet: News Media and Political Attitudes in Sweden".
- 7 Digitaliseringsrådet (2019), "Delaktighet i en digital tid. En fördjupning med förslag".

Författarna

Presentationer

Vad innebär digitalisering och autonoma teknologier för individer och samhälle?

Stefan Larsson är docent i teknik och social förändring vid institutionen för teknik och samhälle på LTH, Lunds universitet. Hans forskning är inriktad mot digitalisering, datadrivna marknader och AI, med fokus på tillit, transparens och ansvar.

Den stora oenigheten. Om faktaresistens och tillit

Åsa Wikforss är professor i teoretisk filosofi vid Stockholms universitet och ledamot i Kungliga Vetenskapsakademien och i Svenska Akademien. Hon skriver och föreläser om frågor som har med kunskap, sanning och desinformation att göra.

Sociala medier och politiskt deltagande

Anders Sundell är forskare och lärare vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han har tidigare skrivit om hur sociala medier påverkar det politiska deltagandet.

Virtuell lobbyism: att påverka makthavare i den digitala eran

Jessica Giandomenico är disputerad statsvetare från Uppsala universitet, med särskilt intresse för makt, maktstrukturer och informationspåverkan. Hon är idag analyschef vid Earhart Business Protection Agency.

Hanna Linderstål har 20 års erfarenhet av informationspåverkan och cyberhot. Hon är expert på kartläggning och analys av informationspåverkan mot både myndigheter och näringsliv. Hanna är VD för Earhart Business Protection Agency.

Nyheter: samhällets svagaste länk?

Paul Rapacioli är grundare av nyhetsföretaget The Local och författare till boken "Good Sweden, Bad Sweden", en analys av hur bilden av Sverige används som slagträ av populistiska medier och politiker världen över. Han skriver och föreläser om nyheters roll och påverkan på samhället.

Internet är på riktigt

Ida Östensson är opinionsbildare och föreläsare i jämlikhetsfrågor. Hon har startat organisationer och satsningar som Make Equal, Fatta, #killmiddag och Allt vi inte pratar om.

Ord spelar roll

Open Act är en ideell och politiskt oberoende organisation som granskar och analyserar politiska makthavares inramning av olika samhällsgrupper.

Demokratiskadliga nätkränkningar: Dags att se över regelverket?

Mårten Schultz är professor i civilrätt vid Stockholms universitet och ordförande för Institutet för juridik och internet, som arbetar mot internetrelaterade kränkningar.

Obiggreplitheer synliggör makten att förstå – om några initiativ för digital delaktighet

Terese Raymond är pedagog och utbildningsproducent av webbaserade lärresurser. Terese är nationell samordnare för Digidelnätverket, vars syfte är att främja digital delaktighet och möjliggöra för personer att höja sin digitala kompetens.

Skolan och biblioteken som aktörer för demokratiska samtal

Olof Sundin är professor vid Lunds universitet. Han har under många år forskat om medie- och informationskunnighet i och utanför skolan. Särskilt intresserar han sig för relationen mellan informationssökning, källkritik och tillit.

Strategier för ett samhälle som inte tystnar – erfarenheter från det civila samhället

Marcin de Kaminski arbetar som Programme Director for Human Rights Defenders at Risk på organisationen Civil Rights Defenders. Marcin har en bakgrund som rättssociolog och internetforskare och har tidigare också arbetat med yttrande- och nätfrihetsfrågor på Sida.

Källkritik och motståndskraft – en facklig fråga?

Rebecka Prentell arbetar som förbundssekreterare i Vårdförbundet. Hon arbetade tidigare på TCO där hon bland annat ansvarade för centralorganisationens arbete mot desinformation och påverkansoperationer kopplat till valet 2018.

Digitala angrepp gör ett psykologiskt försvar nödvändigt

Olle Wästberg har varit liberal riksdagsledamot, statssekreterare i finansdepartementet, chefredaktör för Expressen, generaldirektör för Svenska institutet och ordförande i 2014-års demokratiutredning.

Så gör vi Sverige till bildningens föregångsland

Anette Novak är direktör för Statens medieråd, som har regeringens uppdrag att stärka svensk medie- och informationskunnighet. Tidigare har Anette varit VD för RISE Interactive och regeringens särskilda medieutredare.

Den svenska demokratin står på stadig grund. Samtidigt är utmaningarna mot demokratin och det demokratiska samtalet i Sverige både konkreta och allvarliga, inte minst när det gäller desinformation, propaganda och näthat.

Det demokratiska samtalet i en digital tid är en antologi som ges ut av den statliga kommittén *Nationell satsning på medie- och informationskunnighet och det demokratiska samtalet*.

Genom antologin vill kommittén bidra till att sprida kunskap och stimulera till en diskussion om hur desinformation, propaganda och näthat påverkar det demokratiska samtalet.

I den här boken skriver forskare, myndighetschefer, journalister och ledare i civilsamhället om frågor som:

- Vilka är utmaningarna mot det demokratiska samtalet i en digital tid?
- Hur tar de sig uttryck och vilka blir konsekvenserna?
- Vad behöver vi som medborgare vara uppmärksamma på?
- Vad kan vi göra åt utmaningarna och vilka aktörer kan bidra?
- Vilka erfarenheter finns det så här långt?

Det
demokratiska
samtale
